ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ

ДЕРЖАВНИЙ ПОДАТКОВИЙ УНІВЕРСИТЕТ

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ

Навчальний посібник

Ірпінь
2024

УДК 351.746.1(075.8)
ББК 67.301.133я73
П 68

Рекомендовано до друку Вченою радою
Державного податкового університету
(протокол № 16 від 30 травня 2024 року)

Рецензенти:

Білоус В. Т., д-р юрид. наук, професор, професор кафедри фінансового та податкового права; **Бригінець О. О.**, д-р юрид. наук, професор, професор кафедри міжнародного права та галузевих правових дисциплін Київського університету права Національної академії наук України.

Автори:

Боднарчук О. Г., д-р юрид. наук, професор, професор кафедри фінансового та податкового права; **Боднарчук О. І.**, канд. юрид. наук, доцент, доцент кафедри фінансового та податкового права; **Глух М. В.**, канд. юрид. наук, професор, завідувач кафедри фінансового та податкового права; **Гарбінська-Руденко А. В.**, канд. юрид. наук, доцент, доцент кафедри фінансового та податкового права.

П 68 **Правове регулювання національної безпеки :** навчальний посібник / О. Г. Боднарчук, О. І. Боднарчук, М. В. Глух, А. В. Гарбінська-Руденко ; Державний податковий університет. – Ірпінь, 2024. – 202 с.
ISBN 978-966-337-732-2

Навчальний посібник «Правове регулювання національної безпеки» підготовлений відповідно до робочої програми навчальної дисципліни «Правове регулювання національної безпеки».

Висвітлюються основні аспекти правового регулювання національної безпеки, а саме: особливості забезпечення національної безпеки держави, зокрема в розрізі її складників; вивчення нормативно-правової бази, що регламентують суспільні відносини в сфері національної безпеки; ознайомлення із стратегіями управління національною безпекою в зарубіжних країнах; ефективності управління національною безпекою та здійснення комплексного аналізу об'єкта безпеки з можливістю ідентифікувати чинники, індикатори, національні інтереси безпеки, загрози безпеці, а також для здійснення оцінки рівня та визначення стану будь-якого виду безпеки.

Значна увага приділяється змісту основних проблемних питань з особливостей і забезпечення національної безпеки держави.

Актуальний для здобувачів вищої освіти та усіх, хто цікавиться проблематикою правового регулювання національної безпеки.

УДК 351.746.1(075.8)
ББК 67.301.133я73

© Боднарчук О. Г., Боднарчук О. І.,
Глух М. В., Гарбінська-Руденко А. В., 2024

ISBN 978-966-337-732-2

© Державний податковий університет, 2024

ЗМІСТ

ВСТУП 10

ЗМІСТОВНИЙ МОДУЛЬ 1
ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ

Тема 1.1. Теоретичні основи національної безпеки 12
1.1.1. Сутність понять «безпека» та «національна безпека» 12
1.1.2. Національна безпека як системна характеристика розвитку особи, суспільства, держави 15
1.1.3. Об'єкти та суб'єкти національної безпеки 17
1.1.4. Види та складові національної безпеки 18
1.1.5. Основні принципи національної безпеки 19
1.1.6. Основні напрями забезпечення національної безпеки держави 20
1.1.7. Основні завдання забезпечення національної безпеки 21
1.1.8. Поняття національних інтересів і цінностей, основні характеристики та місце в державній політиці 22
Питання для самоконтролю 24
Тести для самоконтролю 25

Тема 1.2. Система забезпечення національної безпеки України 27
1.2.1. Поняття та призначення системи забезпечення національної безпеки 27
1.2.2. Мета, завдання і функції системи забезпечення національної безпеки 29
1.2.3. Структура системи забезпечення національної безпеки 32
1.2.4. Основні чинники, що визначають стан національної безпеки 32
1.2.5. Принципи системи забезпечення національної безпеки та їх характеристика 33

1.2.6. Нормативно-правова база як основа для функціонування системи забезпечення національної безпеки 34
Питання для самоконтролю 35
Тести для самоконтролю 36

Тема 1.3. Система управління та державна політика щодо національної безпеки України 38
1.3.1. Поняття системи управління національною безпекою..... 39
1.3.2. Основні ознаки системи управління національною безпекою 40
1.3.3. Характерні риси системи управління національною безпекою 40
1.3.4. Структура системи управління національною безпекою України 41
1.3.4.1. Компетенція Президента України в забезпеченні національної безпеки України..... 41
1.3.4.2. Конституційні засади організації та діяльності Кабінету Міністрів України в сфері управління національною безпекою..... 43
1.3.4.3. Компетенція Верховної Ради України в сфері забезпечення національної безпеки..... 43
1.3.4.4. Конституційний Суд України 44
1.3.4.5. Суди загальної юрисдикції..... 45
1.3.4.6. Прокуратура України..... 45
1.3.4.7. Національний банк України 45
1.3.4.8. Компетенція центральних органів виконавчої влади в забезпеченні національної безпеки..... 45
1.3.5. Сили забезпечення національної безпеки України..... 46
1.3.5.1. Роль ОВС України в управлінні національною безпекою..... 46
1.3.5.2. Роль Служби безпеки України в управлінні національною безпекою 47
1.3.5.3. Роль Державної прикордонної служби України в управлінні національною безпекою 48
1.3.5.4. Компетенція Збройних сил України в управлінні національною безпекою 48
1.3.5.5. Завдання Управління державної охорони України в сфері управління національною безпекою..... 48

1.3.6. Правові основи та принципи державної політики національної безпеки України.....50
Питання для самоконтролю.....51
Тести для самоконтролю.....52

Тема 1.4. Нормативно-правове забезпечення національної безпеки України.....56
1.4.1. Поняття та зміст нормативно-правового забезпечення національної безпеки.....56
1.4.2. Завдання нормативно-правового забезпечення національної безпеки.....57
1.4.3. Принципи формування нормативно-правового поля забезпечення національної безпеки.....57
1.4.4. Основні засоби забезпечення законотворчої діяльності у сфері забезпечення національної безпеки.....59
1.4.5. Недоліки законотворчої діяльності у сфері забезпечення національної безпеки 60
Питання для самоконтролю.....60
Тести для самоконтролю.....61

Тема 1.5. Концепція національної безпеки України та основні нормативно-правові документи забезпечення регулювання національної безпеки держави: характеристика основних положень.....63
1.5.1. Історичні корені формування Концепції національної безпеки України.....63
1.5.2. Поняття та зміст Концепції національної безпеки України 64
1.5.3. Класифікація концепцій національної безпеки.....65
1.5.4. Основні підходи до формування доктрин національної безпеки 66
1.5.5. Основні нормативно-правові документи забезпечення регулювання національної безпеки України та характеристика їх основних положень.....68
Питання для самоконтролю.....69
Тести для самоконтролю.....69

Тема 1.6. Демократичний цивільний контроль над сектором безпеки 71
1.6.1. Сутність, суб'єкти, принципи та механізми демократичного цивільного контролю над сектором безпеки й оборони 71
1.6.2. Предмет демократичного цивільного контролю над сектором безпеки й оборони 76
1.6.3. Система демократичного цивільного контролю над сектором безпеки й оборони 77
1.6.4. Державна політика щодо подолання корупції..... 77
1.6.4.1. Поняття «корупція» та чинники, які здійснюють вплив на ефективність протидії корупції в Україні..... 78
1.6.4.2. Правові засади, суб'єкти та механізм запобігання корупції в Україні 80
Питання для самоконтролю..... 85
Тести для самоконтролю..... 85

Тема 1.7. Планування у сфері національної безпеки й оборони..... 90
1.7.1. Мета, принципи та види планування у сфері національної безпеки й оборони 90
1.7.2. Стратегія національної безпеки України..... 92
1.7.3. Інші стратегічні документи у сфері національної безпеки й оборони України..... 93
1.7.3.1. Стратегія воєнної безпеки України 93
1.7.3.2. Стратегія громадської безпеки та цивільного захисту України..... 94
1.7.3.3. Стратегія розвитку оборонно-промислового комплексу України..... 95
1.7.3.4. Стратегія кібербезпеки України 96
1.7.3.5. Національна розвідувальна програма..... 97
1.7.3.6. Державні програми у сферах національної безпеки й оборони..... 98
Питання для самоконтролю..... 99
Тести для самоконтролю..... 99

ЗМІСТОВНИЙ МОДУЛЬ 2
ЕЛЕМЕНТИ СИСТЕМИ
НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ

Тема 2.1. Воєнна безпека України.....103
2.1.1. Поняття воєнної безпеки України 103
2.1.2. Цілі, стратегічна мета, принципи та напрями забезпечення воєнної безпеки України.....104
2.1.3. Формування та забезпечення реалізації державної політики в сфері воєнної безпеки України.....106
2.1.4. Загрози воєнній безпеці України.....107
2.1.5. Система забезпечення воєнної безпеки України 108
2.1.6. Глобальні, регіональні та національні аспекти в контексті воєнної безпеки 110
Питання для самоконтролю.....111
Тести для самоконтролю.....112

Тема 2.2. Інформаційна безпека України 114
2.2.1. Поняття інформаційної безпеки як складової національної безпеки. Об'єкти інформаційної безпеки 114
2.2.2. Суб'єкти забезпечення інформаційної безпеки України та їх компетенція в цій сфері 116
2.2.3. Методи забезпечення інформаційної безпеки.....117
2.2.4. Принципи забезпечення інформаційної безпеки 117
2.2.5. Загрози інформаційній безпеці 118
2.2.6. Забезпечення національної безпеки в інформаційній сфері 121
Питання для самоконтролю.....123
Тести для самоконтролю.....124

Тема 2.3. Основні засади кібербезпеки.....128
2.3.1. Поняття та основні елементи кібербезпеки. Принципи забезпечення кібербезпеки 128
2.3.2. Виклики та кіберзагрози в національному кіберпросторі.....130
2.3.3. Пріоритети забезпечення кібербезпеки України та стратегічні цілі.....131

2.3.4. Стратегічні завдання кібербезпеки..... 132
2.3.5. Національна система кібербезпеки: засади розбудови..... 133
2.3.6. Об'єкти кібербезпеки та кіберзахисту.
Основні завдання суб'єктів забезпечення
кібербезпеки України 134
Питання для самоконтролю..... 136
Тести для самоконтролю..... 137

**Тема 2.4. Кримінологічна безпека як один
із більш важливіших видів, а також самостійних
компонентів (складових) національної безпеки.
Злочини проти основ національної безпеки України** 140
2.4.1. Поняття, види та мета кримінологічної безпеки..... 140
2.4.2. Класифікація рівнів кримінологічної безпеки..... 141
2.4.3. Поняття та загальна характеристика злочинів
проти основ національної безпеки України 142
2.4.4. Злочини проти основ національної безпеки,
їх кваліфікуючі ознаки 143
2.4.5. Юридичний аналіз окремих складів злочинів
проти основ національної безпеки 144
Питання для самоконтролю..... 150
Тести для самоконтролю..... 151

**Тема 2.5. Тероризм як глобальна загроза
міжнародній і національній безпеці**..... 154
2.5.1. Тероризм як соціальне явище:
поняття та ознаки. Приклади тероризму 154
2.5.2. Основні принципи боротьби з тероризмом 157
2.5.3. Види тероризму..... 158
2.5.4. Причини виникнення тероризму.
Суб'єкти та правові основи боротьби
з тероризмом в Україні..... 161
2.5.5. Держава або організація-спонсор тероризму:
поняття та приклади 163

2.5.6. Кримінальна відповідальність
за вчинення терористичного акту та
інших злочинів, які сприяють тероризму 164
Питання для самоконтролю.....167
Тести для самоконтролю.....168

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ 171

ГЛОСАРІЙ.....181

ДОДАТКИ 195

ВСТУП

Метою навчальної дисципліни «Правове регулювання національної безпеки» є засвоєння здобувачами вищої освіти системних знань щодо особливостей і проблем забезпечення національної безпеки держави, зокрема в розрізі її складників; набуття навичок щодо здійснення комплексного аналізу об'єкта безпеки з можливістю ідентифікувати чинники, індикатори, національні інтереси безпеки, загрози безпеці, а також задля здійснення оцінки рівня та визначення стану будь-якого виду безпеки; набуття знань для систематизації необхідних заходів зміцнення будь-якого виду безпеки.

Завданнями навчальної дисципліни є: поглиблене вивчення нормативно-правової бази, що регламентують суспільні відносини в сфері національної безпеки; аналізування проблем формування системи управління національною безпекою; ознайомлення зі стратегіями управління національною безпекою в зарубіжних країнах; оволодіння теоретичними знаннями та практичними навичками у сфері ефективності управління національною безпекою.

Вивчення навчальної дисципліни «Правове регулювання національної безпеки» забезпечує формування у здобувачів вищої освіти першого (бакалаврського) рівня таких компетентностей:

здатність застосовувати знання у практичних ситуаціях;

здатність приймати обґрунтовані рішення;

здатність професійно оперувати категоріально-понятійним апаратом права і правоохоронної діяльності;

здатність самостійно збирати та критично опрацьовувати, аналізувати й узагальнювати правову інформацію з різних джерел;

здатність ефективно застосовувати сучасні техніку й технології захисту людини, матеріальних цінностей і суспільних відносин від проявів криміногенної обстановки та обґрунтовувати вибір засобів і систем захисту людини та суспільних відносин;

здатність визначати належні та придатні для юридичного аналізу факти;

здатність систематизувати закономірності злочинності, визначати особу злочинця, причини і умови злочинності та її окремих видів, реалізовувати напрями і заходи її запобігання;

здатність до вироблення стратегії та планування конкретних заходів щодо забезпечення внутрішньої безпеки держави [23].

Набуті здобувачами компетентності за результатами вивчення цієї навчальної дисципліни сприятимуть здатності кваліфіковано застосовувати нормативно-правові акти в конкретних сферах національної безпеки держави та реалізовувати наявні правочинності щодо формування правового світогляду та інформаційно-правової культури. Крім того, здобувачі вищої освіти за результатами вивчення «Правове регулювання національної безпеки» зможуть:

організовувати культурний діалог на рівні, необхідному для ефективної професійної діяльності;

розробляти тексти та документи з питань професійної діяльності, вільно спілкуватися українською та іноземною мовами усно й письмово в соціальній і професійній сферах;

розуміти відповідні вимоги законодавства, грамотно оформлювати процесуальні документи, що використовуються під час провадження у справах про адміністративні правопорушення, здійснювати превентивні та примусові поліцейські заходи, а також кваліфікацію адміністративних і кримінальних правопорушень;

працювати автономно та в команді, виконуючи посадові обов'язки, і під час розв'язання складних спеціалізованих задач правоохоронної діяльності;

підтримувати встановлені на законодавчому рівні умови дотримання дозвільної системи;

вміти застосовувати конкретні заходи щодо забезпечення внутрішньої безпеки держави [23].

Навчальний посібник відповідає робочій програмі навчальної дисципліни «Правове регулювання національної безпеки» й актуальний для здобувачів вищої освіти та всіх, хто цікавиться проблематикою національної безпеки держави. Він містить 12 тем, у яких досліджуються теоретичні та практичні аспекти національної безпеки держави.

Складові посібника логічно між собою пов'язані та забезпечують досягнення ключового завдання – оволодіння сучасними знаннями у сфері правового регулювання національної безпеки в Україні. Послідовність викладу тем навчального посібника допомагає орієнтуватися в процесі вивчення теоретичного матеріалу навчальної дисципліни «Правове регулювання національної безпеки».

ЗМІСТОВНИЙ МОДУЛЬ 1
ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ

Тема 1.1
Теоретичні основи національної безпеки

1.1.1. Сутність понять «безпека» та «національна безпека».

1.1.2. Національна безпека як системна характеристика розвитку особи, суспільства, держави.

1.1.3. Об'єкти та суб'єкти національної безпеки.

1.1.4. Види та складові національної безпеки.

1.1.5. Основні принципи національної безпеки.

1.1.6. Основні напрями забезпечення національної безпеки держави.

1.1.7. Основні завдання забезпечення національної безпеки.

1.1.8. Поняття національних інтересів і цінностей, основні характеристики та місце в державній політиці.

1.1.1. Сутність понять «безпека» та «національна безпека»

Безпека – це стан, коли ніщо і нікому не загрожує; водночас це активна діяльність людей, суспільства, держави та світового співтовариства для виявлення, запобігання, послаблення, усунення та відвертання загроз, які можуть призвести до втрати, знищення матеріальних і духовних цінностей, або перешкодити прогресивному розвитку. Наявність безпеки є необхідною умовою і одним з основних мотивів життєздатності людини, суспільства, держави та світового співтовариства [42, с. 9].

Безпека – це стан стабільної динамічної рівноваги об'єкту, явища або процесу, який забезпечує збереження основних характеристик і параметрів, стабільність розвитку та ефективне функціонування [58, с. 110].

Безпека – це стійкий стан суспільного організму, який забезпечує його цілісність та здатність до саморозвитку незалежно від негативного зовнішнього або внутрішнього впливу [28, с. 94].

У соціальному контексті «безпека» означає збалансований стан функціонування соціальних систем (людини, держави, світового співтовариства), природних та антропогенних систем і дає змогу людині завдяки знанням про природне середовище та його розвиток своєчасно виявляти та мінімізувати негативний вплив загроз або уникнути їх, що зі свого боку дає змогу зберігати цінності системи та забезпечувати їх подальший розвиток [40, с. 71].

Зверніть увагу! Щодо поняття «безпека» є три концептуальні підходи:

– відсутність загроз системі;

– захищеність системи від наявних та ймовірних загроз;

– загрози існують завжди, вони негативно впливають на систему, однак вжиті заходи мінімізують їхній негативний вплив, що дає змогу системі функціонувати й розвиватися [40, с. 71].

Категорійна ознака поняття безпеки (додаток А).

Поняття «національна безпека» вперше було вжите на державному рівні 1904 року в посланні колишнього президента США Теодора Рузвельта до Конгресу, де він аргументував приєднання зони Панамського каналу інтересами національної безпеки. З того часу національна безпека стала об’єктом досліджень спочатку в політичній науці, а пізніше, коли цей термін з політичного вжитку перейшов у правову сферу, – також у юридичній науці [52, с. 69].

Національна безпека – це складний феномен, що являє собою систему взаємопов’язаних складових, яка охоплює концептуальні установки, соціально-політичні та правові інституції, а також визначені засоби, методи і форми, спрямовані на уникнення, запобігання та реагування на внутрішні та зовнішні загрози й небезпеки [55, с. 292].

Національна безпека – це забезпечення захисту життєво важливих інтересів особи, суспільства і держави в різних сферах їх життєдіяльності від як зовнішніх, так і внутрішніх загроз, з метою забезпечення стабільного розвитку країни загалом [88, с. 97].

Національна безпека» – це найважливіший складник правопорядку та гарантія національного суверенітету держави, гарантія захисту національних інтересів [85, с. 72].

Загалом національна безпека та її складові означають відсутність загрози, а бажаний рівень національної безпеки слугує метою, способом або необхідною умовою для життєдіяльності людини, соціальної групи, суспільства й держави [64, с. 106].

Національна безпека – це стан захищеності особистості, суспільства й держави від широкого спектра внутрішніх і зовнішніх загроз, що забезпечує реалізацію конституційних прав і свобод громадян, підтримує гідність та якість їхнього життя, забезпечує суверенітет, незалежність, державну та територіальну цілісність, а також стійкий соціально-економічний розвиток країни [24, с. 75].

У п. 9 ст. 1 Закону України» «Про національну безпеку України» від 21.06.2018 № 2469-VIII «національну безпеку України» визначено без переліку національних інтересів, як «захищеність державного суверенітету, територіальної цілісності, демократичного конституційного ладу та інших національних інтересів України від реальних та потенційних загроз» [11].

Національна безпека являє собою складне явище з різними рівнями та компонентами, що відображає ступінь захищеності життєво важливих інтересів особистості, суспільства і держави від реальних та потенційних загроз. Вона тісно переплетена з усіма аспектами життя людини, суспільства й держави і є необхідною складовою їхнього існування та розвитку [52, с. 71].

Основними категоріями, які становлять зміст національної безпеки, є: «національна безпека»; «національні інтереси»; «об'єкти національної безпеки»; «суб'єкти національної безпеки»; «принципи національної безпеки»; «функції національної безпеки»; «система (складові) національної безпеки»; «загрози, ризики і небезпеки національній безпеці»; «характеристика національної безпеки»; «чинники забезпечення національної безпеки»; «форми, засоби, методи та технології забезпечення національної безпеки» та ін. [37, с. 60–61].

Національна безпека є багатоплановим явищем, яке необхідно розглядати:

– у просторі: як аспект міжнародної безпеки, що належить до безпеки в межах певної держави (її державних кордонів);

– стосовно національних інтересів населення певної держави: як ступінь захищеності життєво важливих інтересів особистості та суспільства від внутрішніх і зовнішніх загроз;

– стосовно військових загроз: як ситуація, коли країні не загрожує небезпека війни або інших посягань на її суверенний розвиток;

– стосовно суверенітету держави: як стан, за якого забезпечується цілісність держави та її здатність бути незалежним суб'єктом міжнародних відносин [24, с. 75].

Загалом аналіз термінів «безпека» та «національна безпека» вказує на їх спільну сутність – це стан країни, що забезпечує розвиток особистості, суспільства та держави, захищаючи національні інтереси від внутрішніх і зовнішніх загроз. Проте поняття національної безпеки більш чітко відображає цю сутність [55, с. 291].

Отже, концепт «безпека», а також «національна безпека» мають розглядатися як характеристики державності, як соціальної системи, складовими якої є територія, макросоціальна спільнота (нація) зі своїм культурним кодом та утворені нею державні інститути, що утворюють основу національної держави [76, с. 86].

1.1.2. Національна безпека як системна характеристика розвитку особи, суспільства, держави

Національна безпека – це системна характеристика розвитку людини (особи), суспільства, держави та досить складне соціально-політичного явище, яке відображає наслідки багатогранної життєдіяльності, накопичений історичний досвід, уподобання та культуру кожної людини (індивіда), суспільства, держави, земної цивілізації загалом. Відтак це поняття тісно пов'язане з усіма проявами взаємодії в системі «природа – людина – суспільство».

Діалектична єдність складових «безпека особи», «безпека суспільства» та «безпека держави» зумовлена нерозривністю процесу функціонування й розвитку людини, суспільства, держави в просторі та в часі.

Зверніть увагу! Складовими «національної безпеки» є «безпека особи», «безпека суспільства» та «безпека держави», які є змінними величинами.

Безпека особи – це збереження й удосконалення її фізичних, розумових, соціальних і морально-психологічних якостей людини.

Безпекою особи є захищеність життєво важливих інтересів особи, за якою особистість забезпечує свій всебічний розвиток і самореалізацію.

Рівень безпеки особи насамперед залежить від таких чинників, як: стан політичного режиму, стан і рівень економіки й соціальної сфери, якість результатів розв'язання проблеми щодо прогнозування, своєчасного виявлення, запобігання та протидії загрозам особистості, пов'язаним з її прогресивним розвитком і самореалізацією в політичній, економічній, соціальній і гуманітарній сферах.

Безпекою суспільства є захищеність життєво важливих інтересів соціальних груп і суспільства загалом, за якої в громадському суспільстві забезпечується їх всебічний прогресивний розвиток.

Зверніть увагу! Термін «безпека суспільства» в законодавстві України з питань національної безпеки не застосовують.

Термін «безпека держави» є комплексним поняттям і складником більш широкого поняття «національна безпека».

Зокрема, «безпека держави» – це вужче поняття, а термін «національна безпека» є ширшим, ніж «державна безпека», адже охоплює, крім державної, економічну, суспільну та інші види безпеки [64, с. 108].

Безпекою держави є захищеність від зовнішніх і внутрішніх загроз її конституційного ладу, суверенітету та територіальної цілісності.

У загальному розумінні, під безпекою держави, як однією з ключових умов нормального розвитку людини та суспільства, розуміється захищеність якісного стану суспільних відносин, що сприяють прогресивному розвитку людини та суспільства в конкретних історичних і природних умовах, від небезпек, які мають внутрішні та зовнішні джерела конфліктів [64, с. 105].

Державна безпека – це збалансований стан функціонування держави як політичного інституту влади, що досягається через прогнозування, попередження, виявлення та мінімізацію негативного впливу наявних і потенційних загроз основним аспектам держави (переважно інститутам державної влади, територіальній цілісності, суверенітету, грошово-кредитній та податковій системам) і дає можливість державі ефективно виконувати своє соціальне призначення щодо забезпечення подальшого розвитку особистості (громадянина), суспільства та держави [64, с. 107].

Відповідно до п. 4 статті 1 Закону України «Про національну безпеку України»: «державна безпека» – це «захищеність державного суверенітету, територіальної цілісності і демократичного конституційного ладу та інших життєво важливих національних інтересів від реальних і потенційних загроз невоєнного характеру» [11].

Поняття «безпека держави» («державна безпека») потрібно характеризувати як стан захищеності державного устрою, державних органів, територіальної цілісності держави, а також її суверенітету від внутрішніх та зовнішніх загроз [64, с. 108].

1.1.3. Об’єкти та суб’єкти національної безпеки

Об’єктами національної безпеки є національні інтереси України, які охоплюють потреби держави в забезпеченні захищеності та сталого розвитку особистості, суспільства і держави. Серед них можна виділити конституційні права та свободи людини, духовні й матеріальні цінності суспільства, його природні ресурси, інформаційне та навколишнє середовище, а також конституційний лад держави, її суверенітет, цілісність і непорушність кордонів [56, с. 172].

Серед об’єктів національної безпеки можна виокремити таке: особа і громадянин (їхні конституційні права та свободи); суспільство (духовні, морально-етичні, культурні, історичні, інтелектуальні та матеріальні цінності, а також інформаційне й навколишнє природне середовище, природні ресурси); держава (конституційний лад, суверенітет, територіальна цілісність і недоторканність) [25, с. 490].

До суб'єктів забезпечення національної безпеки належать державні органи, що організовують забезпечення національної безпеки (як-от Президент України, Верховна Рада України та інші державні органи), а також сили, що забезпечують національну безпеку (як-от Збройні сили України, інші війська, військові формування, а також органи державної влади, які беруть участь у забезпеченні національної безпеки держави на підставі законодавства України) [56, с. 172].

Зокрема, суб'єктами забезпечення національної безпеки є Президент України; Верховна Рада України; Кабінет Міністрів України; Рада національної безпеки та оборони України; міністерства та інші центральні органи виконавчої влади; Національний банк України; суди загальної юрисдикції; прокуратура України; місцеві державні адміністрації та органи місцевого самоврядування; Збройні сили України, Служба безпеки України, Національна гвардія України, Державна прикордонна служба України та інші військові формування, утворені згідно із законами України; громадяни України та їх об'єднання [25, с. 490–491].

Зверніть увагу! Особа, суспільство і держава є одночасно об'єктами та суб'єктами забезпечення національної безпеки.

1.1.4. Види та складові національної безпеки

Національна безпека не лише відображає рівень захищеності соціальної системи від потенційних і реальних загроз, але й є кількісно-якісною характеристикою її розвитку. Вона відображає вплив тенденцій розвитку та умов життєдіяльності соціуму, його інститутів, які забезпечують збереження якості соціальної системи та її вільне функціонування відповідно до її природи [64, с. 106].

Взаємодія між суб'єктами національної, регіональної та міжнародної безпеки базується на певних підходах до реалізації їхніх інтересів. Різні погляди на можливі способи, засоби та механізми реалізації інтересів можуть породжувати суперечності між зазначеними суб'єктами, які часто розглядаються як загрози. У зв'язку з цим доцільно виокремлювати два взаємопов'язаних види національної безпеки: внутрішню та зовнішню [76, с. 96].

Внутрішня безпека визначається як міра захищеності особистості, соціальних груп, суспільства й державних інститутів від різних небезпек, які виникають у межах території держави та підпадають під її юрисдикцію. Ці небезпеки можуть виявлятися в різних сферах життєдіяльності суспільства і держави, таких як політична, економічна, соціальна та гуманітарна [76, с. 96].

Зовнішня безпека визначається як міра захищеності особистості, соціальних груп, суспільства та державних інститутів від небезпек, які виникають поза межами території держави й не підпадають під її юрисдикцію. Ці небезпеки також можуть проявлятися в різних сферах, таких як політична, економічна, гуманітарна та інші [76, с. 96].

Крім того, складовими національної безпеки можуть бути різні сфери, такі як політична, економічна, соціальна, інформаційна, науково-технологічна, екологічна, гуманітарна та військова. Вони охоплюють безпеку особистості, державну безпеку, громадську безпеку, техногенну безпеку, екологічну безпеку, економічну безпеку, енергетичну безпеку, інформаційну безпеку, кібербезпеку тощо [64, с. 106].

Основні складові національної безпеки України (додаток Б).

1.1.5. Основні принципи національної безпеки

Принципи національної безпеки – ідеї, загальні норми, покладені в основу формування та функціонування системи національної безпеки.

Забезпечення національної безпеки ґрунтується на таких основних принципах:

– перевага прав і свобод людини та громадянина;

– верховенство права;

– переважання дипломатичних (мирних) методів у вирішенні конфліктів;

– своєчасне та адекватне застосування заходів для захисту національних інтересів від потенційних і реальних загроз;

– чіткий розподіл обов’язків та співпраця між органами державної влади в забезпеченні національної безпеки;

– демократичний громадський контроль над Військовою організацією держави та іншими структурами у системі національної безпеки;

– використання міждержавних систем і механізмів міжнародної колективної безпеки в інтересах України [63].

1.1.6. Основні напрями забезпечення національної безпеки держави

Діяльність із забезпечення національної безпеки України неоднорідна, в ній можна виділити основні напрями:

– передбачення та виявлення вчасно зовнішніх та внутрішніх загроз безпеці України та впровадження оперативних і стратегічних заходів для їх уникнення та нейтралізації;

– формування та збереження готовності сил і засобів забезпечення безпеки;

– керування силами та засобами забезпечення безпеки як у повсякденних, так і в надзвичайних ситуаціях;

– впровадження системи заходів для відновлення нормального функціонування об'єктів безпеки в районах, що постраждали від надзвичайних ситуацій;

– участь у заходах з забезпечення безпеки за межами території України відповідно до міжнародних угод [28, с. 96–97].

Отже, основними напрямами забезпечення національної безпеки держави є:

1. Забезпечення реалізації конституційних прав і свобод громадян, а також забезпечення гідного рівня життя населення, охоплюючи укріплення здоров'я нації, стабільний демографічний розвиток, розвиток людського потенціалу та задоволення матеріальних, соціальних і духовних потреб громадян, а також зменшення соціальної нерівності.

2. Захист суверенітету та державної цілісності, охоплюючи укріплення оборонної сфери, створення умов для динамічного соціально-економічного розвитку, підтримку політичної та соціальної стабільності, розвиток демократичних інститутів, удосконалення

механізмів взаємодії держави та суспільства, а також захист населення й територій від надзвичайних ситуацій природного та техногенного характеру і забезпечення військової безпеки.

3. Забезпечення стійкого соціально-економічного розвитку, охоплюючи підвищення конкурентоспроможності національної економіки, економічну безпеку, перехід економіки на новий технологічний рівень розвитку, ефективне протистояння внутрішнім і зовнішнім загрозам, забезпечення стратегічної стабільності та партнерства.

4. Підтримка розвитку науки, технологій та освіти, охоплюючи розвиток системи наукових, проєктних і науково-технологічних організацій, спроможних забезпечити модернізацію національної економіки, реалізацію вітчизняних конкурентних переваг, підвищення соціальної мобільності й розвиток фундаментальних наукових досліджень.

5. Здійснення раціонального природокористування та збереження екологічної рівноваги, охоплюючи збереження та відновлення природних систем, забезпечення якості навколишнього середовища, необхідного для життя людини та стійкого розвитку економіки, а також ліквідацію екологічних збитків від господарської діяльності в умовах зростаючої екологічної активності та глобальних кліматичних змін [28, с. 97].

1.1.7. Основні завдання забезпечення національної безпеки

Відповідно до вказаних напрямів визначаються основні завдання в забезпеченні національної безпеки України:

– гарантування недоторканості та цілісності національних територій;

– ефективне управління економічним розвитком, реалізація незалежного та соціально орієнтованого економічного курсу;

– подолання науково-технічної та технологічної залежності України від зовнішніх джерел;

– забезпечення особистої безпеки громадян та їхніх конституційних прав і свобод на території України;

– удосконалення системи влади, місцевого самоврядування та законодавства, формування гармонійних міжнаціональних відносин, зміцнення правового порядку й збереження соціально-політичної стабільності;

– забезпечення строгого дотримання законодавства всіма громадянами, посадовими особами, державними установами, політичними партіями, громадськими та релігійними організаціями;

– розвиток рівноправного співробітництва з провідними державами світу;

– підвищення та підтримка на достатньому рівні військового потенціалу країни;

– зміцнення режиму нерозповсюдження зброї масового знищення;

– вжиття ефективних заходів для виявлення, запобігання та припинення розвідувальної діяльності іноземних держав, спрямованої проти України;

– покращення екологічної ситуації в країні [28, с. 96–97].

1.1.8. Поняття національних інтересів і цінностей, основні характеристики та місце в державній політиці

Упродровж років незалежності Україна мала значні розбіжності в регіональних та мовних аспектах у поглядах на історію країни, національні інтереси та цінності. Перший значний сплеск об’єднання українців відбувся після першої хвилі агресії з боку РФ 2014 року, а другий наступив після повномасштабного вторгнення РФ 24 лютого 2022 року.

Незважаючи на розвиток процесів глобалізації й зростання взаємозалежності між країнами через загострення глобальних проблем і зростання впливу інтеграційних об’єднань на внутрішню політику, національні інтереси продовжують відігравати ключову роль у формуванні державної національної політики та визначенні стратегій діяльності країни. Захист національних інтересів залишається домінантною основою для забезпечення нормального функціонування національної держави [84, с. 61].

Національні інтереси в ідеалі відображають інтереси більшості громадянського суспільства й політичної нації, що втілені у їх уявленнях про «політичний клас» і державне керівництво країни. У загальному розумінні, національні інтереси полягають у забезпеченні реального суверенітету країни, підвищенні її суб'єктності в системі світової політики та в підтримці національної конкурентоспроможності [84, с. 60].

Національні інтереси являють собою сукупність загальних інтересів і потреб нації, задоволення та захист яких є необхідною умовою для її існування як суб'єкта історії [50, с. 317].

Національні інтереси являють собою комплексну систему життєво важливих потреб держави та суспільства, що ґрунтуються на внутрішньо властивих культурно-духовних цінностях народу. Ця система дає змогу забезпечити добробут нації та мінімізувати загрози для державної безпеки [65, с. 90].

Зміст національних інтересів визначає стратегію та політику забезпечення національної безпеки. Він вказує, в якому напрямі повинні рухатись зусилля суспільства та влади, щоб гарантувати цілісність держави й добробут громадян. Крім того, цей зміст забезпечує, щоб громадяни жили в державі, яку поважають у світі, а національна еліта виконувала своє призначення, представляючи та захищаючи вказані інтереси [76, с. 69].

Національні інтереси мають як зовнішній (міжнародний), так і внутрішній (внутрішньодержавний) характер і є основою для розроблення державної політики в майбутньому.

Національні цінності складаються з основних матеріальних, інтелектуальних і духовних досягнень українського народу. Вони визначають умови існування та розвитку людини, суспільства і держави [43, с. 48].

Основний засіб прояву національних цінностей полягає в суспільних ідеалах, що формуються в масовій свідомості нації. Вони відображають загальні уявлення про ідеальне життя в суспільстві. Оскільки ці цінності ґрунтуються на конкретних історичних умовах і відображають сутність суспільства, вони не можуть залишатися абсолютними та незмінними [73, с. 147].

Державність України базується на цінностях, захист яких є ключовою передумовою для її безпеки та добробуту громадян. Ці цінності охоплюють:

1. Незалежність: Україна є суверенною, демократичною, соціальною та правовою державою.

2. Захищеність держави та народу: Україна гарантує територіальну цілісність, недоторканість кордонів та безпеку свого населення.

3. Мир і міжнародну співпрацю: Україна прагне до підвищення своєї міжнародної інтеграції, забезпечення миру та стабільності в регіоні та світі.

4. Збереження ідентичності українського народу: Україна стежить за збереженням та розвитком національної ідентичності українського народу як на Батьківщині, так і за кордоном.

5. Добробут: Україна має на меті забезпечити високу якість життя через стабільний розвиток [43, с. 48].

Зверніть увагу! Національні цілі є основними завданнями держави, спрямовані на втілення та захист національних інтересів і цінностей. Вони визначають шлях до побудови нової моделі безпеки України [73, с. 156].

Функція держави щодо забезпечення національної безпеки тісно пов’язана з основними напрямами діяльності, які полягають у забезпеченні безпеки різних національних інтересів у різних сферах, як-от військово-силова, екологічна, економічна, політична та інформаційна. Ці цілі відображаються в забезпеченні територіальної, екологічної, економічної, політичної та інформаційної безпеки держави, особливо в умовах потенційних або реальних загроз національним інтересам [44, с. 67].

Питання для самоконтролю

1. Розкрийте зміст понять «безпека» та «національна безпека».

2. Охарактеризуйте основні форми та методи забезпечення національної безпеки.

3. Назвіть основні рівні забезпечення безпеки.

4. Перерахуйте та охарактеризуйте види безпеки.

5. Розкрийте співвідношення безпекового права та інших галузей права.

6. Розкрийте сутність поняття «забезпечення національної безпеки».

7. Охарактеризуйте основні види національної безпеки.

8. Складіть схему основних рівнів і форм реалізації безпеки.

9. Вкажіть основні завдання забезпечення національної безпеки.

10. Перерахуйте об’єкти та суб’єкти національної безпеки.

Тести для самоконтролю

1. Поняття «національна безпека» вперше на державному рівні було вжито в 1904 р.:

а) Ж.-Ж. Руссо;

б) Н. Макіавеллі;

в) Г. Гегелем;

г) Т. Рузвельтом.

2. Національна безпека України – це:

а) захищеність життєво важливих інтересів соціальних груп і суспільства загалом, за якої забезпечуються їх всебічний прогресивний розвиток;

б) захищеність конституційного ладу, суверенітету і територіальної цілісності держави від зовнішніх та внутрішніх загроз;

в) захищеність життєво важливих інтересів особи, за якої забезпечуються її всебічний розвиток та самореалізація;

г) захищеність державного суверенітету, територіальної цілісності, демократичного конституційного ладу та інших національних інтересів України від реальних і потенційних загроз.

3. Захищеність життєво важливих інтересів соціальних груп і суспільства загалом, за якої забезпечуються їх всебічний прогресивний розвиток – це:

а) національна безпека;

б) безпека держави;

в) безпека суспільства;

г) економічна безпека.

4. Основними напрямами забезпечення національної безпеки України є:

а) своєчасне прогнозування та виявлення зовнішніх і внутрішніх загроз безпеці України, реалізація оперативних та довгострокових заходів з їх попередження та нейтралізації;

б) забезпечення суверенітету та цілісності вітчизняних територій;

в) ефективне управління розвитком економічної сфери, проведення незалежного та соціально-орієнтованого економічного курсу;

г) подолання науково-технічної та технологічної залежності України від зовнішніх джерел.

5. Основними завданнями в забезпеченні національної безпеки України є:

а) створення та підтримка готовності сил і засобів забезпечення безпеки;

б) забезпечення на території України особистої безпеки людини та громадянина, його конституційних прав і свобод;

в) управління силами та засобами забезпечення безпеки в повсякденних умовах і в надзвичайних ситуаціях;

г) участь у заходах із забезпечення безпеки за межами України відповідно до міжнародних угод.

Тема 1.2
Система забезпечення національної безпеки України

1.2.1. Поняття та призначення системи забезпечення національної безпеки.

1.2.2. Мета, завдання і функції системи забезпечення національної безпеки.

1.2.3. Структура системи забезпечення національної безпеки.

1.2.4. Основні чинники, що визначають стан національної безпеки.

1.2.5. Принципи системи забезпечення національної безпеки та їх характеристика.

1.2.6. Нормативно-правова база як основа для функціонування системи забезпечення національної безпеки.

1.2.1. Поняття та призначення системи забезпечення національної безпеки

Відповідно до Конституції України та інших нормативно-правових актів, що регулюють суспільні відносини у сфері управління національною безпекою, створюється система забезпечення національної безпеки України, яка є складовою системи національної безпеки.

Зверніть увагу! Систему забезпечення національної безпеки розглядають у контексті системи національної безпеки та розуміють як:

– сукупність взаємопов'язаних і взаємообумовлених механізмів і суб'єктів забезпечення національної безпеки, як-от посадові особи держави, органи влади, місцеве самоврядування, державні установи, сили безпеки, інститути громадянського суспільства та громадяни, які діють відповідно до чинного законодавства та перетворюють політику національної безпеки в цілеспрямовану скоординовану діяльність для реалізації національних інтересів;

– це також сукупність взаємодіючих суб'єктів національної безпеки, сил, засобів, методів і чинників, які забезпечують збереження та зміцнення національних цінностей, захист і розвиток національних інтересів. Вони діють для виявлення, упередження,

локалізації, нейтралізації, подолання внутрішніх і зовнішніх загроз, а також забезпечують ефективне функціонування системи забезпечення національної безпеки та її складових частин;

– організаційна система державних і недержавних інституцій та інших суб'єктів, що вирішують завдання забезпечення національної безпеки відповідно до законодавства [53, с. 302].

Система забезпечення національної безпеки України охоплює органи законодавчої, виконавчої та судової влади, державні та інші інституції, а також об'єднання громадян, разом із законодавчими актами, що регулюють відносини у сфері захисту національних інтересів України від зовнішніх та внутрішніх загроз [71, с. 197].

Система забезпечення національної безпеки охоплює комплекс заходів та діяльності суб'єктів безпеки з метою забезпечення стабільного функціонування суспільних відносин у державі [28, с. 96].

Механізм забезпечення національної безпеки України є системою взаємодії її складових частин, що ґрунтуються на національних інтересах та цінностях українського суспільства. Вона спрямована на реалізацію стратегічних завдань держави, визначених політикою національної безпеки [71, с. 197].

Система забезпечення національної безпеки має всі ознаки складних системних утворень, зокрема такі:

1. Складові системи забезпечення національної безпеки взаємодіють у певній структурі, мають внутрішні зв'язки та впливи один на одного.

2. Важливою характеристикою системи є її єдність та цілісність.

3. Система забезпечення національної безпеки функціонує як керована система.

4. Структурні елементи системи забезпечення національної безпеки, як і сама система загалом, можуть адаптуватися в межах, зберігати стійкість та самостійність. Вони постійно розвиваються з урахуванням суспільних змін та державної політики у сфері національної безпеки.

5. Система має свої цілі, завдання, функції, принципи функціонування та розвитку, а також методи забезпечення поставлених завдань, що забезпечує її ефективне функціонування.

6. Система виконує власні ексклюзивні функції, спрямовані на вирішення протиріч та адаптацію об'єкта безпеки до сучасних реалій у сфері національної безпеки [53, с. 302].

Отже, сучасна система забезпечення національної безпеки в широкому розумінні ґрунтується на взаємодії різних органів, структур, соціальних груп, об'єднань та окремих осіб, які існують вже або створюються спеціально. Ці елементи співпрацюють між собою за допомогою різних правових, інформаційних, політичних, економічних та інших зв'язків з метою захисту національних інтересів особи в різних умовах, що впливають на функціонування системи забезпечення національної безпеки [42, с. 27].

Основна мета системи забезпечення національної безпеки полягає в захисті національних інтересів від потенційних та реальних загроз. Стратегічні пріоритети держави в цій сфері, враховуючи поточну безпекову обстановку в Україні, охоплюють: підвищення обороноздатності, оперативне реагування на кризові ситуації, отримання ефективних зовнішніх безпекових гарантій, розвиток міжнародних відносин, відновлення економічного та соціального розвитку, підвищення ефективності управління національною безпекою та розвиток демократичного контролю над сектором безпеки і оборони [53, с. 303].

1.2.2. Мета, завдання і функції системи забезпечення національної безпеки

Відсутність загроз і небезпек або їх подолання є в загальному вигляді метою забезпечення національної безпеки.

Мета роботи системи забезпечення національної безпеки полягає в керуванні процесом управління загрозами та ризиками. Це досягається за допомогою спільних зусиль державних і недержавних установ, спрямованих на забезпечення прогресивного розвитку національних інтересів України, джерел духовного та внутрішнього добробуту народу, а також на ефективне функціонування самої системи забезпечення національної безпеки країни [42, с. 25].

Основною метою системи забезпечення національної безпеки є трансформація політики національної безпеки в цілеспрямовану скоординовану діяльність органів державної влади, органів місцевого самоврядування, складових сектору безпеки, спрямовану на реалізацію національних інтересів (зокрема, щодо виявлення, прогнозування, нейтралізації загроз безпеці людини (індивіда), суспільству, державі та запобігання їй [76, с. 126].

Досягнення поставленої мети передбачає виконання системою забезпечення національної безпеки ряду завдань, зокрема:

– розроблення або уточнення концепцій, доктрин, стратегій та інших стратегічних документів управління національною безпекою, які враховують наукові обґрунтування та рекомендації для її забезпечення;

– створення, підготовка та готовність до використання згідно зі стандартними вимогами, а також координація дій сил і засобів сектору безпеки, разом з їхнім кадровим, матеріально-технічним, фінансовим та іншим забезпеченням;

– мінімізація, регулювання та врегулювання конфліктів (кризових ситуацій) у різних сферах життєдіяльності суспільства і держави, а також подальша робота з ліквідацією їх наслідків;

– співпраця з міжнародними організаціями для забезпечення міжнародної та національної безпеки;

– систематичне вивчення чинників, що впливають на національну безпеку, особливо тих, що стосуються виявлення, прогнозування та оцінювання загроз національній безпеці й можливостей їх нейтралізації;

– моніторинг результативності та ефективності дій суб'єктів публічного управління в сфері національної безпеки для її забезпечення [76, с. 126–127].

Також до основних завдань системи забезпечення національної безпеки можна віднести такі:

– захист прав, свобод та інтересів громадян України як визначено в Конституції;

– забезпечення недоторканності конституційного порядку, державного суверенітету, територіальної цілісності, недоторканності державного кордону, науково-технологічного та оборонного потенціалу країни;

– виконання державної політики у сфері національної безпеки;

– проведення активної розвідувальної, контррозвідувальної та оперативно-розшукової роботи для забезпечення національної безпеки, здобуття необхідної інформації та прийняття стратегічних рішень;

– виявлення, запобігання та припинення діяльності, спрямованої на посягання на національну безпеку;

– моніторинг стану національної безпеки та прогнозування загроз;

– аналіз поведінки партнерів у системі безпеки в умовах загрози;

– запобігання проникненню структур шпигунства та організованої злочинності до системи управління національною безпекою;

– протидія технічному проникненню та диверсійно-терористичній діяльності;

– виявлення та запобігання негативним діям від внутрішніх суб'єктів системи забезпечення національної безпеки;

– захист громадян за межами країни;

– збереження державної таємниці;

– здійснення демократичного цивільного контролю над системою забезпечення національної безпеки [42, с. 28–29].

Зверніть увагу! Основне завдання системи забезпечення національної безпеки полягає у створенні такої системи управління, за якої можна було б здійснювати свідомий цілеспрямований вплив на загрози та небезпеки.

Відповідно до окресленої мети і завдань до функцій системи забезпечення національної безпеки України належать:

– передбачення й ідентифікація загроз і ризиків для національної безпеки;

– розроблення і впровадження комплексу оперативних, тактичних і стратегічних заходів для управління загрозами;

– формування і підтримування готовності сил, які забезпечують національну безпеку;

– участь у забезпеченні загальної та регіональної безпеки відповідно до міжнародних угод, що були ратифіковані Україною [42, с. 29].

1.2.3. Структура системи забезпечення національної безпеки

Система забезпечення національної безпеки є цілісною системою, елементи якої тісно пов'язані між собою.

Структура системи забезпечення національної безпеки охоплює сукупність взаємопов'язаних та взаємозалежних суб'єктів, які забезпечують національну безпеку. Ці суб'єкти охоплюють органи влади, державні установи, сили безпеки, інститути громадянського суспільства та окремих громадян. Роботу цих суб'єктів координує система механізмів, що базується на інституційних, організаційних, правових та інших засадах, встановлених чинним законодавством [53, с. 303; 76, с. 127].

Структура системи забезпечення національної безпеки охоплює:

Підсистему державного забезпечення національної безпеки, до якої належать Президент України, Рада національної безпеки й оборони України, Кабінет Міністрів України, Верховна Рада України, Національний банк України, суди загальної юрисдикції, Конституційний Суд України, Прокуратура України, міністерства та інші центральні органи виконавчої влади, а також місцеві органи виконавчої влади.

Підсистему недержавного забезпечення національної безпеки, до якої належать окремі громадяни, органи місцевого самоврядування, органи самоорганізації населення, приватний нотаріат, адвокатські та детективні агентства, об'єднання громадян, політичні партії, професійні спілки, релігійні організації та козацькі товариства [42, с. 32].

1.2.4. Основні чинники, що визначають стан національної безпеки

Ефективність системи забезпечення національної безпеки визначається увагою, яку приділяють основним чинникам, що впливають на стан національної безпеки. Ці чинники поділяються на військові та невійськові, внутрішні та зовнішні [80, с. 12].

До військових чинників належать: готовність та боєздатність збройних сил, можливість виникнення військових конфліктів, наявність стратегічних резервів і мобілізаційних можливостей, участь у військових альянсах та союзах, якість особового складу, обсяг військових витрат, рівень військової науки та стратегії [80, с. 12].

До групи невійськових чинників належать: геополітичне положення та інфраструктура, природно-економічні умови, демографічна та економічна структура населення, економічний потенціал, рівень стабільності та правопорядку, інформаційна безпека, політичний устрій, міжнародні відносини. Ці чинники визначають державну силу, яка є сукупністю політичних, економічних, військових та інших характеристик, що визначають вплив державної політики на національну безпеку. Державна сила є основною властивістю кожної держави, що забезпечує можливість захисту її національних інтересів [80, с. 12].

Зверніть увагу! Ефективність державної політики, внутрішньополітична обстановка та зовнішньополітичний курс у секторі безпеки є визначальними чинниками, що впливають на стан національної безпеки України.

1.2.5. Принципи системи забезпечення національної безпеки та їх характеристика

Принципи системи забезпечення національної безпеки:

– забезпечення пріоритету прав і свобод особи;

– збалансоване врахування життєво важливих інтересів особи, соціальних груп, суспільства і держави;

– додержання принципу верховенства права та законності;

– взаємодія відповідальності між особою, групою, суспільством і державою щодо забезпечення національної безпеки;

– акцентування уваги на мирних способах вирішення соціальних, етнічних та релігійних конфліктів на національному та міжнародному рівнях;

– чітке визначення повноважень і відповідальності в державному управлінні національною безпекою;

– підтримка наукових досліджень у галузі забезпечення національної безпеки на належному рівні;

– адекватність і своєчасність заходів щодо захисту національних інтересів у відповідь на поточні загрози;

– гнучке й оперативне управління надзвичайними ситуаціями;

– постійне вдосконалення цивільно-військових відносин;

– додержання норм міжнародного права та виконання міжнародних зобов'язань;

– повага до суверенітету інших країн та невтручання в їхні внутрішні справи;

– захист територіальної цілісності інших країн;

– активна участь у міжнародних організаціях з питань безпеки [60, с. 50–51].

1.2.6. Нормативно-правова база як основа для функціонування системи забезпечення національної безпеки

Нормативно-правна база являє собою організаційно-функціональне відображення системи національної безпеки у формі юридичних норм, які відповідають її цілям. Правові норми визначають структуру і функціонування як самої системи національної безпеки, так і її складових частин, нормують і формалізують їх функціональні, організаційні та інформаційні аспекти, а також виконують інформаційну роль [39].

Основою для функціонування системи національної безпеки є нормативно-правова база, яка регулює відносини в цій сфері, формує державну політику та забезпечує її реалізацію. Зокрема, законодавчу основу в цьому контексті становлять: Конституція України, закони України «Про національну безпеку України», «Про Раду національної безпеки і оборони України», «Про оперативно-пошукову діяльність», «Про Збройні сили України», «Про Національну гвардію України», інші нормативно-правові акти органів влади, прийняті в межах їхньої компетенції в зазначеній сфері, а також міжнародні договори та угоди [53, с. 303].

У системі забезпечення національної безпеки важливе місце належить програмним документам, таким як стратегії, концепції, доктрини. Вони являють собою офіційно прийняті погляди держави і визначають її основні принципи. До цих документів належать: Стратегія національної безпеки України, Концепція боротьби з тероризмом, Стратегія інформаційної безпеки, Стратегія воєнної безпеки та інші [53, с. 303].

Нормативно-правове забезпечення національної безпеки складається з законів і нормативних актів, які створюють правову базу для функціонування системи. Ця система поділяється на два рівні: перший рівень – загальні правові акти (Конституція, закони, укази, розпорядження), що є обов'язковими для всіх; другий рівень – відомчі нормативні акти, які уточнюють функції і завдання кожного суб'єкта забезпечення національної безпеки [79, с. 25].

Зверніть увагу! Нормативно-правова база системи національної безпеки є розрізненою, що свідчить про її недостатню системність. Це пояснюється розташуванням норм права у різних галузях, що вказує на широке охоплення та глибинність питань, пов'язаних з національною безпекою [61, с. 225].

Питання для самоконтролю

1. Дайте визначення поняття національної безпеки.
2. Назвіть призначення системи забезпечення національної безпеки.
3. Розкрийте поняття «правоохоронні органи» з точки зору забезпечення національної безпеки України.
4. Вкажіть мету системи забезпечення національної безпеки.
5. Назвіть завдання та функції системи забезпечення національної безпеки.
6. Схематично подайте сучасну структуру правоохоронних органів, що займаються питаннями національної безпеки в Україні.
7. Які, на вашу думку, зазначаються недоліки в сучасній системі забезпечення національної безпеки нашої держави?

8. Перерахуйте основні чинники, що визначають стан національної безпеки.

9. Назвіть принципи системи забезпечення національної безпеки та їх характеристику.

10. Охарактеризуйте нормативно-правову базу щодо забезпечення національної безпеки.

Тести для самоконтролю

1. Система національної безпеки характеризує стан захищеності національних інтересів від:

а) збройного конфлікту;

б) воєнного конфлікту;

в) значних втрат і руйнувань;

г) внутрішніх та зовнішніх загроз.

2. Система забезпечення національної безпеки – це:

а) правоохоронні та розвідувальні органи, державні органи спеціального призначення з правоохоронними функціями, сили цивільного захисту та інші органи, на які Конституцією та законами України покладено функції із забезпечення національної безпеки України;

б) організована державою сукупність суб'єктів: державних органів, громадських організацій, посадових осіб та окремих громадян, об'єднаних цілями та завданнями щодо захисту національних інтересів, що здійснюють узгоджену діяльність у межах законодавства України;

в) державні органи, які відповідно до законодавства здійснюють правозастосовні або правоохоронні функції;

г) сукупність елементів, що становлять сутність і зміст цієї безпеки (національні інтереси, загрози та чинники безпеки особистості, суспільства й держави, а також їх взаємодія) та її видів.

3. Військові чинники національної безпеки:

а) стан інформаційної безпеки;

б) стан кібербезпеки;

в) кількість військових союзників та участь у військово-політичних союзах;

г) рівень державної безпеки.

4. Невійськові чинники національної безпеки:

а) професіоналізм особового складу збройних сил;

б) стан військової науки;

в) характер військової доктрини;

г) стан інформаційної безпеки.

5. Якого року був ухвалений Закон України «Про національну безпеку України»:

а) 1992 року;

б) 2003 року;

в) 2014 року;

г) 2018 року.

Тема 1.3
Система управління та державна політика щодо національної безпеки України

1.3.1. Поняття системи управління національною безпекою.

1.3.2. Основні ознаки системи управління національною безпекою.

1.3.3. Характерні риси системи управління національною безпекою.

1.3.4. Структура системи управління національною безпекою України.

1.3.4.1. Компетенція Президента України в забезпеченні національної безпеки України.

1.3.4.2. Конституційні засади організації та діяльності Кабінету Міністрів України в сфері управління національною безпекою.

1.3.4.3. Компетенція Верховної Ради України в сфері забезпечення національної безпеки.

1.3.4.4. Конституційний Суд України.

1.3.4.5. Суди загальної юрисдикції.

1.3.4.6. Прокуратура України.

1.3.4.7. Національний банк України.

1.3.4.8. Компетенція центральних органів виконавчої влади в забезпеченні національної безпеки.

1.3.5. Сили забезпечення національної безпеки України.

1.3.5.1. Роль ОВС України в управлінні національною безпекою.

1.3.5.2. Роль Служби безпеки України в управлінні національною безпекою.

1.3.5.3. Роль Державної прикордонної служби України в управлінні національною безпекою.

1.3.5.4. Компетенція Збройних сил України в управлінні національною безпекою.

1.3.5.5. Завдання Управління державної охорони України в сфері управління національною безпекою.

1.3.6. Правові основи та принципи державної політики національної безпеки України.

1.3.1. Поняття системи управління національною безпекою

Управління системою національної безпеки – це комплексний процес, спрямований на свідомий і цілеспрямований вплив суб'єкта управління на різноманітні потреби, інтереси та цінності особи, суспільства та держави, а також на загрози і небезпеки, що виникають як унаслідок природних явищ, так і через дії людини чи технологічних процесів. Управління цією системою відбувається в контексті різних обмежень, таких як політичний імідж, економічна й військова потужність та інші [42, с. 33].

Управління системою національної безпеки полягає в усвідомленому та цілеспрямованому впливі суб'єкта управління на широкий спектр потреб, інтересів і цінностей особистості, суспільства та держави, а також на загрози й небезпеки, що можуть бути як внутрішніми, так і зовнішніми, об'єктивними і суб'єктивними, а також природними, техногенними та антропогенними. Цей процес відбувається в умовах їх виникнення, розвитку та взаємної збалансованості. Державні та недержавні інституції, що спільно визначають завдання і мають спільні цілі щодо захисту національних потреб, інтересів і цінностей, взаємодіють одна з одною та здійснюють відповідні заходи в рамках законодавства України з метою підвищення ефективності функціонування системи та вирішення завдань забезпечення національної безпеки [42, с. 25].

Управління системою забезпечення національної безпеки охоплює специфічну форму активності як державних, так і недержавних учасників, спрямовану на організацію й оптимізацію функціонування цієї системи для її сталого розвитку. Основні компоненти цього процесу охоплюють:

– визначення мети, завдань і функцій учасників системи забезпечення національної безпеки;

– розроблення та вдосконалення їх організаційної, функціональної, інформаційної та психологічної структури;

– забезпечення необхідними матеріальними, інформаційними та іншими ресурсами;

– розроблення та реалізація управлінських рішень;

– забезпечення координації та взаємодії між державними та недержавними учасниками системи забезпечення національної безпеки;

– регулювання організації та функціонування цих учасників з урахуванням геополітичного середовища та відхилень від визначених цілей;

– створення ефективної системи моніторингу та контролю, інші важливі аспекти [42, с. 26].

1.3.2. Основні ознаки системи управління національною безпекою

Система управління національною безпекою відзначається такими характеристиками:

– вона складається з множини (принаймні двох) елементів, які розташовані в ієрархічному порядку;

– існує взаємозв’язок між цими елементами, який забезпечується через дію механізму прямих і зворотних зв’язків;

– система являє собою органічну єдність взаємопов’язаних елементів, які у своєму нерозривному зв’язку утворюють нову якість [42, с. 34–35].

1.3.3. Характерні риси системи управління національною безпекою

Характерними рисами системи управління національною безпекою є:

– процес забезпечення національної безпеки, який обмежений у просторі й часі;

– компоненти, що приймають вхідні дані, взаємодіють з навколишнім середовищем, встановлюють прямі й зворотні зв’язки та впливають як на один одного, так і на всю систему;

– зв’язки між елементами та зовнішнім оточенням;

– присутність суб’єктів управління національною безпекою;

– існування різноманітних методів управління національною безпекою;

– наявність засобів управління.

1.3.4. Структура системи управління національною безпекою України

Найбільш складним і важливим етапом створення системи забезпечення національної безпеки загалом залишається визначення складу (структури) системи управління національною безпекою України як найбільш важливої складової, що визначає цілі й засоби та способи досягнення цих цілей (стратегію).

Структура системи управління національною безпекою має такий вигляд:

1) Президент України;
2) Верховна Рада України;
3) Кабінет Міністрів України;
4) Рада національної безпеки і оборони України;
5) міністерства та інші центральні органи виконавчої влади;
6) Національний банк України;
7) суди загальної юрисдикції;
8) прокуратура України;
9) Національне антикорупційне бюро України;
10) місцеві державні адміністрації та органи місцевого самоврядування;
11) Збройні сили України, Служба безпеки України, Служба зовнішньої розвідки України, Державна прикордонна служба України;
12) органи і підрозділи цивільного захисту;
13) громадяни України, об'єднання громадян.

1.3.4.1. Компетенція Президента України в забезпеченні національної безпеки України

Президента України віднесено до суб'єктів контролю згідно зі статтею 6 Закону України від 19.06.2003 «Про демократичний цивільний контроль над Воєнною організацією і правоохоронними органами держави» [4].

Президент України є Верховним Головнокомандувачем Збройних сил України згідно з п. 17 ст. 106 Конституції України.

Президент України здійснює керівництво у сферах національної безпеки й оборони та призначає на посади й звільняє з посад вище командування Збройних сил України, інших військових формувань.

Також Президент України здійснює керівництво Збройними силами України відповідно до ст. 7 Закону України від 06.12.1991 № 1934-XII «Про Збройні сили України» [8].

Президент України, відповідно до ст. 106 Конституції України, а також ст. 9 Закону України «Про національну безпеку України»:

– здійснює загальне керівництво у сферах національної безпеки та оборони України;

– забезпечує державну незалежність, здійснює керівництво у сферах національної безпеки та оборони України, представляє державу в міжнародних відносинах, здійснює керівництво зовнішньополітичною діяльністю держави, веде переговори та укладає міжнародні договори України;

– вносить до Верховної Ради України подання про оголошення стану війни та приймає рішення про використання Збройних сил України в разі збройної агресії проти України;

– приймає, відповідно до закону, рішення про загальну або часткову мобілізацію та введення воєнного стану в Україні або в окремих її місцевостях у разі загрози нападу, небезпеки державній незалежності України;

– приймає за потреби рішення про введення в Україні або в окремих її місцевостях надзвичайного стану, а також оголошує в разі необхідності окремі місцевості України зонами надзвичайної екологічної ситуації, з наступним затвердженням цих рішень Верховною Радою України [1; 11].

Крім того, Президент України:

– забезпечує узгоджені дії всіх гілок державної влади між собою, а також із підсистемою недержавного забезпечення у сфері забезпечення національної безпеки;

– видає нормативно-правові акти з питань забезпечення національної безпеки;

– визначає реальні й потенційні загрози та небезпеки і вживає необхідних заходів щодо її забезпечення;

– приймає рішення про застосування інших військових формувань, що не належать до складу Збройних сил України, утворених відповідно до законодавства України [42, с. 38].

Отже, Президент України здійснює загальне керівництво у справах національної безпеки.

Рада національної безпеки і оборони України, яка є координаційним органом у питаннях національної безпеки та оборони, виконує функції стратегічного керівництва в цій сфері відповідно до Конституції України та Закону України «Про Раду національної безпеки і оборони України». Вона координує і контролює діяльність виключно органів виконавчої влади.

Зверніть увагу! Рада національної безпеки і оборони України не може бути загальним органом управління національною безпекою, оскільки контроль і координація діяльності законодавчої та судової влади в цій сфері не належать до її компетенції. Ці повноваження належать до Президента України, який очолює цей орган.

1.3.4.2. Конституційні засади організації та діяльності Кабінету Міністрів України в сфері управління національною безпекою

Згідно зі ст. 20 Закону України від 27.02.2014 № 794-VII «Про Кабінет Міністрів України» повноваження Кабінету Міністрів України в управлінні сектору безпеки врегульовані, а саме він «здійснює заходи щодо зміцнення національної безпеки України, розробляє та затверджує державні програми з цих питань» [9].

У ч. 1 ст. 7 Закону України «Про національну безпеку України» зазначається, що Кабінет Міністрів України «здійснює контроль за дотриманням законодавства та реалізацією державної політики у сфері національної безпеки, звітує із цих питань перед Президентом України й Верховною Радою України» [11].

1.3.4.3. Компетенція Верховної Ради України в сфері забезпечення національної безпеки

У сфері національної безпеки повноваження Верховної Ради спрямовані на законодавче забезпечення в цій сфері, на реалізацію контролю, виділення через Державний бюджет необхідних коштів для національної безпеки.

Основні повноваження Верховної Ради України у сфері національної безпеки передбачені ст. 85 Конституції України, а також положеннями Закону України «Про національну безпеку України» та інших законодавчих актів у цій сфері.

До повноважень Верховної Ради України віднесено прийняття законів, згідно зі ст. 85 Конституції України.

У межах повноважень, визначених у ст. 85 Конституції України, Верховна Рада України:

– здійснює законодавче регулювання й контроль за діяльністю органів державної влади та посадових осіб щодо здійснення ними відповідних повноважень у сфері національної безпеки та оборони;

– приймає закони у сфері національної безпеки [1].

Зверніть увагу! Згідно з частиною 6 статті 6 Конституції України Верховна Рада України в разі потреби може проводити парламентські слухання з питань національної безпеки та оборони, що становлять суспільний інтерес і потребують законодавчого врегулювання [1].

1.3.4.4. Конституційний Суд України

Згідно зі стст. 150, 151 Конституції України, стст. 13, 14 Закону України «Про Конституційний Суд України» суб'єктом забезпечення національної безпеки є Конституційний Суд України через реалізацію своїх основних повноважень, а саме: вирішення питань про відповідність Конституції України (конституційність) законів та інших правових актів Верховної Ради України, Президента України, Кабінету Міністрів України, правових актів Верховної Ради Автономної Республіки Крим та офіційне тлумачення Конституції України і законів України.

До повноважень Конституційного суду відповідно до ст. 150 Конституції України належить: вирішення питань про конституційність законів та інших правових актів Верховної Ради України; актів Президента України; актів Кабінету Міністрів України; правових актів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, а також офіційне тлумачення положень Конституції України та законів України, що стосуються національної безпеки.

Зверніть увагу! Правові позиції рішень Конституційного Суду України є важливим гарантом захисту національних інтересів країни, ключовою засадою політики національної безпеки та одним із джерел правового регулювання національної безпеки нашої держави.

1.3.4.5. Суди загальної юрисдикції

Правосуддя у сфері забезпечення національної безпеки України у справах про злочини, що завдають шкоди національній безпеці України, здійснюють суди загальної юрисдикції.

1.3.4.6. Прокуратура України

Відповідно до Конституції України та Закону України «Про прокуратуру України» повноваження у сфері національної безпеки здійснює прокуратура України за допомогою прокурорського нагляду за додержанням і правильним застосуванням законів органами, які проводять оперативно-розшукову діяльність, дізнання, досудове слідство в сфері національної безпеки, а також нагляд за додержанням законів у кримінальних справах, які були порушені за фактом здійснення злочинів проти основ національної безпеки України.

1.3.4.7. Національний банк України

В інтересах національної безпеки України Національний банк України виробляє і здійснює емісійно-кредитну політику.

Функції Національного банку України у сфері забезпечення національної безпеки України передбачені статтями 6, 7, 9 Закону України «Про національний банк України» (додаток В).

1.3.4.8. Компетенція центральних органів виконавчої влади в забезпеченні національної безпеки

Для виконання функцій щодо забезпечення національної безпеки в системі виконавчої влади відповідно до законодавства утворюються міністерства й державні органи забезпечення національної безпеки. Кабінет Міністрів України, центральні органи виконавчої влади, місцеві державні адміністрації та органи місцевого самоврядування в частині делегованих ним Кабінетом Міністрів України повноважень і утворюють систему виконавчої влади в країні.

У п. 16 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про центральні органи виконавчої влади» зазначається, що Центральний орган виконавчої влади «забезпечує в межах своїх повноважень виконання завдань у сфері національної безпеки…» [17].

Згідно з ч. 1 ст. 23 Закону України «Про національну безпеку України» Центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну військово-промислову політику, разом з іншими органами сектору безпеки і оборони визначає пріоритетні напрями розвитку оборонно-промислового комплексу, забезпечує нормативно-правове регулювання в цій сфері, аналізує стан і тенденції розвитку оборонно-промислового комплексу України, розробляє та організовує виконання державних програм розвитку оборонно-промислового комплексу [11].

1.3.5. Сили забезпечення національної безпеки України

Сили забезпечення національної безпеки охоплюють: Збройні сили України, органи і підрозділи Міністерства внутрішніх справ України, Державну прикордонну службу України, Службу безпеки України, Державну митну службу України, Управління державної охорони України, інші військові формування, які забезпечують національну безпеку України, захист її державного суверенітету, територіальної цілісності і недоторканності державних кордонів.

Зверніть увагу! Найбільш вдало підкреслює сутність цих органів термін «сили забезпечення національної безпеки», оскільки саме силовий чинник є визначальною ознакою для їх угрупування до єдиної системи.

1.3.5.1. Роль ОВС України в управлінні національною безпекою

У п. 2 ч. 1, ст. 18 Закону України «Про національну безпеку України» зазначається, що Міністерство внутрішніх справ України є центральним органом виконавчої влади, що «забезпечує формування та реалізує державну політику в сфері захисту державного кордону України та охорони суверенних прав України в її виключній (морській) економічній зоні» [11].

У ч. 4. ст. 18 Закону України «Про національну безпеку України» передбачено, що Національна поліція України є центральним органом виконавчої влади, що забезпечує громадську безпеку

і порядок, охорону прав і свобод людини, інтересів суспільства і держави, протидію злочинності, а також надає визначені законом послуги з допомоги особам, які з особистих, економічних, соціальних причин або внаслідок надзвичайних ситуацій потребують такої допомоги [11].

Згідно з ч. 5. ст. 18 Закону України «Про національну безпеку України» Національна гвардія України є військовим формуванням з правоохоронними функціями, призначеним для виконання завдань із захисту та охорони життя, прав, свобод і законних інтересів громадян, суспільства і держави від злочинних та інших протиправних посягань, охорони громадського порядку та забезпечення громадської безпеки, а також у взаємодії з іншими органами – із забезпечення державної безпеки і захисту державного кордону України, припинення терористичної діяльності, діяльності незаконних воєнізованих або збройних формувань, організованих злочинних груп та організацій [11].

1.3.5.2. Роль Служби безпеки України в управлінні національною безпекою

Згідно ч. 1 ст. 19 Закону України «Про національну безпеку України»:

1. Служба безпеки України є державним органом спеціального призначення з правоохоронними функціями, що забезпечує державну безпеку, здійснюючи з неухильним дотриманням прав і свобод людини і громадянина:

1) протидію розвідувально-підривній діяльності проти України;

2) боротьбу з тероризмом;

3) контррозвідувальний захист державного суверенітету, конституційного ладу й територіальної цілісності, оборонного та науково-технічного потенціалу, кібербезпеки, економічної та інформаційної безпеки держави, об’єктів критичної інфраструктури;

4) охорону державної таємниці [11].

У ст. 2 Закону України «Про Службу безпеки України» зазначається, що до основних завдань Служби безпеки України належать такі: захист державного суверенітету, конституційного ладу,

територіальної цілісності, науково-технічного й оборонного потенціалу України, законних інтересів держави та прав громадян від розвідувально-підривної діяльності іноземних спеціальних служб, посягань з боку окремих організацій, груп та осіб, а також забезпечення охорони державної таємниці [16].

1.3.5.3. Роль Державної прикордонної служби України в управлінні національною безпекою

Згідно з ч. 6. ст. 18 Закону України «Про національну безпеку України» Державна прикордонна служба України є правоохоронним органом спеціального призначення, що реалізує державну політику у сфері безпеки державного кордону України та охорони суверенних прав України в її виключній (морській) економічній зоні [11].

1.3.5.4. Компетенція Збройних сил України в управлінні національною безпекою

Відповідно до ст. 16 Закону України «Про національну безпеку України»:

1. Збройні сили України є військовим формуванням, на яке відповідно до Конституції України покладаються оборона України, захист її суверенітету, територіальної цілісності та недоторканності.

2. Збройні сили України забезпечують стримування та відсіч збройної агресії проти України, охорону повітряного простору держави та підводного простору в межах територіального моря України, у випадках, визначених законом, беруть участь у заходах, спрямованих на боротьбу з тероризмом [11].

1.3.5.5. Завдання Управління державної охорони України в сфері управління національною безпекою

У сфері управління національною безпекою Управління державної охорони України покликане здійснювати державну охорону органів влади, забезпечувати безпеку посадових осіб та охорону визначених законодавством об’єктів.

Відповідно до ст. 1 Закону України «Про державну охорону органів державної влади України та посадових осіб» державна

охорона органів державної влади України та посадових осіб – це система організаційно-правових, режимних, оперативно-розшукових, інженерно-технічних та інших заходів, які здійснюються спеціально уповноваженими державними органами з метою забезпечення нормального функціонування органів державної влади України, безпеки посадових осіб та об'єктів, визначених цим Законом [5].

Державна охорона здійснюється Управлінням державної охорони України – «державним правоохоронним органом спеціального призначення, підпорядкованим Президентові України та підконтрольним Верховній Раді України» [5] (ст. 11 Закону України «Про державну охорону органів державної влади України та посадових осіб»).

Відповідно до ст. 12 Закону України «Про державну охорону органів державної влади України та посадових осіб» на Управління державної охорони України покладаються завдання:

– здійснення державної охорони щодо органів державної влади України;

– забезпечення безпеки посадових осіб, визначених цим Законом, за місцем їх перебування як на території України, так і за її межами;

– забезпечення безпеки членів сімей посадових осіб, визначених цим Законом, які проживають разом з ними або супроводжують їх;

– запобігання протиправних посягань на посадових осіб і членів їхніх сімей та об'єкти, щодо яких здійснюється державна охорона, їх виявлення та припинення;

– охорони об'єктів, визначених цим Законом;

– забезпечення безпечної експлуатації транспортних засобів, призначених для визначених цим Законом посадових осіб [5].

Статтею 4 Закону України «Про державну охорону органів державної влади України та посадових осіб» передбачено, що здійснюється державна охорона щодо: «Верховної Ради України; Кабінету Міністрів України; Конституційного Суду України; Верховного Суду» [5].

У ст. 6 Закону України «Про державну охорону органів державної влади України та посадових осіб» передбачається конкретний перелік осіб, щодо яких здійснюється державна охорона. Забезпечується безпека в місцях постійного й тимчасового перебування: Голови Верховної Ради України; Прем'єр-міністра України; Голови Конституційного Суду України; Голови Верховного Суду; Першого заступника Голови Верховної Ради України; Першого віце-прем'єр-міністра України; Міністра закордонних справ України; Генерального прокурора України [5].

1.3.6. Правові основи та принципи державної політики національної безпеки України

Правову основу державної політики у сферах національної безпеки становлять Конституція України, Закон України «Про національну безпеку України» та інші закони України, міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, а також видані на виконання Конституції та законів України інші нормативно-правові акти.

Державна політика України у сфері забезпечення національної безпеки базується на таких принципах:

– суворе дотримання Конституції України та внутрішнього законодавства під час дотримання основних принципів і норм міжнародного права у сфері забезпечення національної безпеки;

– прозорість у виконанні обов'язків державними органами, охоплюючи обов'язок інформувати громадськість про свою діяльність з урахуванням законодавчих обмежень;

– забезпечення рівних прав усіх учасників процесу забезпечення національної безпеки, незалежно від їхнього політичного, соціального чи економічного статусу;

– пріоритетний розвиток вітчизняних сучасних технологій і систем забезпечення національної безпеки [41, с. 251].

Питання для самоконтролю

1. Вкажіть поняття системи управління національною безпекою.

2. Перерахуйте основні ознаки системи управління національною безпекою.

3. Назвіть характерні риси системи управління національною безпекою.

4. Визначте основні права Президента України, Верховної Ради України, Кабінету Міністрів України в питаннях забезпечення національної безпеки.

5. Які функції виконують такі суб'єкти національної безпеки, як Рада національної безпеки і оборони України, Міністерства та інші центральні органи виконавчої влади, Національний банк України, суди загальної юрисдикції?

6. Охарактеризуйте суб'єкти національної безпеки: Прокуратура України, Національне антикорупційне бюро України, місцеві державні адміністрації та органи місцевого самоврядування, Збройні сили України, Служба безпеки України, Служба зовнішньої розвідки України, Державна прикордонна служба України.

7. Яку роль відведено громадянам України, об'єднанням громадян серед суб'єктів забезпечення національної безпеки?

8. Які завдання в сучасний період вирішує Служба безпеки України?

9. Складіть схему забезпечення системи національної безпеки держави в сучасній Україні основними її суб'єктами.

10. Вкажіть основні напрями діяльності Служби безпеки України.

Тести для самоконтролю

1. У сфері забезпечення національної безпеки України глава держави:

а) забезпечує узгоджені дії всіх гілок державної влади між собою, а також із підсистемою недержавного забезпечення у сфері забезпечення національної безпеки;

б) визначає стратегічні національні інтереси України, концептуальні підходи та напрями забезпечення національної безпеки та оборони в політичній, економічній, соціальній, воєнній, науково-технологічній, екологічній, інформаційній та інших сферах;

в) здійснює заходи щодо забезпечення обороноздатності і національної безпеки України, громадською порядку, боротьби зі злочинністю;

г) схвалює рішення про надання військової допомоги іншим державам, про направлення підрозділів Збройних сил України до іншої держави чи про допуск підрозділів збройних сил інших держав на територію України.

2. Рада національної безпеки і оборони України як орган стратегічного управління національною безпекою, відповідно до функцій, визначених Конституцією України, Законом України «Про Раду національної безпеки і оборони України»:

а) визначає реальні й потенційні загрози та небезпеки і вживає необхідних заходів щодо її забезпечення;

б) ініціює розроблення нормативних актів та документів з питань національної безпеки й оборони, узагальнює практику їх застосування та результати перевірок їх виконання;

в) забезпечує державний суверенітет і економічну самостійність України, здійснення внутрішньої і зовнішньої політики держави, виконання Конституції і законів України, актів Президента України, що стосуються національної безпеки;

г) організовує розроблення і виконання державних програм розвитку Збройних сил України, інших військових формувань та розвитку озброєння і військової техніки, інших програм (планів) з питань оборони.

2. Рада національної безпеки і оборони України як орган стратегічного управління національною безпекою, відповідно до функцій, визначених Конституцією України, Законом України «Про Раду національної безпеки і оборони України»:

а) визначає реальні й потенційні загрози та небезпеки і вживає необхідних заходів щодо її забезпечення;

б) ініціює розроблення нормативних актів та документів з питань національної безпеки і оборони, узагальнює практику їх застосування та результати перевірок їх виконання;

в) забезпечує державний суверенітет і економічну самостійність України, здійснення внутрішньої і зовнішньої політики держави, виконання Конституції і законів України, актів Президента України, що стосуються національної безпеки;

г) організовує розроблення і виконання державних програм розвитку Збройних сил України, інших військових формувань та розвитку озброєння і військової техніки, інших програм (планів) з питань оборони.

3. Верховна Рада України в межах повноважень, визначених у ст. 85 Конституції України:

а) здійснює законодавче регулювання та контроль за діяльністю органів державної влади та посадових осіб щодо здійснення ними відповідних повноважень у сфері національної безпеки і оборони;

б) забезпечує державний суверенітет і економічну самостійність України, здійснення внутрішньої і зовнішньої політики держави, виконання Конституції та законів України, актів Президента України, що стосуються національної безпеки;

в) розробляє та розглядає на своїх засіданнях питання, які відповідно до Конституції та законів України, Стратегії національної безпеки України, Воєнної доктрини України належать до сфери національної безпеки і оборони, та подає пропозиції Президентові України;

г) видає нормативно-правові акти з питань забезпечення національної безпеки.

4. Кабінет Міністрів України як вищий орган у системі органів виконавчої влади відповідальний перед Президентом України та підконтрольний і підзвітний Верховній Раді України:

а) координує і контролює діяльність органів виконавчої влади з протидії корупції, забезпечення громадської безпеки та боротьби зі злочинністю з питань національної безпеки і оборони;

б) забезпечує узгоджені дії всіх гілок державної влади між собою, а також із підсистемою недержавного забезпечення у сфері забезпечення національної безпеки;

в) координує виконання прийнятих Радою національної безпеки і оборони України рішень, уведених в дію указами Президента України, і здійснює поточний контроль діяльності органів виконавчої влади у сфері національної безпеки і оборони, подає Президентові України відповідні висновки та пропозиції;

г) спрямовує і координує роботу міністерств, інших органів виконавчої влади з питань, що стосуються національної безпеки.

5. Сили забезпечення національної безпеки охоплюють Службу безпеки України, Збройні сили України, органи і підрозділи Міністерства внутрішніх справ України, Державну прикордонну службу України, військові підрозділи Міністерства України з питань надзвичайних ситуацій та у справах захисту населення від наслідків Чорнобильської катастрофи, Державну митну службу України, Управління державної охорони України, інші військові формування, утворені відповідно до Конституції України, які:

а) встановлюють відповідно до закону порядок реалізації та утилізації озброєння, військової техніки, іншого майна сил забезпечення національної безпеки, а також утилізації металобрухту, який утворився в них;

б) забезпечують комплектування особовим складом сили забезпечення національної безпеки;

в) забезпечують національну безпеку України, захист її державного суверенітету, територіальної цілісності й недоторканності державних кордонів;

г) забезпечують здійснення передбачених законодавством заходів щодо цивільної оборони України, надання військової допомоги іншим державам, направлення підрозділів Збройних сил України до інших держав, допуску та умов перебування підрозділів збройних сил інших держав на території України та участі України в міжнародних миротворчих операціях.

Тема 1.4
Нормативно-правове забезпечення національної безпеки України

1.4.1. Поняття та зміст нормативно-правового забезпечення національної безпеки.

1.4.2. Завдання нормативно-правового забезпечення національної безпеки.

1.4.3. Принципи формування нормативно-правового поля забезпечення національної безпеки.

1.4.4. Основні засоби забезпечення законотворчої діяльності у сфері забезпечення національної безпеки.

1.4.5. Недоліки законотворчої діяльності у сфері забезпечення національної безпеки.

1.4.1. Поняття та зміст нормативно-правового забезпечення національної безпеки

Нормативно-правове забезпечення національної безпеки означає процес створення та підтримки належних організаційно-функціональних аспектів системи національної безпеки за допомогою регулювального впливу нормативно-правових інструментів [39].

Зверніть увагу! Поняття «нормативно-правове забезпечення національної безпеки» охоплює його нормативне регулювання і виконання права як засобу управління стосовно сфери національної безпеки.

Створення й підтримка нормативно-правової бази як юридичного механізму для забезпечення реальної організованості системи національної безпеки становлять основу нормативно-правового забезпечення національної безпеки.

Відповідно до т. 2 Закону України «Про національну безпеку України» правову основу державної політики у сферах національної безпеки й оборони становлять Конституція України, цей та інші закони України, міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, а також видані на виконання Конституції та законів України інші нормативно-правові акти [11]. Зокрема, це стратегії, доктрини, концепції, які

визначають актуальні загрози національній безпеці, основні напрями та завдання державної політики у сферах національної безпеки й оборони, розвитку сектору безпеки й оборони та затверджуються указами Президента України. До них можна віднести Стратегію національної безпеки України, Стратегію воєнної безпеки України та інші нормативно-правові акти, які є основою для розроблення конкретних програм за складниками державної політики національної безпеки.

1.4.2. Завдання нормативно-правового забезпечення національної безпеки

Нормативно-правове забезпечення є складним і багатошаровим процесом, який має ряд завдань, серед яких:

– розподіл чітких функцій між суб'єктами системи забезпечення національної безпеки, визначення їх прав та обов'язків і покращення системи взаємодії;

– організація збору, обробки інформації та передача результатів аналізу на відповідні управлінські рівні системи забезпечення національної безпеки;

– ефективна організація процесу ухвалення управлінських рішень з встановленням особистої відповідальності за їх виконання [80, с. 14; 79, с. 25].

1.4.3. Принципи формування нормативно-правового поля забезпечення національної безпеки

Принципи формування нормативно-правового поля забезпечення національної безпеки:

– принцип верховенства права підтримує необхідність установлення законодавства у сфері забезпечення національної безпеки, що базується на принципах захисту національних інтересів, справедливості та гуманізму, а також наділений пріоритетом інтересів української нації. Він має захищати права і свободи кожної

особи, надані Конституцією України, від будь-яких порушень, навіть від іноземних державних органів і посадових осіб, і встановлювати розумний баланс між інтересами особи, нації і держави;

– принцип верховенства Конституції України передбачає відповідність законодавства Основному Закону країни, не обмежуючи права і свободи людини і громадянина, визначені в ній;

– принцип верховенства закону означає, що Концепція національної безпеки України, схвалена Законом України, стає основним джерелом для всіх інших нормативних актів, які регулюють правові відносини у цій сфері. Усі законодавчі акти щодо забезпечення національної безпеки повинні відповідати не лише Конституції, а й Закону України «Про Концепцію національної безпеки України». Нормативно-правові акти уточнюють зміст і деталізують положення закону, забезпечуючи виконання його положень, але не виходять за його межі;

– принцип демократії передбачає створення юридичних механізмів для широкої участі громадських організацій у забезпеченні національної безпеки та тісної співпраці з уповноваженими органами державної влади в цьому процесі. Цей принцип передбачає потребу в механізмах взаємодії державних і недержавних підсистем забезпечення національної безпеки, зокрема в сфері відкритості проведення заходів щодо забезпечення національної безпеки під цивільним демократичним контролем;

– принцип соціальної доцільності передбачає використання державою відповідних засобів реагування на різноманітні соціальні явища, охоплюючи аномальні ситуації, з метою забезпечення балансу між реальними потребами та національними інтересами, з одного боку, та можливостями держави – з іншого. Цей принцип передбачає гнучкість у реагуванні на соціальні виклики за допомогою відповідного інструментарію, до якого належать законодавчі заходи;

– принцип наукової обґрунтованості вимагає, щоб усі засоби забезпечення національної безпеки базувалися на сучасних досягненнях науки й практики, використовували науковий підхід і концепції, а також враховували міжнародний досвід у цій сфері;

– принцип системності та погодженості передбачає послідовність і взаємодію законодавчих актів як усередині, так і ззовні.

Законодавство повинне утворювати систему, що гармонійно організована всередині та відповідає зовнішнім вимогам;

– принцип пріоритетності загальновизнаних норм і принципів міжнародного права передбачає узгодження внутрішнього законодавства з міжнародними нормами й угодами, які ратифікувала або прийняла Україна. У сфері національної безпеки пріоритетними є норми національного права, які відображають та забезпечують реалізацію українських національних інтересів [79, с. 26–27].

1.4.4. Основні засоби забезпечення законотворчої діяльності у сфері забезпечення національної безпеки

До основних засобів забезпечення законотворчої діяльності у сфері забезпечення національної безпеки належать:

– інтенсивне проведення наукових досліджень щодо чинного законодавства та практики його застосування для визначення потреби в розробці нормативно-правового середовища для забезпечення національної безпеки;

– консультації з практикуючими фахівцями та науковцями під час прийняття будь-якого нормативного акта, стосовно системи правового регулювання національної безпеки;

– експертна оцінка законодавчих актів на їх відповідність національним інтересам і вплив на стан національної безпеки;

– проведення соціологічних досліджень з цих питань;

– моніторинг законодавства на відповідність інтересам національної безпеки;

– аналіз вітчизняного і міжнародного законодавства щодо застосування кримінально-правових норм, які регулюють відповідальність за злочини, що становлять загрозу національній безпеці;

– розробка моделей та прогностичних сценаріїв, моніторинг розвитку законодавства в цій галузі;

– розроблення наукових засад впровадження державної стратегії національної безпеки;

– проведення незалежної наукової експертизи нормативних актів у цій сфері за участю, за потреби, іноземних фахівців [47, с. 128].

1.4.5. Недоліки законотворчої діяльності у сфері забезпечення національної безпеки

Законодавство України, стосовно національної безпеки, застаріло і не відповідає сучасним викликам. У ньому відсутні механізми взаємодії та координації між органами державної влади і їхніми силовими структурами, як у мирний період, так і в кризові ситуації, які враховували б особливості нового типу агресії. Цей тип агресії включає не лише традиційні військові операції, але й різноманітні невійськові методи та засоби боротьби. Більше того, правові норми в цій сфері мають численні неузгодженості, терміни та визначення певних понять потребують перегляду, і потрібно впровадити сучасні механізми управління загрозами національній безпеці [80, с. 15].

Основні недоліки законотворчої діяльності у сфері забезпечення національної безпеки (додаток Г).

Питання для самоконтролю

1. Назвіть поняття нормативно-правового забезпечення національної безпеки.
2. Вкажіть зміст нормативно-правового забезпечення національної безпеки.
3. Перерахуйте завдання нормативно-правового регулювання національної безпеки.
4. Які існують принципи формування нормативно-правового забезпечення національної безпеки?
5. Вкажіть засоби забезпечення законотворчої діяльності у сфері забезпечення національної безпеки.
6. Які існують недоліки законотворчої діяльності у сфері забезпечення національної безпеки?
7. Схематично подайте структуру політичних засобів забезпечення національної безпеки.

8. Які загрози для національної безпеки України існують на сьогодні? Обґрунтуйте свою відповідь і подайте її схематично.

9. Складіть перелік основних пріоритетів національної безпеки України.

10. Охарактеризуйте законодавчо-правову основу забезпечення національної безпеки України.

Тести для самоконтролю

1. Процес створення та підтримки в необхідних межах конструктивних організаційно-функціональних характеристик системи національної безпеки за допомогою впорядковувального впливу нормативно-правових засобів – це:

а) нормотворчість у системі забезпечення національної безпеки;

б) нормативно-правове забезпечення національної безпеки;

в) законотворчість;

г) законотворча діяльність.

2. Нормативно-правове забезпечення національної безпеки – це:

а) процес створення відомчих нормативних актів у разі відповідного забезпечення технологій їх підготовки та прийняття;

б) сукупність законів і підзаконних нормативних актів, які створюють нормативно-правове поле для функціонування системи національної безпеки і виконання нею свого призначення;

в) діяльність, спрямована на створення актів вищої юридичної сили – законів, які займають провідне місце серед інших нормативних правових актів;

г) процес створення та підтримки в необхідних межах конструктивних організаційно-функціональних характеристик системи національної безпеки за допомогою впорядковувального впливу нормативно-правових засобів.

3. Усе нормативно-правове забезпечення національної безпеки умовно можна поділити на …. рівні:

а) два;

б) три;

в) чотири;

г) шість.

4. Нормотворчість у системі забезпечення національної безпеки – це:

а) діяльність компетентних державних органів і посадових осіб щодо прийняття нормативно-правових актів, спрямованих на ефективне регулювання цих правовідносин у сфері організації й функціонування державної служби у сфері національної безпеки України;

б) процес створення й підтримки в необхідних межах конструктивних організаційно-функціональних характеристик системи національної безпеки за допомогою впорядковувального впливу нормативно-правових засобів;

в) процес створення відомчих нормативних актів у разі відповідного забезпечення технологій їх підготовки та прийняття;

г) процес створення та/або внесення змін, прийняття та/або ухвалення законодавчих актів у сфері національної безпеки, їх упровадження, практичне правозастосування та контроль за виконанням їх вимог.

5. Законотворча діяльність – це:

а) процес створення відомчих нормативних актів у разі відповідного забезпечення технологій їх підготовки та прийняття;

б) діяльність з підготовки, обговорення проєктів нормативно-правових актів їх прийняття, офіційного опублікування та перегляду, що здійснюється в порядку та у спосіб, установлені законодавством України;

в) діяльність компетентних державних органів і посадових осіб щодо прийняття нормативно-правових актів, спрямованих на ефективне регулювання цих правовідносин у сфері організації й функціонування державної служби у сфері національної безпеки України;

г) діяльність, спрямована на створення актів вищої юридичної сили – законів, які займають провідне місце серед інших нормативних правових актів.

Тема 1.5
Концепція національної безпеки України та основні нормативно-правові документи забезпечення регулювання національної безпеки держави: характеристика основних положень

1.5.1. Історичні корені формування Концепції національної безпеки України.

1.5.2. Поняття та зміст Концепції національної безпеки України.

1.5.3. Класифікація концепцій національної безпеки.

1.5.4. Основні підходи до формування доктрин національної безпеки.

1.5.5. Основні нормативно-правові документи забезпечення регулювання національної безпеки України та характеристика їх основних положень.

1.5.1. Історичні корені формування Концепції національної безпеки України

В Україні вперше 16 січня 1997 року Верховною Радою України була ухвалена концепція національної безпеки (Постанова Верховної Ради України «Про Концепцію (основи державної політики) національної безпеки України»).

Відповідно до Указу Президента України від 15 січня 1992 р. № 41 почалася підготовка офіційного проєкту Концепції національної безпеки України групою із шести вчених, яку очолював доктор юридичних наук професор В. М. Селіванов, а його заступником був професор С. І. Пирожков.

На соту добу роботи першого Президента України, тобто 10 березня 1992 року був готовий до офіційного розгляду проєкт Концепції національної безпеки України.

На підготовку і затвердження Концепції національної безпеки України було витрачено рівно п’ять років, зокрема перше читання проєкту Концепції у Верховній Раді України було проведено 19 жовтня 1993 р., друге – 24 травня 1996 р., а остаточне затвердження – 16 січня 1997 р.

На виконання п. 17 ч. 1 ст. 92 Конституції України 2002 року до Верховної Ради України було подано проєкт закону «Про внесення змін до Концепції (основ державної політики) національної безпеки України, який було ухвалено через рік.

Зверніть увагу! У законі було конкретизовано загрози національній безпеці, механізми її забезпечення, тобто, власне, він не змінився.

1.5.2. Поняття та зміст Концепції національної безпеки України

Концепція національної безпеки України – це документ, який регулює і забезпечує складний аспект – безпеку України, використовуючи різноманітні методи та підходи, такі як діалектичний, системний, синергетичний та інші. Вона є основою для формулювання політики в галузі національної безпеки, її основною метою є встановлення основних пріоритетів нації, розроблення стратегій для подолання поточних і передбачення майбутніх загроз [72, с. 18].

Зверніть увагу! У науці прийнято вважати, що концепція національної безпеки – це категорія, яку можна розглядати у двох аспектах: у *широкому* – як сукупність теоретичних (наукових) поглядів щодо того, якою має бути стратегія розвитку державної політики у сфері національної безпеки, та у *вузькому розумінні* – як фундаментальний документ у сфері гарантування національної безпеки [72, с. 16].

Концепція національної безпеки – це:

– сукупність ідей та концепцій, які описують природу цієї безпеки та можливі способи для її змінення, збереження або забезпечення;

– набір основних теоретичних положень, що розглядають сутність національної безпеки в конкретних історичних умовах, охоплюючи науково обґрунтоване визначення її цілей, завдань, принципів, методів, форм, структури і складових елементів, які забезпечують цю безпеку;

– система поглядів та понять, яка описує основні способи розв'язання проблеми безпеки, з'єднує різні концепції та визначає напрями розвитку цього явища;

– акт, який містить стандарти, правила або рекомендації, спрямовані на регулювання цієї сфери, може бути використаний як модель або зразок для інших документів [38, с. 36].

Зверніть увагу! Концепція національної безпеки України має виконувати інструментальну функцію – на її основі стає можливим формувати ієрархічну систему нормативно-правових актів, що регулюють та охороняють суспільні відносини в сфері національної безпеки [38, с. 37].

Так, Концепція національної безпеки України є документом, який у найбільш загальному, системному та концентрованому вигляді визначає норми, принципи та положення щодо сучасного розуміння потреб, цінностей, інтересів особи, суспільства і держави. Вона також визначає потенційні та реальні загрози і небезпеки, що можуть або вже завдають їм шкоду, а також напрями, завдання, мету, цілі, функції, засоби, способи, методи, об'єкти, суб'єкти, механізми, призначені для їх подолання в різних умовах їх існування й розвитку [38, с. 38].

Зверніть увагу! Концепція національної безпеки на відміну від стратегії національної безпеки, носить принциповий, більш загальний, основоположний характер.

1.5.3. Класифікація концепцій національної безпеки

Класифікація концепцій національної безпеки поділяється:

1. За співвідношенням ідеалів та історичної дійсності:

– реакційні стратегії національної безпеки передбачають відновлення попередніх станів, повернення контролю над територіями та інші заходи. Вони ґрунтуються на апеляціях до історичних фактів, іноді супроводжуються їх маніпуляцією;

– консервативні стратегії національної безпеки мають на меті збереження та підтримку існуючої системи захисту національних інтересів;

– прогресивні стратегії національної безпеки спрямовані на здійснення позитивних змін, які вважаються корисними для нації згідно з Концепцією.

2. За строками та способами досягнення:

– радикальні концепції національної безпеки передбачають швидку та повну перебудову держави, зміну її внутрішніх і зовнішніх орієнтирів, а також застосування широкого спектра засобів, зокрема ядерної зброї, у разі загрози національним інтересам;

– помірні концепції національної безпеки мають на меті поступову зміну системи національної безпеки;

– агресивні концепції передбачають насильницьке втручання у внутрішні справи інших країн, які не відповідають національним інтересам країни-агресора;

– реформістські концепції аргументують необхідність зміни системи національної безпеки через проведення реформ державною владою [47, с. 135–136].

1.5.4. Основні підходи до формування доктрин національної безпеки

Доктрина національної безпеки є ключовим документом, що містить стратегічні підходи, принципи, цілі та засоби забезпечення безпеки в певній сфері діяльності. Вона визначає основні принципи та напрями дій з метою забезпечення національної безпеки і встановлює механізми функціонування системи безпеки в цій сфері [47, с. 139].

Зверніть увагу! Зміст доктрини національної безпеки охоплює концептуальний апарат, теоретичне розв’язання проблем забезпечення безпеки країни, а також широку і комплексну систему поглядів, що ґрунтуються на ключових категоріях, специфічних саме для цієї доктрини. Зміст доктрини повинен мати науково обґрунтовану систему доказів і відображати реальність щодо забезпечення національної безпеки в конкретній сфері життєдіяльності [47, с. 137].

Компоненти, які має охоплювати доктрина національної безпеки:

1. Основа доктрини національної безпеки, чи то логіко-теоретична, філософська або інша, вплетена в інші форми суспільної свідомості та світогляд епохи.

2. Понятійно-категоріальний апарат доктрини національної безпеки вирішує питання про забезпечення безпеки країни, закономірності розвитку систем безпеки, їх форми та соціальне призначення. Він також визначає принципи побудови, взаємозв'язок між правом та управлінням системою національної безпеки та баланс між безпекою нації, особи та держави.

3. Програмні положення охоплюють оцінку існуючої підсистеми національної безпеки (інформаційної, військової, політичної), визначення її цілей та завдань, принципи функціонування та сталого розвитку, а також методи забезпечення цих цілей [47, с. 137].

Програмні положення є невід'ємною частиною будь-якої доктрини, охоплюючи доктрину національної безпеки. Вони надають доктрині соціально значущий характер, впливають на зміст її теоретичної складової та часто визначають методологічну базу. Програмні положення чітко виражають ідеологічну спрямованість доктрини; вони сприяють зв'язку національної безпеки з практикою. Ця частина доктрини безпосередньо відображає інтереси нації в конкретних сферах життєдіяльності, її прагнення до максимально ефективного забезпечення цих інтересів, охоплюючи оцінку національної безпеки як системи і вимоги, що до неї пред'являються в суспільній свідомості [47, с. 138].

Зверніть увагу! Програмні положення доктрини національної безпеки мають виражати ідеали української нації, на досягнення яких має бути спрямований її поступ.

До основних принципів розроблення Доктрини національної безпеки належать:

– реалізації (практичної значущості);

– єдності форми і змісту;

– цілеспрямованості;

– модельованості процесів забезпечення національної безпеки держави;

– паралельності розробки Доктрини [47, с. 139–140].

1.5.5. Основні нормативно-правові документи забезпечення регулювання національної безпеки України та характеристика їх основних положень

У сфері національної безпеки в Україні використовуються такі нормативно-правові акти:

– Конституція України, конституційні закони;

– загальні та спеціальні закони для регулювання певних галузей суспільних відносин та декрети;

– міжнародні договори, ратифіковані Верховною Радою України;

– нормативно-правові акти вищих органів державної влади (укази Президента України, постанови Верховної Ради України та Кабінету Міністрів України);

– нормативно-правові акти відомчого характеру (міністерств, інших центральних органів виконавчої влади);

– розпорядження керівників місцевих державних адміністрацій, сільських, селищних, міських голів;

– інші нормативно-правові акти (статути, положення, інструкції тощо).

Закон України від 21.06.2018 № 2469-VIII «Про національну безпеку України», відповідно до статей 1, 2, 17, 18 і 92 Конституції України, визначає основи та принципи національної безпеки й оборони, цілі та основні засади державної політики, що гарантуватимуть суспільству і кожному громадянину захист від загроз.

Структурно Закон України «Про національну безпеку України» містить 6 розділів, прикінцеві та перехідні положення.

Законом України «Про національну безпеку України» визначаються та розмежовуються повноваження державних органів у сферах національної безпеки і оборони, створюється основа для інтеграції політики та процедур органів державної влади, інших державних органів, функції яких стосуються національної безпеки й оборони, сил безпеки і сил оборони, визначається система командування, контролю та координації операцій сил безпеки і сил оборони, запроваджується всеосяжний підхід до планування у сферах національної безпеки і оборони, забезпечуючи у такий спосіб демократичний цивільний контроль над органами та формуваннями сектору безпеки та оборони [11].

Питання для самоконтролю

1. Назвіть історичні корені формування Концепції національної безпеки України.

2. Дайте поняття Концепції національної безпеки України.

3. Вкажіть зміст Концепції національної безпеки України.

4. Яка існує класифікація концепцій національної безпеки?

5. Які основні підходи до формування доктрин національної безпеки?

6. Вкажіть основні нормативно-правові документи забезпечення регулювання національної безпеки України та характеристику їх основних положень.

7. Який стан національної безпеки України та основні завдання господарюючих суб'єктів недержавної форми власності щодо її забезпечення?

8. Охарактеризуйте Концепцію національної безпеки України.

9. Які зміни ви внесли б у Концепцію національної безпеки України?

10. Концепції національної безпеки інших країн.

Тести для самоконтролю

1. Якого року було підготовлено Перший неофіційний проєкт Концепції національної безпеки України:

а) до 16 вересня 1991 р.;

б) 19 жовтня 1993 р.;

в) 24 травня 1996 р.;

г) 16 січня 1997 р.

2. Підготовка офіційного проєкту Концепції національної безпеки України почалася відповідно до Указу Президента України від 15 січня 1992 р. № 41 групою із …… вчених:

а) п'яти;

б) шести;

в) семи;

г) десяти.

3. На підготовку та затвердження Концепції національної безпеки України було витрачено рівно ….. років:

а) п’ять;

б) шість;

в) сім;

г) дев’ять.

4. Остаточне затвердження Концепції національної безпеки України відбулося:

а) 11 жовтня 1991 р.;

б) 19 жовтня 1993 р.;

в) 24 травня 1996 р.;

г) 16 січня 1997 р.

5. Першим директором Національного інституту стратегічних досліджень було призначено доктора економічних наук, професора:

а) В. М. Селіванова;

б) О. В. Богомолова;

в) С. І. Пирожкова;

г) О. Ф. Бєлова.

Тема 1.6
Демократичний цивільний контроль над сектором безпеки й оборони

1.6.1. Сутність, суб'єкти, принципи та механізми демократичного цивільного контролю над сектором безпеки й оборони.

1.6.2. Предмет демократичного цивільного контролю над сектором безпеки й оборони.

1.6.3. Система демократичного цивільного контролю над сектором безпеки й оборони.

1.6.4. Державна політика щодо подолання корупції.

1.6.4.1. Поняття «корупція» та чинники, які здійснюють вплив на ефективність протидії корупції в Україні.

1.6.4.2. Правові засади, суб'єкти та механізм запобігання корупції в Україні.

1.6.1. Сутність, суб'єкти, принципи та механізми демократичного цивільного контролю над сектором безпеки й оборони

Частиною 1 статті 3 Закону України «Про національну безпеку України» передбачено, що державна політика у сферах національної безпеки і оборони спрямована на захист: людини і громадянина – їхніх життя і гідності, конституційних прав і свобод, безпечних умов життєдіяльності; суспільства – його демократичних цінностей, добробуту та умов для сталого розвитку; держави – її конституційного ладу, суверенітету, територіальної цілісності та недоторканності; території, навколишнього природного середовища – від надзвичайних ситуацій [11].

Відповідно до п. 5 ч. 1 ст. 1 Закону України від 21.06.2018 № 2469-VIII «Про національну безпеку України» демократичний цивільний контроль – це комплекс здійснюваних, згідно із Конституцією і законами України, правових, організаційних, інформаційних, кадрових та інших заходів для забезпечення верховенства права, законності, підзвітності, прозорості органів сектору безпеки

й оборони та інших органів, діяльність яких пов'язана з обмеженням у визначених законом випадках прав і свобод людини, сприяння їх ефективній діяльності й виконанню покладених на них функцій, зміцненню національної безпеки України [11].

Демократичний цивільний контроль над сектором безпеки і оборони охоплює набір заходів з нагляду, перевірки та моніторингу, спрямованих на формування та розвиток суспільних відносин у сфері національної безпеки. Ці заходи сприяють втіленню інтересів людини, суспільства і держави, а також забезпечують ефективне функціонування та прозорість діяльності суб'єктів сектору безпеки і оборони відповідно до вимог законодавства [35, с. 43].

Сутність державного контролю над сектором безпеки полягає в:

1. Моніторингу діяльності відповідного об'єкта, який перебуває під контролем сектору безпеки.

2. Отриманні достовірної і об'єктивної інформації щодо дотримання законності та дисципліни в діяльності органів сектору безпеки.

3. Застосуванні та впровадженні заходів для запобігання та виправлення порушень законності й дисципліни в діяльності суб'єктів сектору безпеки.

4. Виявленні причин та умов, які сприяють порушенню законодавства у сфері управління сектором безпеки.

5. Вжитті заходів для притягнення до відповідальності осіб, винних у порушенні законності та дисципліни в діяльності суб'єктів сектору безпеки [33, с. 211].

Так, сутність демократичного цивільного контролю над сектором безпеки й оборони полягає у поєднанні зовнішніх і внутрішніх складових, а основними орієнтирами для цього контролю є нормативно-правові акти, морально-етичні принципи та загальнолюдські цінності [51, с. 74].

Згідно з ч. 2 ст. 4 Закону України «Про національну безпеку України» «цивільний контроль здійснюється за принципами верховенства права, законності, підзвітності, прозорості, ефективності та результативності» [11].

З урахуванням вимог ч. 3 ст. 4 Закону України «Про державну таємницю» «прозорість передбачає повне розкриття фінансової інформації щодо функціонування сектору безпеки та оборони з метою забезпечення ефективного використання фінансових ресурсів» [6].

Суб'єкти державного контролю над сектором безпеки являють собою систему державних установ та посадових осіб, які мають владні повноваження і виконують контрольні функції відповідно до встановленої компетенції та норм правових актів у сфері управління безпекою. Їх завдання полягає у здійсненні контролю з метою забезпечення національної безпеки та захисту національних інтересів держави [33, с. 212].

Суб'єктами демократичного цивільного контролю над сектором безпеки і оборони є:

– Верховна Рада України;

– Уповноважений Верховної Ради України з прав людини;

– Президент України;

– Рада національної безпеки і оборони України;

– Кабінет Міністрів України; центральні та місцеві органи виконавчої влади, а також органи місцевого самоврядування в межах повноважень, визначених законом;

– прокуратура України; судові органи України;

– громадяни України та громадські організації, утворювані, відповідно до Конституції України, для здійснення та захисту прав і свобод громадян та задоволення їхніх політичних, економічних, соціальних, культурних інтересів;

– засоби масової інформації.

Об'єктом демократичного цивільного контролю над сектором безпеки і оборони є: те, на що або на кого він спрямований. Аналіз змісту основного нормативно-правового акта, який визначає основи цивільного контролю, – Закону України «Про демократичний цивільний контроль над Воєнною організацією і правоохоронними органами держави», свідчить, що об'єктами цивільного контролю є Воєнна організація та правоохоронні органи.

Демократичний цивільний контроль над сектором безпеки і оборони передбачає реалізацію певних ключових принципів:

– переважання цивільної сфери суспільства над військовою, що становить основний чинник регулювання визначення змісту демократичного цивільного контролю над сектором безпеки та оборони;

– забезпечення комунікації між цивільним населенням і військовими з метою захисту інтересів суспільства;

– підвищення професіоналізму у військовій службі, що призводить до виникнення довіри та зростання авторитету військових сил у суспільстві [51, с. 75].

До механізмів демократичного цивільного контролю над сектором безпеки і оборони належать:

організаційні механізми, які передбачають: розвиток системи управління сектором безпеки і оборони, яка б відповідала сучасним вимогам щодо захисту національних інтересів, забезпечувала його ефективне функціонування та створювала умови для розвитку демократичного контролю над сектором безпеки й оборони; формування єдиної державної політики з питань організації та здійснення демократичного цивільного контролю; прийняття і забезпечення реалізації Національної стратегії розвитку демократичного цивільного контролю над сектором безпеки і оборони, удосконалення організаційної структури та функцій суб'єктів демократичного цивільного контролю, забезпечення розвитку механізмів президентського, парламентського і судового контролю над сектором безпеки і оборони; створення ефективної системи запобігання та протидії корупції у сфері видатків на безпеку і оборону; формування та розвиток суспільних відносин у сфері національної безпеки і оборони з урахуванням вітчизняних історичних традицій, стандартів і досвіду країн-членів ЄС і НАТО;

правові механізми, які передбачають: правове забезпечення становлення і розвитку громадянського суспільства та його інституцій; уточнення завдань і повноважень законодавчої, виконавчої та судової гілок влади з питань формування і реалізації державної

політики у сфері національної безпеки та розвитку демократичного цивільного контролю над сектором безпеки і оборони; правове забезпечення розвитку суб'єктів сектору безпеки і оборони, уточнення їхніх завдань і функцій, особливостей та механізмів демократичного цивільного контролю; адаптацію національного законодавства з питань демократичного цивільного контролю над сектором безпеки і оборони до правових актів ЄС і НАТО;

економічні механізми, які передбачають: надання бюджетних асигнувань суб'єктам сектору безпеки і оборони відповідно до потреб захисту національних інтересів і національної безпеки; вжиття заходів щодо оптимізації аудиту та фінансового контролю за діяльністю суб'єктів сектору безпеки і оборони; посилення контролю за розвитком оборонно-промислового комплексу, передусім з питань розроблення, виробництва і поставок у війська новітніх видів озброєння та бойової техніки; організацію належного фінансування досліджень і розробок з проблем розвитку громадянського суспільства та демократичного цивільного контролю над сектором безпеки і оборони;

військові (правоохоронні) механізми, які передбачають: актуалізацію цивільного контролю з урахуванням реформування збройних сил та приведення їх у відповідність до стандартів країн-членів НАТО; спрямування цивільного контролю на вдосконалення цивільно-військових та військово-службових відносин; підтримку на належному рівні мобілізаційної готовності та боєздатності збройних сил та інших військових формувань; сприяння розвитку професійної корпоративності військових та її поєднання з інтересами громадянського суспільства загалом; забезпечення ефективного відбору, підготовки та професійного зростання управлінських кадрів стратегічного і тактичного рівнів; забезпечення життєдіяльності суб'єктів сектору безпеки і оборони в умовах глибинних трансформацій національного і глобального рівнів;

соціальні механізми, які передбачають: залучення інститутів громадянського суспільства до вироблення та реалізації державної політики у сфері національної безпеки; здійснення контролю та

сприяння реалізації гарантій соціально-правового захисту військовослужбовців і членів їх сімей; підвищення суспільної значущості та привабливості військової служби (державної служби чи роботи) у складі суб'єктів сектору безпеки і оборони; удосконалення системи зв'язків суб'єктів сектору безпеки і оборони з громадськістю; впровадження сучасних інформаційних технологій та формування системи стратегічних комунікацій сектору безпеки і оборони; підвищення рівня довіри громадян до силових структур держави [35, с. 48–50].

1.6.2. Предмет демократичного цивільного контролю над сектором безпеки й оборони

Відповідно до п. 2 ч. 4 ст. 4 Закону України «Про національну безпеку України» предметом цивільного контролю є: «зміст і стан реалізації стратегій, доктрин, концепцій, державних програм та планів у сферах національної безпеки і оборони» [11].

Предметом демократичного цивільного контролю над сектором безпеки і оборони є:

1) дотримання вимог Конституції і законів України у діяльності органів сектору безпеки і оборони, недопущення їх використання для узурпації влади, порушення прав і свобод людини і громадянина;

2) зміст і стан реалізації стратегій, доктрин, концепцій, державних програм та планів у сферах національної безпеки і оборони;

3) стан правопорядку в органах сектору безпеки і оборони, їх укомплектованість, оснащеність сучасним озброєнням, військовою і спеціальною технікою, забезпеченість необхідними запасами матеріальних засобів та готовність до виконання завдань за призначенням у мирний час та в особливий період;

4) ефективність використання ресурсів, зокрема бюджетних коштів, органами сектору безпеки і оборони [11].

1.6.3. Система демократичного цивільного контролю над сектором безпеки й оборони

Система демократичного цивільного контролю над сектором безпеки і оборони України – це комплекс організаційно-правових заходів здійснення контрольних функцій суб'єктами демократичного цивільного контролю над органами державного та військового управління відповідно до Конституції і законів України з метою неухильного дотримання законності, прозорості, ефективності в діяльності сектору безпеки і оборони, його відповідності суспільним потребам [35, с. 45].

Система демократичного цивільного контролю складається з контролю, що здійснюється Президентом України; контролю, що здійснюється Верховною Радою України; контролю, що здійснюється Радою національної безпеки і оборони України; контролю, що здійснюється Кабінетом Міністрів України, органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування; судового контролю; громадського нагляду [11].

Система державного контролю над сектором безпеки містить такі складові: а) контроль з боку Президента України (президентський контроль); б) контроль, що здійснюється органами законодавчої влади (парламентський контроль); в) контроль органів виконавчої влади, здійснюваний органами та посадовими особами органів виконавчої влади (урядовий контроль); г) контроль міністерств та відомств, контроль місцевих державних адміністрацій та інших місцевих органів влади; д) контроль з боку судових органів (судовий контроль) [33, с. 212].

1.6.4. Державна політика щодо подолання корупції

Запобігання та протидія корупції значною мірою залежать від ефективності державної політики, яка повністю керує діяльністю відповідних органів та їх посадових осіб, уповноважених забезпечувати реалізацію національної антикорупційної стратегії у сфері запобігання та протидії корупції.

Основною метою державної політики в цій сфері є створення ефективної системи протидії корупції, виявлення та подолання її соціальних причин і наслідків, викриття корупційних правопорушень та належне покарання винних. Успішна боротьба з корупцією можлива лише за умови наявності відповідного антикорупційного законодавства та його ефективного застосування відповідними державними органами. Крім того, потрібно забезпечити інформованість громадськості щодо проведення заходів із запобігання та протидії корупції, забезпечити взаємодію між органами громадянського суспільства та державними установами у формуванні та реалізації антикорупційної політики, а також підтримку антикорупційних заходів з боку громадськості [27, с. 120].

1.6.4.1. Поняття «корупція» та чинники, які здійснюють вплив на ефективність протидії корупції в Україні

Корупція – це протиправна дія або бездіяльність посадової особи або особи, яка має певні адміністративно-розпорядчі повноваження та функції. Ці дії спрямовані на отримання особистої вигоди, будь то матеріальна чи інша, через виконання своїх офіційних обов'язків. Корупція має негативні наслідки для держави, суспільства та владних органів [68, с. 24].

Корупція містить такі елементи, як:

– особа, яка має певну посаду;

– вигода (як отримання будь-яких привілеїв);

– виконання певних адміністративно-розпорядчих функцій;

– протиправна дія або бездіяльність;

– зацікавлена особа;

– негативний наслідок для держави, суспільства та органу державної влади [68, с. 24–25].

Обов'язкові юридичні ознаки корупції:

1. Обов'язковий учасник корупційних відносин – посадова особа або особа з аналогічним статусом), яка має повноваження виконувати державні функції.

2. Умисна вина або зацікавленість в особі, яка бере участь у корупційних відносинах.

3. Дія або бездіяльність, що відбувається незаконно, навіть якщо це протирічить інтересам служби, посади або можливостей, пов’язаних з нею, або авторитету організації, в якій особа працює.

4. Корисна мета полягає в незаконному отриманні для себе або своїх близьких родичів матеріальних чи інших переваг, пільг або благ через виконання або невиконання певних дій у сфері служби, або за обіцянку виконати чи не виконати їх у майбутньому [68, с. 22–23].

Притаманні ознаки, які характерні для корупції:

1. Корупція відображає загальний стан суспільства на різних етапах його розвитку та проявляється як його складова частина.

2. Суб’єктами корупції можуть бути лише особи, які мають владу або публічні повноваження.

3. Вона проявляється у використанні цієї влади або повноважень для незаконних, переважно корисливих дій.

4. Корупція має тісний взаємозв’язок з організованою злочинністю і часто розглядається як її невід’ємна частина.

5. Зі структурного погляду вона складається з кримінальних правопорушень, адміністративних і цивільно-правових порушень.

6. Суспільна небезпечність корупції полягає передусім у її негативному впливі на цінності, що охороняються законом, у сфері державної влади [68, с. 23].

Одним з важливих чинників успішної боротьби з корупцією є наявність політичної волі та рішучості керівництва країни в попередженні та приборканні цього явища на всіх рівнях влади і в усіх його виявах. Це виявляється в тому, що будь-яка особа, незалежно від своїх політичних переконань, посади або близькості до керівництва, має бути притягнута до відповідальності. Основну роль у реалізації цієї політичної волі відіграє глава держави, який має широкі повноваження з питань національної та економічної безпеки, охоплюючи координацію дій органів влади та правоохоронних органів [92].

1.6.4.2. Правові засади, суб'єкти та механізм запобігання корупції в Україні

Закон України від 14.10.2014 № 1700-VII «Про запобігання корупції» визначає правові та організаційні засади функціонування системи запобігання корупції в Україні, зміст та порядок застосування превентивних антикорупційних механізмів, правила щодо усунення наслідків корупційних правопорушень [7].

Статтею 3 Закону України «Про запобігання корупції» передбачено вичерпний перелік осіб, що визнаються суб'єктами, на яких поширюється дія цього Закону. Вказані суб'єкти поділено на три великі групи:

1) особи, уповноважені на виконання функцій держави або місцевого самоврядування;

2) особи, яких для цілей Закону України «Про запобігання корупції» прирівнюють до осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування;

3) особи, які постійно або тимчасово обіймають посади, пов'язані з виконанням організаційно-розпорядчих чи адміністративно-господарських обов'язків, або спеціально уповноважені на виконання таких обов'язків у юридичних особах приватного права незалежно від організаційно-правової форми, а також інші особи, які не є службовими особами та які виконують роботу або надають послуги відповідно до договору з підприємством, установою, організацією [7].

Найважливішим досягненням Національного агентства з питань запобігання корупції стала розробка та реалізація ключових документів – Антикорупційної стратегії на 2021–2025 роки та Державної антикорупційної програми на 2023–2025 роки. Ухвалення цих документів Парламентом і Урядом не лише заклало фундамент системної та скоординованої державної політики у сфері запобігання та протидії корупції, але й сприяло євроінтеграції України.

Зверніть увагу! В Україні чинні дві незалежні антикорупційні інституції, відповідальні за різні аспекти формування та реалізації державної антикорупційної політики: Національне агентство з питань запобігання корупції та Національне антикорупційне бюро України.

Закон України «Про запобігання корупції» також регулює діяльність та правовий статус Національного антикорупційного органу.

Відповідно до ст. 4 Закону України «Про запобігання корупції» Національне агентство з питань запобігання корупції є центральним органом виконавчої влади зі спеціальним статусом, який забезпечує формування та реалізує державну антикорупційну політику [7].

Національне агентство з питань запобігання корупції у межах, визначених Законом України «Про запобігання корупції» та іншими законами, є відповідальним перед Верховною Радою України і підконтрольним їй та підзвітний Кабінету Міністрів України.

Згідно зі ст. 11 Закону України «Про запобігання корупції», до повноважень Національного агентства з питань запобігання корупції, зокрема, належать такі: проведення аналізу стану запобігання та протидії корупції в Україні, діяльності державних органів, органів влади Автономної Республіки Крим та органів місцевого самоврядування у сфері запобігання і протидії корупції; статистичних даних, результатів досліджень та іншої інформації стосовно ситуації щодо корупції; розроблення проєктів Антикорупційної стратегії та державної програми з її виконання, здійснення моніторингу, координації й оцінювання ефективності виконання Антикорупційної стратегії; підготовка та подання в установленому законом порядку до Кабінету Міністрів України проєкту національної доповіді щодо реалізації засад антикорупційної політики; формування й реалізація антикорупційної політики, розроблення проєктів нормативно-правових актів із цих питань [7].

Відмінності між Національним антикорупційним бюро, Спеціалізованою антикорупційною прокуратурою та іншими правоохоронними органами, які розкривають та розслідують корупційні злочини, полягають у тому, що основна мета Національного агентства – запобігти таким порушенням. Це досягається через виявлення та усунення чинників, що сприяють вчиненню корупційних правопорушень, контролю за дотриманням антикорупційних правил політичними партіями, чиновниками та політиками, а також співпрацею з викривачами корупції тощо.

Крім Національного агентства, ще одним спеціально уповноваженим суб'єктом у боротьбі з корупцією є Національне антикорупційне бюро України. Воно діє відповідно до Закону України «Про Національне антикорупційне бюро України», який був прийнятий Верховною Радою України 14 жовтня 2014 року. Бюро має завдання здійснювати запобігання, виявлення, припинення, розслідування та розкриття корупційних та інших кримінальних правопорушень, що потрапляють до його компетенції, а також уникати вчинення нових.

Національне антикорупційне бюро України – це державний правоохоронний орган, який займається розслідуванням і розкриттям корупційних правопорушень з боку вищих посадових осіб, уповноважених на виконання функцій держави або органів місцевого самоврядування; здійснює досудове розслідування злочину, вчиненого службовою особою, якщо заподіяна шкода або предмет злочину дорівнює або перевищує суму *п'ятисот мінімальних заробітних плат*, встановлених на день вчинення злочину; злочинів, вчинених щодо посадових осіб іноземних держав, іноземних третейських суддів, осіб, уповноважених вирішувати цивільні, комерційні або трудові спори в іноземних державах у порядку, альтернативному судовому, посадових осіб міжнародних організацій, а також членів міжнародних парламентських асамблей, учасником яких є Україна, та суддів і посадових осіб міжнародних судів, які передбачені статтею 369 Кримінального кодексу України (пропозиція, обіцянка або надання неправомірної вигоди службовій особі) та статтею 369-2 Кримінального кодексу України (зловживання впливом).

Завдання Національного антикорупційного бюро України полягає в боротьбі з корупційними та іншими кримінальними правопорушеннями, які вчиняються вищими посадовими особами, які мають повноваження виконувати функції держави або місцевого самоврядування і які становлять загрозу національній безпеці. Крім того, воно вживає інших заходів, передбачених законом, щоб протидіяти корупції.

Правовою підставою для утворення та діяльності Спеціалізованої антикорупційної прокуратури став ухвалений 12 лютого

2015 року Верховною Радою України Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення діяльності Національного антикорупційного бюро України та Національного агентства з питань запобігання корупції» № 198-VIII, яким внесено зміни до Закону України «Про прокуратуру», відповідно до положень якого у Генеральній прокуратурі України утворено Спеціалізовану антикорупційну прокуратуру.

Спеціалізована антикорупційна прокуратура є окремим структурним підрозділом Генеральної прокуратури України, яка здійснює контроль за дотриманням законів у ході оперативно-розшукової діяльності та досудового розслідування, що проводить Національне антикорупційне бюро України. Вона також відповідає за підтримку державного обвинувачення відповідно до проваджень, пов'язаних із корупційними або пов'язаними з корупцією правопорушеннями, а також за захист інтересів громадян або держави в суді у випадках, передбачених законом.

Законом України від 10 листопада 2015 року № 772-VIII «Про Національне агентство України з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів» визначено правові та організаційні засади функціонування зазначеного Агентства.

Утворення Національного агентства України з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів, є однією з вимог ЄС у рамках виконання Плану дій щодо візової лібералізації та подальшого вступу України до ЄС.

Відповідно до ст. 2 Закону України «Про Національне агентство України з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів» Національне агентство України з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів, є центральним органом виконавчої влади зі спеціальним статусом, що забезпечує формування та реалізацію державної політики у сфері виявлення та розшуку активів, на які може бути накладено арешт у кримінальному провадженні чи у справі про визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави, та/або з управління

активами, на які накладено арешт у кримінальному провадженні чи у справі про визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави або які конфісковано у кримінальному провадженні чи стягнено за рішенням суду в дохід держави внаслідок визнання їх необґрунтованими [13].

Механізм запобігання корупції полягає у впровадженні міжнародних стандартів протидії корупції у правову систему України, у практичній реалізації державної антикорупційної стратегії, впровадженні антикорупційних ініціатив, міжнародній співпраці та зусиллях громадських організацій у запобіганні та протидії корупції, метою яких є захист особистості, суспільства, держави та бізнесу від корупційних дій [32, с. 254].

Зверніть увагу! Механізм запобігання корупції сприяє приведенню у відповідність до міжнародних антикорупційних моделей національного законодавства, застосування уповноваженими суб'єктами положень антикорупційного законодавства України, виконання антикорупційних програм, а також рекомендацій міжнародних організацій у сфері боротьби з корупцією.

Механізм запобігання корупції визначає набір інструментів, які призначені для досягнення певних цілей у боротьбі з корупцією. Цей механізм містить такі складові: формулювання цілей та завдань у сфері запобігання корупції; визначення об'єктів, які підлягають запобіганню корупції; ідентифікація суб'єктів, відповідальних за запобігання корупції; розробка та застосування методів запобігання корупції [32, с. 254].

Існує кілька заходів для запобігання корупції, яка має негативний вплив на суспільство та державу. По-перше, це належне патріотичне виховання, що розпочинається вже в дошкільному віці. По-друге, це фінансовий моніторинг життєвого рівня посадових осіб та осіб, які мають адміністративно-розпорядчі функції. По-третє, важливо сформувати єдину державну політику з питань запобігання корупції та забезпечити системну діяльність антикорупційних органів. По-четверте, необхідно здійснювати жорстку кадрову політику щодо підбору персоналу в системі державної служби, що гарантує кадрову безпеку в сфері публічного управління. По-п'яте, важливо розвивати системну взаємодію громадянського суспільства з органами влади та бізнесом у цьому плані [69, с. 25].

Питання для самоконтролю

1. Вкажіть сутність демократичного цивільного контролю за сектором безпеки.

2. Перерахуйте суб'єкти, об'єкти демократичного цивільного контролю за сектором безпеки.

3. Які існують принципи демократичного цивільного контролю за сектором безпеки?

4. Зазначте механізми демократичного цивільного контролю за сектором безпеки.

5. Назвіть принципи цивільного контролю у сфері національної безпеки.

6. Що є предметом цивільного контролю у сфері національної безпеки?

7. Яка існує система цивільного контролю над Воєнною організацією і правоохоронними органами держави?

8. Який демократичний цивільний контроль за сектором безпеки крізь призму європейського досвіду?

9. Дайте поняття «корупція» та чинники, які здійснюють вплив на ефективність протидії корупції в Україні.

10. Які існують правові засади, суб'єкти та механізми протидії корупції в Україні?

Тести для самоконтролю

1. Демократичний цивільний контроль – це:

а) комплекс здійснюваних відповідно до Конституції і законів України правових, організаційних, інформаційних, кадрових та інших заходів для забезпечення верховенства права, законності, підзвітності, прозорості органів сектору безпеки й оборони та інших органів, діяльність яких пов'язана з обмеженням у визначених законом випадках прав і свобод людини, сприяння їх ефективній діяльності й виконанню покладених на них функцій, зміцненню національної безпеки України;

б) комплекс здійснюваних відповідно до Конституції і законів України правових, організаційних, інформаційних заходів для забезпечення неухильного дотримання законності й відкритості в діяльності всіх складових частин Воєнної організації та правоохоронних органів держави, сприяння їхній ефективній діяльності і виконанню покладених на них функцій, зміцненню державної та військової дисципліни;

в) комплекс наглядово-перевірочних та моніторингових заходів, спрямованих на формування і розвиток суспільних відносин у сфері національної безпеки, які втілюють інтереси людини, суспільства і держави, забезпечують ефективне функціонування та відкритість діяльності суб'єктів сектору безпеки й оборони відповідно до вимог законодавства;

г) комплекс політичних заходів, спрямованих на створення сприятливих внутрішньо- і зовнішньополітичних умов для виконання міжнародних зобов'язань у сфері демократичного цивільного контролю за діяльністю органів сектору безпеки й оборони в рамках членства та співробітництва з ООН, ОБСЄ, Радою Європи, НАТО та ЄС.

2. Демократичний цивільний контроль над Воєнною організацією та правоохоронними органами держави – це:

а) комплекс наглядово-перевірочних та моніторингових заходів, спрямованих на формування і розвиток суспільних відносин у сфері національної безпеки, які втілюють інтереси людини, суспільства і держави, забезпечують ефективне функціонування й відкритість діяльності суб'єктів сектору безпеки і оборони відповідно до вимог законодавства;

б) комплекс організаційно-правових заходів здійснення контрольних функцій суб'єктами демократичного цивільного контролю над органами державного та військового управління, відповідно до Конституції і законів України, з метою неухильного дотримання законності, прозорості, ефективності в діяльності сектору безпеки і оборони, його відповідності суспільним потребам;

в) комплекс здійснюваних, відповідно до Конституції і законів України, правових, організаційних, інформаційних, кадрових та інших заходів для забезпечення верховенства права, законності, підзвітності, прозорості органів сектору безпеки і оборони та інших органів, діяльність яких пов'язана з обмеженням у визначених законом випадках прав і свобод людини, сприяння їх ефективній діяльності й виконанню покладених на них функцій, зміцненню національної безпеки України;

г) комплекс здійснюваних, відповідно до Конституції і законів України, правових, організаційних, інформаційних заходів для забезпечення неухильного дотримання законності й відкритості в діяльності всіх складових частин Воєнної організації та правоохоронних органів держави, сприяння їхній ефективній діяльності і виконанню покладених на них функцій, зміцненню державної та військової дисципліни.

3. Воєнна організація держави – це:

а) державні органи, які відповідно до законодавства здійснюють правозастосовні або правоохоронні функції;

б) правоохоронні та розвідувальні органи, державні органи спеціального призначення з правоохоронними функціями, сили цивільного захисту та інші органи, на які Конституцією та законами України покладено функції із забезпечення національної безпеки України;

в) охоплена єдиним керівництвом сукупність органів державної влади, військових формувань, утворених відповідно до Конституції і законів України, діяльність яких перебуває під демократичним контролем суспільства і, відповідно до Конституції та законів України, безпосередньо спрямована на вирішення завдань захисту інтересів держави від зовнішніх та внутрішніх загроз;

г) органи прокуратури, внутрішніх справ, Служби безпеки, Військової служби правопорядку у Збройних силах України, митні органи, органи охорони державного кордону, органи державної податкової служби, органи та установи виконання покарань, слідчі ізолятори, органи державного фінансового контролю, рибоохорони, державної лісової охорони, інші органи, які здійснюють правозастосовні або правоохоронні функції.

4. Демократичний цивільний контроль над сектором безпеки й оборони – це:

а) комплекс здійснюваних, відповідно до Конституції і законів України, правових, організаційних, інформаційних заходів для забезпечення неухильного дотримання законності й відкритості в діяльності всіх складових частин Воєнної організації та правоохоронних органів держави, сприяння їхній ефективній діяльності і виконанню покладених на них функцій, зміцненню державної та військової дисципліни;

б) комплекс наглядово-перевірочних та моніторингових заходів, спрямованих на формування і розвиток суспільних відносин у сфері національної безпеки, які втілюють інтереси людини, суспільства і держави, забезпечують ефективне функціонування й відкритість діяльності суб'єктів сектору безпеки й оборони відповідно до вимог законодавства;

в) комплекс організаційно-правових заходів здійснення контрольних функцій суб'єктами демократичного цивільного контролю над органами державного та військового управління, відповідно до Конституції і законів України, з метою неухильного дотримання законності, прозорості, ефективності в діяльності сектору безпеки і оборони, його відповідності суспільним потребам;

г) комплекс здійснюваних, відповідно до Конституції і законів України, правових, організаційних, інформаційних, кадрових та інших заходів для забезпечення верховенства права, законності, підзвітності, прозорості органів сектору безпеки і оборони та інших органів, діяльність яких пов'язана з обмеженням у визначених законом випадках прав і свобод людини, сприяння їх ефективній діяльності й виконанню покладених на них функцій, зміцненню національної безпеки України.

5. Правоохоронні органи – це:

а) органи прокуратури, внутрішніх справ, Служби безпеки, Військової служби правопорядку у Збройних силах України, митні органи, органи охорони державного кордону, органи державної податкової служби, органи й установи виконання покарань, слідчі ізолятори, органи державного фінансового контролю, рибоохорони, державної лісової охорони, інші органи, які здійснюють правозастосовні або правоохоронні функції;

б) державні органи в системі правосуддя для забезпечення охорони та підтримання громадського порядку в судах, органах та установах системи правосуддя;

в) правоохоронні та розвідувальні органи, державні органи спеціального призначення з правоохоронними функціями, сили цивільного захисту та інші органи, на які Конституцією та законами України покладено функції із забезпечення національної безпеки України;

г) охоплена єдиним керівництвом сукупність органів державної влади, військових формувань, утворених відповідно до Конституції і законів України, діяльність яких перебуває під демократичним контролем суспільства і, відповідно до Конституції та законів України, безпосередньо спрямована на вирішення завдань захисту інтересів держави від зовнішніх і внутрішніх загроз.

Тема 1.7
Планування у сфері національної безпеки й оборони

1.7.1. Мета, принципи та види планування у сфері національної безпеки й оборони.

1.7.2. Стратегія національної безпеки України.

1.7.3. Інші стратегічні документи у сфері національної безпеки й оборони України.

1.7.3.1. Стратегія воєнної безпеки України.

1.7.3.2. Стратегія громадської безпеки та цивільного захисту України.

1.7.3.3. Стратегія розвитку оборонно-промислового комплексу України.

1.7.3.4. Стратегія кібербезпеки України.

1.7.3.5. Національна розвідувальна програма.

1.7.3.6. Державні програми у сферах національної безпеки й оборони.

1.7.1. Мета, принципи та види планування у сфері національної безпеки й оборони

Відповідно до п. 15 ст. 1 Закону України «Про національну безпеку України» «планування у сфері національної безпеки» – це «функція державного управління з визначення пріоритетів, завдань і заходів із забезпечення національної безпеки України, збалансованого розвитку складових сектору безпеки і оборони на основі оцінки безпекової обстановки та з урахуванням фінансово-економічних можливостей держави» [11].

Згідно з частиною 1 статті 25 Закону України «Про національну безпеку України» метою планування у сферах національної безпеки й оборони є забезпечення реалізації державної політики у цих сферах через розроблення стратегій, концепцій, програм, планів розвитку органів сектору безпеки і оборони, управління ресурсами та ефективного їх розподілу [11].

Частиною 2 статті 25 Закону України «Про національну безпеку України» передбачено, що планування у сферах національної безпеки й оборони здійснюється відповідно до таких принципів:

1) дотримання національного законодавства та міжнародних зобов'язань України;

2) демократичний цивільний контроль за сектором безпеки й оборони, відкритість інформації про державну політику, стратегічні документи, цілі, пріоритети та завдання планування, прозорість і підзвітність використання ресурсів;

3) цілісність, узгодженість, системність планування в секторі безпеки й оборони, врахування пріоритетів і обмежень, встановлених державними програмами, планами та прогнозними документами;

4) своєчасність і відповідність прийнятим рішенням щодо захисту національних інтересів України [11].

Згідно з вимогами частини 3 статті 25 Закону України «Про національну безпеку України» «Планування у сферах національної безпеки і оборони поділяється на довгострокове (понад п'ять років), середньострокове (до п'яти років) та короткострокове (до трьох років)» [11].

Зі змісту частини 3 статті 25 Закону України «Про національну безпеку України» випливає, що:

«Документами довгострокового планування є Стратегія національної безпеки України, Стратегія воєнної безпеки України, Стратегія громадської безпеки та цивільного захисту України, Стратегія розвитку оборонно-промислового комплексу України, Стратегія кібербезпеки України, Національна розвідувальна програма.

Документами середньострокового планування є інші стратегічні документи, програми щодо розвитку складових сектору безпеки й оборони, зокрема оснащення їх сучасним озброєнням і військовою технікою, створення необхідних запасів матеріально-технічних засобів і необхідних для цього потужностей оборонно-промислового комплексу, реалізація інших заходів з посилення обороноздатності держави.

Короткострокове планування передбачає щорічне розроблення планів утримання та розвитку (діяльності) складових сектору безпеки й оборони, основних показників здійснення закупівель товарів, робіт і послуг оборонного призначення за закритими закупівлями (на трирічний період), у яких визначаються завдання щодо реалізації документів довгострокового і середньострокового планування [11].

1.7.2. Стратегія національної безпеки України

Відповідно до п. 19 ст. 1 Закону України «Про національну безпеку України» «Стратегія національної безпеки України – документ, що визначає актуальні загрози національній безпеці України та відповідні цілі, завдання, механізми захисту національних інтересів України та є основою для планування і реалізації державної політики у сфері національної безпеки» [11].

Частиною 2 статті 26 Закону України «Про національну безпеку України» передбачено, що Стратегія національної безпеки України визначає:

1) пріоритети національних інтересів України та забезпечення національної безпеки, цілі, основні напрями державної політики у сфері національної безпеки;

2) поточні та прогнозовані загрози національній безпеці й національним інтересам України з урахуванням зовнішньополітичних і внутрішніх умов;

3) основні напрями зовнішньополітичної діяльності держави для забезпечення її національних інтересів і безпеки;

4) напрями та завдання реформування й розвитку сектору безпеки й оборони;

5) ресурси, необхідні для її реалізації [11].

Зі змісту частини 3 статті 26 Закону України «Про національну безпеку України» випливає, що Стратегія національної безпеки України є основою для підготовки всіх інших документів щодо планування у сферах національної безпеки і оборони [11].

1.7.3. Інші стратегічні документи у сфері національної безпеки й оборони України

1.7.3.1. Стратегія воєнної безпеки України

Відповідно до п. 2 ст. 1 Закону України «Про національну безпеку України» «воєнна безпека – захищеність державного суверенітету, територіальної цілісності і демократичного конституційного ладу та інших життєво важливих національних інтересів від воєнних загроз» [11].

Згідно з пунктом 20 статті 1 Закону України «Про національну безпеку України» Стратегія воєнної безпеки України – документ, у якому викладається система поглядів на причини виникнення, сутність і характер сучасних воєнних конфліктів, принципи і засоби запобігання їх виникненню, підготовку держави до можливого воєнного конфлікту, а також на застосування воєнної сили для захисту державного суверенітету, територіальної цілісності, інших життєво важливих національних інтересів [11].

Частиною 2 статті 28 Закону України «Про національну безпеку України» передбачено, що Стратегія воєнної безпеки України визначає засоби досягнення цілей і реалізації пріоритетів державної політики у воєнній сфері, сферах оборони і військового будівництва, зокрема:

1) безпекове середовище (глобальні, регіональні й національні аспекти) в контексті воєнної безпеки;

2) цілі, пріоритети та завдання державної політики у воєнній сфері, сферах оборони й військового будівництва;

3) соціально-політичні, економічні та інші умови реалізації державної політики у воєнній сфері, сферах оборони і військового будівництва, а також воєнно-політичні та воєнно-стратегічні обмеження;

4) засоби досягнення цілей державної політики у воєнній сфері, сферах оборони і військового будівництва;

5) ресурсне забезпечення потреб оборони;

6) перспективну модель організації оборони, Збройних сил України та інших складових сил оборони в частині визначених завдань з оборони держави, стратегію та критерії досягнення спільних оборонних спроможностей;

7) імовірні сценарії застосування сил безпеки і сил оборони до виконання завдань з оборони держави з розподілом відповідальності складових сектору безпеки і оборони за організацію оборони України, захист її суверенітету, територіальної цілісності й недоторканності;

8) управління ризиками у сфері воєнної безпеки [11].

Зі змісту частини 3 статті 28 Закону України «Про національну безпеку України» випливає, що Стратегія воєнної безпеки України є основою для розроблення Стратегічного оборонного бюлетеня України, програмних документів з питань оборони та розвитку сил оборони, розвитку озброєння та військової техніки, оперативних планів і планів застосування сил та засобів оборони» [11].

1.7.3.2. Стратегія громадської безпеки та цивільного захисту України

Відповідно до п. 23 ст. 1 Закону України «Про національну безпеку України» Стратегія громадської безпеки та цивільного захисту України – документ довгострокового планування, що розробляється на основі Стратегії національної безпеки України за результатами огляду громадської безпеки та цивільного захисту і визначає напрями державної політики щодо гарантування захищеності життєво важливих для держави, суспільства та особи інтересів, прав і свобод людини та громадянина, цілі й очікувані результати їх досягнення з урахуванням актуальних загроз [11].

Частиною 2 статті 29 Закону України «Про національну безпеку України» передбачено, що Стратегія громадської безпеки та цивільного захисту України визначає загрози національній безпеці у сферах громадської безпеки та цивільного захисту та засоби досягнення цілей і реалізації пріоритетів державної політики в цих сферах, зокрема:

1) готовність сил та засобів виконувати завдання за призначенням, інфраструктуру, напрями розвитку, інші показники, необхідні для планування діяльності Міністерства внутрішніх справ України, Національної гвардії України, Національної поліції України, Державної прикордонної служби України, Державної міграційної служби України, Державної служби України з надзвичайних ситуацій;

2) потреби бюджетного фінансування, достатні для досягнення визначених цілей і виконання передбачених завдань, та основні напрями використання фінансових ресурсів;

3) державні програми, галузеві стратегії та програми, які мають бути спрямовані на реалізацію Стратегії громадської безпеки та цивільного захисту України, їхні цілі, відповідальних за розроблення документів, моніторинг їх виконання та оцінки.

Зі змісту частини 3 статті 29 Закону України «Про національну безпеку України» випливає, що Стратегія громадської безпеки та цивільного захисту України є основою для розроблення галузевих стратегій і концепцій, державних цільових програм у сферах громадської безпеки, захисту та охорони державного кордону України, цивільного захисту та міграційної політики, а також для розроблення оперативних планів та планів застосування сил і засобів у кризових ситуаціях [11].

1.7.3.3. Стратегія розвитку оборонно-промислового комплексу України

Відповідно до п. 13 ст. 1 Закону України «Про національну безпеку України» «оборонно-промисловий комплекс України – сукупність органів державного управління, підприємств, установ і організацій промисловості та науки, що розробляють, виробляють, модернізують і утилізують продукцію військового призначення, надають послуги в інтересах оборони для оснащення та матеріального забезпечення сил безпеки і сил оборони, а також здійснюють постачання товарів військового призначення та подвійного використання, надання послуг військового призначення під час виконання заходів військово-технічного співробітництва України з іншими державами» [11].

Згідно з пунктом 24 статті 1 Закону України «Про національну безпеку України» Стратегія розвитку оборонно-промислового комплексу України – документ, що розробляється за результатами огляду оборонно-промислового комплексу України та визначає пріоритетні напрями державної військово-промислової політики, цілі реформи оборонно-промислового комплексу та очікувані результати їх досягнення з урахуванням актуальних воєнно-політичних загроз і викликів [11].

Частиною 2 статті 30 Закону України «Про національну безпеку України» передбачено, що Стратегія розвитку оборонно-промислового комплексу України визначає:

1) цілі, основні напрями, завдання державної військово-промислової політики;

2) поточні та прогнозовані чинники, що впливають на розвиток оборонно-промислового комплексу, з урахуванням зовнішньополітичних та внутрішніх умов;

3) пріоритети розвитку оборонно-промислового комплексу на довгостроковий період;

4) основні напрями діяльності державних органів щодо підтримки розвитку оборонно-промислового комплексу;

5) напрями та завдання реформування й розвитку оборонно-промислового комплексу [11].

Зі змісту частини 3 статті 30 Закону України «Про національну безпеку України» випливає, що Стратегія розвитку оборонно-промислового комплексу України є основою для підготовки державних програм, що стосуються оборонно-промислового комплексу України [11].

1.7.3.4. Стратегія кібербезпеки України

Згідно з пунктом 5 статті 1 Закону України «Про національну безпеку України» «кібербезпека – захищеність життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства та держави під час використання кіберпростору, за якої забезпечуються сталий розвиток інформаційного суспільства та цифрового комунікативного середовища, своєчасне виявлення, запобігання і нейтралізація реальних і потенційних загроз національній безпеці України у кіберпросторі» [11].

У пункті 11 статті 1 Закону України «Про національну безпеку України» зазначено, що кіберпростір – середовище (віртуальний простір), яке надає можливості для здійснення комунікацій та/або реалізації суспільних відносин, утворене в результаті функціонування сумісних (з'єднаних) комунікаційних систем та забезпечення електронних комунікацій з використанням мережі «Інтернет» та/або інших глобальних мереж передачі даних [11].

Відповідно до п. 21 ст. 1 Закону України «Про національну безпеку України» Стратегія кібербезпеки України – документ довгострокового планування, що визначає загрози кібербезпеці України, пріоритети та напрями забезпечення кібербезпеки України з метою створення умов для безпечного функціонування кіберпростору, його використання в інтересах особи, суспільства і держави [11].

У частині 1 статті 31 Закону України «Про національну безпеку України» зазначено, що Стратегія кібербезпеки України є документом довгострокового планування, в якому визначаються пріоритети національних інтересів України у сфері кібербезпеки, наявні та потенційно можливі кіберзагрози життєво важливим інтересам людини і громадянина, суспільства та держави в кіберпросторі, пріоритетні напрями, концептуальні підходи до формування та реалізації державної політики щодо безпечного функціонування кіберпростору, його використання в інтересах особи, суспільства і держави, підвищення ефективності основних суб'єктів забезпечення кібербезпеки, насамперед суб'єктів сектору безпеки й оборони, щодо виконання завдань у кіберпросторі, а також потреби в бюджетному фінансуванні, достатні для досягнення визначених цілей і виконання передбачених завдань, та основні напрями використання фінансових ресурсів [11].

Зі змісту частини 3 статті 31 Закону України «Про національну безпеку України» випливає, що Стратегія кібербезпеки України є основою для підготовки державних програм та нормативно-правових актів, що стосуються забезпечення кібербезпеки України [11].

1.7.3.5. Національна розвідувальна програма

Відповідно до частини 1 статті 32 Закону України «Про національну безпеку України» Національна розвідувальна програма є документом довгострокового планування, в якому визначаються основні напрями розвідувальної діяльності, пріоритети реформування та розвитку зовнішньої розвідки, комплекс завдань і заходів, спрямованих на підвищення ефективності розвідувальних органів та інших суб'єктів, що можуть залучатися до виконання окремих розвідувальних завдань, посилення розвідувальних спроможностей держави, а також потреби бюджетного фінансування, достатні

для досягнення визначених цілей і виконання передбачених завдань, та основні напрями використання фінансових ресурсів [11].

Зі змісту частини 3 статті 32 Закону України «Про національну безпеку України» випливає, що Національна розвідувальна програма є основою для розроблення державних програм та нормативно-правових актів з питань розвідувальної діяльності, визначення чисельності та структури сил і засобів розвідувальних органів відповідно до пріоритетних завдань, а також для визначення потреб щорічного фінансового та іншого ресурсного забезпечення розвідувальних органів [11].

1.7.3.6. Державні програми у сферах національної безпеки й оборони

Частиною 5 статті 33 Закону України «Про національну безпеку України» передбачено, що Державні органи, відповідальні за формування і реалізацію державної політики у сферах національної безпеки і оборони:

1) вносять у встановленому порядку на розгляд Кабінету Міністрів України та Ради національної безпеки і оборони України пропозиції щодо стратегічних документів у сферах національної безпеки й оборони, а також із коригування державних цільових оборонних (правоохоронних, розвідувальних та інших) програм;

2) розробляють плани утримання та розвитку відповідних органів сектору безпеки й оборони, бюджетні запити та сукупність документів для здійснення закупівель товарів, робіт і послуг оборонного призначення за закритими закупівлями на плановий бюджетний період, а також пропозиції до прогнозних показників видатків Державного бюджету України та проєкту основних показників здійснення закупівель товарів, робіт і послуг оборонного призначення за закритими закупівлями на наступні за плановим два бюджетні періоди;

3) забезпечують в установленому порядку оприлюднення відповідних проєктів документів у сферах національної безпеки й оборони на офіційних вебсайтах державних органів і проведення їх обговорення з інституціями громадянського суспільства [11].

Питання для самоконтролю

1. Назвіть мету планування у сфері національної безпеки.
2. Які принципи планування у сфері національної безпеки?
3. Вкажіть види планування у сфері національної безпеки.
4. Яка існує стратегія національної безпеки України?
5. Перерахуйте стратегічні документи у сфері національної безпеки й оборони України.
6. Сутність стратегії воєнної безпеки України.
7. Особливості стратегії громадської безпеки та цивільного захисту України.
8. Сутність стратегії розвитку оборонно-промислового комплексу України.
9. Стратегія кібербезпеки України.
10. Які існують державні програми у сферах національної безпеки й оборони?

Тести для самоконтролю

1. Громадська безпека і порядок – це:

а) захищеність державного суверенітету, територіальної цілісності й демократичного конституційного ладу та інших життєво важливих національних інтересів від реальних і потенційних загроз невоєнного характеру;

б) захищеність державного суверенітету, територіальної цілісності й демократичного конституційного ладу та інших життєво важливих національних інтересів від воєнних загроз;

в) захищеність державного суверенітету, територіальної цілісності, демократичного конституційного ладу та інших національних інтересів України від реальних і потенційних загроз;

г) захищеність життєво важливих для суспільства та особи інтересів, прав і свобод людини й громадянина, забезпечення яких є пріоритетним завданням діяльності сил безпеки, інших державних органів, органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб та громадськості, які здійснюють узгоджені заходи щодо реалізації і захисту національних інтересів від впливу загроз.

2. Планування у сфері національної безпеки – це:

а) складова частина системи державного стратегічного планування, що здійснюється з метою забезпечення обороноздатності держави зпсобом визначення пріоритетів і напрямів розвитку сил оборони, їх спроможностей, озброєння та військової техніки, інфраструктури, підготовки військ (сил), а також розроблення відповідних концепцій, програм і планів з урахуванням реальних і потенційних загроз у воєнній сфері й фінансово-економічних можливостей держави;

б) функція державного управління з визначення пріоритетів, завдань і заходів із забезпечення національної безпеки України, збалансованого розвитку складових сектору безпеки і оборони на основі оцінки безпекової обстановки та з урахуванням фінансово-економічних можливостей держави;

в) комплекс наглядово-перевірочних та моніторингових заходів, спрямованих на формування і розвиток суспільних відносин у сфері національної безпеки, які втілюють інтереси людини, суспільства і держави, забезпечують ефективне функціонування й відкритість діяльності суб'єктів сектору безпеки й оборони відповідно до вимог законодавства;

г) докладний опис мети, завдань і комплексу заходів щодо реалізації фундаментальних цілей стратегії національної безпеки.

3. Стратегія національної безпеки України – це:

а) документ, у якому викладається система поглядів на причини виникнення, сутність і характер сучасних воєнних конфліктів, принципи і засоби запобігання їх виникненню, підготовку держави до можливого воєнного конфлікту, а також на застосування воєнної сили для захисту державного суверенітету, територіальної цілісності, інших життєво важливих національних інтересів;

б) документ оборонного планування, що розробляється за результатами оборонного огляду та визначає основні напрями реалізації воєнної політики України, стратегічні цілі розвитку та очікувані результати їх досягнення з урахуванням актуальних воєнно-політичних загроз і викликів;

в) документ, що визначає актуальні загрози національній безпеці України та відповідні цілі, завдання, механізми захисту національних інтересів України та є основою для планування і реалізації державної політики у сфері національної безпеки;

г) документ, що визначає напрями державної політики щодо гарантування захищеності життєво важливих для держави, суспільства та особи інтересів, прав і свобод людини й громадянина, цілі та очікувані результати їх досягнення з урахуванням актуальних загроз.

4. Стратегія воєнної безпеки України – це:

а) документ, що визначає актуальні загрози національній безпеці України та відповідні цілі, завдання, механізми захисту національних інтересів України та є основою для планування і реалізації державної політики у сфері національної безпеки;

б) документ, у якому викладається система поглядів на причини виникнення, сутність і характер сучасних воєнних конфліктів, принципи і засоби запобігання їх виникненню, підготовку держави до можливого воєнного конфлікту, а також на застосування воєнної сили для захисту державного суверенітету, територіальної цілісності, інших життєво важливих національних інтересів;

в) документ оборонного планування, що розробляється за результатами оборонного огляду та визначає основні напрями реалізації воєнної політики України, стратегічні цілі розвитку та очікувані результати їх досягнення з урахуванням актуальних воєнно-політичних загроз і викликів;

г) документ, що визначає пріоритетні напрями державної військово-промислової політики, цілі реформи оборонно-промислового комплексу та очікувані результати їх досягнення з урахуванням актуальних воєнно-політичних загроз і викликів.

5. Стратегія розвитку оборонно-промислового комплексу України – це:

а) документ, що розробляється за результатами огляду оборонно-промислового комплексу України та визначає пріоритетні напрями державної військово-промислової політики, цілі реформи оборонно-промислового комплексу та очікувані результати їх досягнення з урахуванням актуальних воєнно-політичних загроз і викликів;

б) документ, що визначає пріоритетні напрями державної військово-промислової політики, цілі реформи оборонно-промислового комплексу та очікувані результати їх досягнення з урахуванням актуальних воєнно-політичних загроз і викликів;

в) процедура оцінювання стану й готовності оборонно-промислового комплексу стосовно задоволення потреби сектору безпеки й оборони в озброєнні, військовій та спеціальній техніці;

г) процедура оцінювання стану й готовності сил оборони до виконання завдань з оборони України, стану їх кадрового, фінансового, матеріально-технічного та інших видів забезпечення.

ЗМІСТОВНИЙ МОДУЛЬ 2
ЕЛЕМЕНТИ СИСТЕМИ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ

Тема 2.1
Воєнна безпека України

2.1.1. Поняття воєнної безпеки України.

2.1.2. Цілі, стратегічна мета, принципи та напрями забезпечення воєнної безпеки України.

2.1.3. Формування та забезпечення реалізації державної політики в сфері воєнної безпеки України.

2.1.4. Загрози воєнній безпеці України.

2.1.5. Система забезпечення воєнної безпеки України.

2.1.6. Глобальні, регіональні та національні аспекти в контексті воєнної безпеки.

2.1.1. Поняття воєнної безпеки України

Одним із найважливіших пріоритетів держави є воєнна безпека.

Відповідно до п. 2 ст. 1 Закону України «Про національну безпеку України» під воєнною безпекою варто розуміти захищеність державного суверенітету, територіальної цілісності й демократичного конституційного ладу та інших життєво важливих національних інтересів від воєнних загроз [11].

Поняття «воєнна безпека» виникає із загального поняття «безпека» й відображає його специфічний аспект, що пов’язаний з використанням сили як агресором або його об’єктом. Суттєвою ознакою воєнної безпеки є використання засобів збройної боротьби для захисту національної безпеки [69, с. 369].

Зверніть увагу! Воєнна безпека охоплює: систему ідеологічних концепцій і підходів до захисту держави та суспільства; діяльність, спрямовану на запобігання військовій небезпеці та ліквідацію військових загроз; стан суспільних відносин, що характеризується захищеністю національних інтересів від силового втручання

у внутрішні й міжнародні проблеми; систему державних інститутів, які мають за мету захистити суспільство від зовнішньої військової агресії та внутрішніх загроз; стійкість соціальної системи і здатність до самостійного розвитку та збереження цілісності навіть під час зовнішньої військової загрози; здатність держави захищати свої життєво важливі інтереси [69, с. 369].

Воєнна безпека становить ключовий елемент національної безпеки, визначаючи готовність країни до оборони та її здатність захищати національні інтереси за допомогою збройного втручання [69, с. 369].

Воєнна безпека, як складова національної безпеки, являє собою складний аспект, який відображає стан взаємин у цій соціально-військовій системі та її компонентів. Цей стан забезпечує ефективні протистояння зовнішнім і внутрішнім військовим загрозам (охоплюючи збройне насильство), у той самий спосіб створюючи умови для стійкого та динамічного розвитку цього суспільства у військовій сфері [69, с. 369].

2.1.2. Цілі, стратегічна мета, принципи та напрями забезпечення воєнної безпеки України

Основними цілями забезпечення воєнної безпеки України є запобігання, локалізація та нейтралізація воєнних загроз.

Основна стратегічна мета в гарантуванні воєнної безпеки України полягає у створенні та підтримці такого політичного, міжнародного й військово-стратегічного положення країни, що унеможливлює будь-які спроби будь-якої держави або союзу держав вплинути на роль і значення України в міжнародних відносинах, змінити курс її соціально-економічного розвитку або створити передумови для завдання шкоди національним інтересам країни [48].

Принципи забезпечення воєнної безпеки:

– система воєнної безпеки має бути побудована, враховуючи наявні загрози й небезпеки, що становлять загрозу як для загальної національної безпеки, так і для військової безпеки окремо;

– потрібно забезпечити єдність, взаємозв'язок і збалансованість між усіма видами безпеки, переглядаючи їх пріоритетність залежно від ситуації, яка змінюється;

– пріоритетними мають бути політичні, економічні й інформаційні засоби забезпечення воєнної безпеки;

– діяльність елементів системи воєнної безпеки повинна підпорядковуватися Конституції і законам України;

– потрібно сформулювати реальні завдання з урахуванням часу, ресурсів, сил та засобів;

– застосування силових заходів включно із використанням військової сили має ґрунтуватися на міжнародному праві та національному законодавстві й відповідати потребі в захисті національних інтересів;

– управління силами й засобами забезпечення воєнної безпеки має відбуватися, відповідно до чинного законодавства, з чітким розподілом компетенції між органами державної влади України й органами місцевого самоврядування;

– варто забезпечити цивільний демократичний контроль над Збройними силами України [48].

Основні напрями забезпечення воєнної безпеки:

– створення сприятливих зовнішньополітичних умов для захисту країни;

– визначення пріоритетних національних інтересів у воєнній безпеці, застосування комплексу політико-дипломатичних та інших невійськових засобів для її забезпечення;

– здійснення розвідувальної та контррозвідувальної діяльності;

– організація військово-політичного та стратегічного керівництва обороною країни, Збройними силами України та іншими військовими підрозділами;

– розробка безпечного законодавства у військовій сфері;

– створення потрібної економічної та науково-технічної бази для надійного оборонного потенціалу;

– підготовка території країни до можливого нападу;

– підтримка високої боєздатності, бойової та мобілізаційної готовності Збройних сил України та інших військових структур, які призначені для оборони країни;

– розвиток військової науки та військового мистецтва;

– підготовка кваліфікованих кадрів у військовій сфері;

– організація системи освіти на різних рівнях для військовослужбовців;

– зміцнення та розвиток оборонно-промислового комплексу [48].

2.1.3. Формування та забезпечення реалізації державної політики в сфері воєнної безпеки України

Формування засад державної політики, яка має визначити цілі, пріоритетні напрями та завдання, принципи й процедури її реалізації в сфері воєнної безпеки є ключовим елементом системи забезпечення воєнної безпеки.

Воєнна безпека України забезпечується засобом щодо реалізації урівноваженої державної політики, яка відповідає загальнодержавним і галузевим концепціям, доктринам, стратегіям і програмам у військово-політичній сфері, прийнятим і затвердженим в установленому порядку. Вибір конкретних заходів і засобів щодо забезпечення воєнної безпеки обумовлюється потребою у своєчасному вжитті заходів, що відповідають масштабам і характеру загроз національним інтересам. Правову базу для цього становлять Конституція України, закони України, Стратегія національної безпеки, Стратегія воєнної безпеки, міжнародні договори, ратифіковані Верховною Радою України, а також інші нормативно-правові акти, видані відповідно до законодавства [77, с. 59].

У загальному розумінні воєнна безпека відображає тенденції й умови розвитку суспільства, його структур та інститутів, які визначаються відповідними настановами, як-от політичні, правові та інші, й забезпечують збереження їх якості та нормальне функціонування. З іншого боку, це також певний рівень захищеності цього функціонування від загроз воєнного характеру, що випливає з реалізації воєнної політики держави [77, с. 59].

2.1.4. Загрози воєнній безпеці України

Воєнна загроза – це стан, в якому існує потенційна можливість використання військової сили проти держави з метою досягнення політичних або інших цілей суб'єктом військово-політичних відносин [77, с. 88].

Зверніть увагу! Воєнна загроза може виникнути без видимих зовнішніх проявів військових мобілізацій. Її коріння зазвичай приховане від загального сприйняття. Ці джерела можуть бути різними явищами та процесами суспільного життя, як-от:

– зіткнення політичних інтересів різних людей, соціальних груп, класів, держав або їх союзів;

– економічні, соціальні, етнічні або релігійні конфлікти;

– накопичення ядерної або звичайної зброї;

– збільшення активності військових сил біля кордонів іншої країни тощо [77, с. 88].

Важливо зазначити, що воєнна небезпека полягає у можливості використання військової сили для вирішення конфліктів, які виникають. Це відрізняє воєнну небезпеку від інших видів загроз для країни, оскільки її основною ознакою є присутність зв'язку між цим явищем і використанням військових методів для вирішення конфліктів [77, с. 88].

Характерні ознаки воєнної загрози для країни є:

– існування гострих конфліктів, які можуть бути вирішені лише за допомогою військової сили;

– наявність достатньої кількості військових сил і засобів у однієї із сторін конфлікту для досягнення своїх цілей або здатність держави створити такі сили в майбутньому;

– виявлення політичної волі чи рішучості в лідерів або урядів використовувати збройні сили для вирішення потенційного конфлікту;

– наявність надійних союзників серед інших держав, їхніх коаліцій чи інших суб'єктів військово-політичних відносин;

– сприятливі геополітичні умови та реальна або передбачувана військово-політична ситуація для здійснення військових дій тощо [77, с. 88].

Ознаками воєнної небезпеки є:

– раптове загострення конфлікту й досягнення його кульмінації, коли всі політичні та дипломатичні зусилля вичерпано;

– формування відповідних військових угруповань і засобів збройних сил сторони, що протистоїть, готових до втручання;

– рішучість політичного керівництва сторони, що протистоїть, у застосуванні військової сили;

– забезпечення широкої підтримки з боку народу обраної керівництвом лінії насильницького врегулювання конфлікту;

– інтенсифікація психологічної, інформаційної та інших форм психологічної боротьби;

– проведення повної або часткової мобілізації населення країни;

– наявність сприятливої військово-політичної ситуації для вирішення військового конфлікту;

– збільшення активності збройних сил біля кордонів іншої держави тощо [77, с. 89].

2.1.5. Система забезпечення воєнної безпеки України

Система забезпечення воєнної безпеки ґрунтується на органах державної влади, силах і засобах, які реалізують різноманітні заходи політичного, організаційного, правового, економічного, військового та іншого характеру. Ці заходи адаптовані до наявних реалій і потенційних воєнних загроз і спрямовані на забезпечення воєнної безпеки суспільства та держави [77, с. 90].

Система забезпечення воєнної безпеки складається з різних сил, засобів і органів, які відповідальні за реалізацію прийнятих у країні концепцій у цій сфері. Їх діяльність спрямована на досягнення загальних цілей і завдань, відповідає єдиній нормативній базі та загальним принципам національної безпеки, і вона організована в єдиному стратегічному стилі управління [77, с. 90].

Системі воєнної безпеки України притаманні такі основні функції:

– виявлення та передбачення зовнішніх і внутрішніх загроз національним інтересам і ключовим об’єктам воєнної безпеки;

– реалізація широкого спектра оперативних і стратегічних заходів для запобігання й усунення загроз;

– забезпечення постійної готовності сил і засобів воєнної безпеки;

– ефективне управління силами та засобами воєнної безпеки в різних умовах включно із надзвичайними ситуаціями;

– проведення заходів для відновлення нормального функціонування об'єктів воєнної безпеки у разі їх порушення;

– участь у миротворчих місіях згідно з міжнародним правом;

– участь у заходах щодо забезпечення воєнної безпеки за межами країни відповідно до міжнародних домовленостей [77, с. 90].

Основними умовами формування системи воєнної безпеки є:

– постійна потреба в прогнозуванні та аналізі воєнних загроз і ризиків для безпеки особистості, суспільства та держави;

– здатність економіки країни забезпечувати функціонування системи воєнного забезпечення;

– наявність у державній структурі збалансованих інституцій (законодавчих, виконавчих і судових), які забезпечують рівновагу у функціонуванні;

– наявність координуючого органу, як-от рада безпеки, яка відповідає за керування всією системою забезпечення воєнної безпеки [77, с. 90].

Зверніть увагу! Система забезпечення воєнної безпеки розглядається як комплексний механізм, що має як зовнішній, так і внутрішній аспекти. Зовнішній аспект означає готовність Збройних сил України, інших військових підрозділів і військових структур, а також військової інфраструктури та систем забезпечення, охоплюючи розвідувальні й контррозвідувальні, інформаційні системи, стримувати (запобігати) відкриту воєнну агресію проти України та її союзників. Внутрішній аспект передбачає формування й розвиток військової організації держави, що ґрунтується на реальних економічних можливостях країни [77, с. 91].

До основних елементів системи забезпечення воєнної безпеки України належать: Верховна Рада України, Президент України, Рада національної безпеки і оборони України, Кабінет Міністрів України, Міністерство оборони України, Генеральний штаб Збройних сил України, інші військові формування, правоохоронні органи, інші центральні органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування, підприємства, установи й організації, окремі громадяни.

Система забезпечення воєнної безпеки структурно складається з двох підсистем (компонентів):

– управлінський компонент: найвищі органи державного та військового управління – Президент України, його Секретаріат, Рада національної безпеки і оборони України, Кабінет Міністрів України та підлеглі йому органи виконавчої влади;

– силовий компонент: Збройні сили України – базова складова, Державна прикордонна служба України, Служба безпеки України, інші військові формування, утворені згідно із законами України, а також відповідні правоохоронні органи [77, с. 91].

2.1.6. Глобальні, регіональні та національні аспекти в контексті воєнної безпеки

На глобальному рівні основними аспектами воєнної безпеки є руйнування створеної після Другої світової війни системи міжнародної безпеки, підвищення рівня невизначеності та непередбачуваності безпекового середовища, яке характеризується:

– зміцненням змагання за ресурси й міждержавною конкуренцією, використовуючи політико-дипломатичні, економічні, інформаційні, воєнні та гібридні методи, охоплюючи економічний тиск, присутність приватних військових компаній та дії регулярних військ без розпізнавальних знаків;

– загостренням конфліктів, спричинених етнічними, релігійними, міграційними, економічними та іншими чинниками;

– конкуренцією між державами у сфері космічних, квантових, інформаційних, кібернетичних, гіперзвукових, біологічних, нано- та інших технологій, розробкою на їхній основі озброєнь з використанням нових фізичних принципів, робототехніки та новітніх матеріалів, а також мілітаризацією навколоземного космічного простору;

– загрозами виникнення надзвичайних ситуацій, зокрема епідемій;

– поширенням міжнародного тероризму та злочинності, а також загрозою розповсюдження зброї масового знищення [21].

На регіональному рівні найбільш загрозливим аспектом є ймовірність дестабілізації ситуації на Балканах, у Балтійському та Чорноморському регіонах, на Кавказі та у Східній Європі внаслідок:

тимчасової окупації Російською Федерацією частини території Грузії та України;

мілітаризації Російською Федерацією тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим і міста Севастополь;

перешкоджання Російською Федерацією вільному судноплавству в Чорному й Азовському морях;

намагання Російської Федерації зберегти у сфері свого політичного впливу Республіку Білорусь, використання у власних інтересах конфлікту в Придністров'ї та інших «заморожених» конфліктів на пострадянському просторі;

нарощування Російською Федерацією наступальних угруповань військ, розгортання нової ракетної зброї та проведення масштабних військових навчань на своїх західних кордонах і на тимчасово окупованих територіях України [21].

На національному рівні Російська Федерація залишається воєнним противником України, який здійснює збройну агресію проти України, тимчасово окупував територію Автономної Республіки Крим і міста Севастополь, території в Донецькій та Луганській областях, системно застосовує воєнні, політичні, економічні, інформаційно-психологічні, космічні, кібер- та інші засоби, що загрожують незалежності, державному суверенітету й територіальній цілісності України [21].

Питання для самоконтролю

1. Дайте визначення поняття воєнної безпеки України.
2. Які цілі воєнної безпеки України?
3. Назвіть стратегічну мету воєнної безпеки України.
4. Які принципи та напрями забезпечення воєнної безпеки України?
5. Назвіть основні складові забезпечення воєнної безпеки України.
6. Які існують виклики й загрози воєнній безпеці України?

7. Перерахуйте аспекти в контексті воєнної безпеки.

8. Яке формування реалізації державної політики в сфері воєнної безпеки України?

9. Назвіть заходи забезпечення реалізації державної політики в сфері воєнної безпеки України.

10. Характеристика основних положень нормативно-правової бази забезпечення воєнної безпеки України.

Тести для самоконтролю

1. Захищеність державного суверенітету, територіальної цілісності й демократичного конституційного ладу та інших життєво важливих національних інтересів від воєнних загроз – це:

а) громадська безпека й порядок;

б) державна безпека;

в) національна безпека України;

г) воєнна безпека.

2. Воєнна безпека – це:

а) захищеність державного суверенітету, територіальної цілісності й демократичного конституційного ладу та інших життєво важливих національних інтересів від реальних і потенційних загроз невоєнного характеру;

б) захищеність державного суверенітету, територіальної цілісності й демократичного конституційного ладу та інших життєво важливих національних інтересів від воєнних загроз;

в) захищеність державного суверенітету, територіальної цілісності, демократичного конституційного ладу та інших національних інтересів України від реальних і потенційних загроз;

г) захищеність життєво важливих для суспільства й особи інтересів, прав і свобод людини та громадянина, забезпечення яких є пріоритетним завданням діяльності сил безпеки, інших державних органів, органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб і громадськості, які здійснюють узгоджені заходи щодо реалізації та захисту національних інтересів від впливу загроз.

3. Виділяють два основні концептуальні різні типи воєнної безпеки:

а) оборонний і наступальний;

б) стратегічний та оборонний;

в) оборонний і забезпечувальний;

г) наступальний і захисний.

4. Документ, у якому викладається система поглядів на причини виникнення, сутність і характер сучасних воєнних конфліктів, принципи та засоби щодо запобігання їх виникненню, підготовку держави до можливого воєнного конфлікту, а також на застосування воєнної сили для захисту державного суверенітету, територіальної цілісності, інших життєво важливих національних інтересів, – це:

а) Стратегія громадської безпеки та цивільного захисту України;

б) Воєнна доктрина України;

в) Стратегія воєнної безпеки України;

г) Стратегія національної безпеки України.

5. Стратегія воєнної безпеки України є документом довгострокового планування та її термін дії розрахований на період понад …. років.

а) 5;

б) 10;

в) 15;

г) 25.

Тема 2.2
Інформаційна безпека України

2.2.1. Поняття інформаційної безпеки як складової національної безпеки. Об'єкти інформаційної безпеки.

2.2.2. Суб'єкти забезпечення інформаційної безпеки України та їх компетенція в цій сфері.

2.2.3. Методи забезпечення інформаційної безпеки.

2.2.4. Принципи забезпечення інформаційної безпеки.

2.2.5. Загрози інформаційній безпеці.

2.2.6. Забезпечення національної безпеки в інформаційній сфері.

2.2.1. Поняття інформаційної безпеки як складової національної безпеки. Об'єкти інформаційної безпеки

Інформаційна безпека останнім часом займає одне з провідних позицій у системі національної безпеки.

Згідно з пунктом 13 Закону України «Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007–2015 рр.» інформаційною безпекою є стан захищеності життєво важливих інтересів людини, суспільства та держави, у разі якого запобігається нанесення шкоди через: неповноту, невчасність і невірогідність інформації, що використовується; негативний інформаційний вплив; негативні наслідки застосування інформаційних технологій; несанкціоноване розповсюдження, використання та порушення цілісності, конфіденційності та доступності інформації [15].

У Законі України від 04.02.1998 № 75/98-ВР «Про Концепцію Національної програми інформатизації» зазначається, що «інформаційна безпека є невід'ємною частиною політичного, економічного, оборонного та інших складників національної безпеки» [10].

Інформаційна безпека як компонент національної безпеки означає захищеність життєво важливих інтересів людей, суспільства та держави. Це стан, у якому запобігається завдання шкоди через: неповноту, невчасність і недостовірність інформації, яку використовують; негативний вплив інформації; негативні наслідки

використання інформаційних технологій; несанкціоноване поширення, використання та порушення цілісності, конфіденційності й доступності інформації [67].

Інформаційна безпека становить важливий компонент національної безпеки держави, який відображає систему взаємовідносин між інтересами особистості, суспільства й держави у сфері інформації та її правового захисту. Це охоплює стан захищеності інформаційного простору, інформації та інформаційних ресурсів держави, а також інформаційної інфраструктури й телекомунікацій від потенційних внутрішніх і зовнішніх загроз [34, с. 107].

Інформаційна безпека являє собою складне, системне й багаторівневе явище, на яке мають вплив різноманітні зовнішні та внутрішні чинники. Серед найважливіших чинників можна виділити: 1) політичну обстановку в країні та у світі загалом; 2) зовнішні та внутрішні загрози, які існують у державі; 3) рівень розвитку інформаційно-комунікаційних технологій у країні; 4) внутрішньополітичну ситуацію. Варто зазначити, що інформаційна безпека є складною, динамічною та цілісною соціальною системою, що складається з підсистем безпеки особистості, держави та суспільства [30, с. 201].

Визначають дві групи об’єктів інформаційної безпеки:

– соціальні аспекти: включають права та свободи особи в інформаційній сфері, а також її психічний стан, що охоплює свідомість і підсвідомість, особисту інформацію; цінності суспільства, як-от духовні цінності та принципи солідарної діяльності; й аспекти держави, як-от конституційний лад, суверенітет та ефективне функціонування;

– технічні аспекти: охоплюють інформаційні ресурси, інфраструктуру інформаційно-комунікаційних систем, охоплюючи системи різних масштабів і призначень, а також технології та засоби для обробки, зберігання й передавання інформації [57, с. 13].

2.2.2. Суб'єкти забезпечення інформаційної безпеки України та їх компетенція в цій сфері

Система забезпечення інформаційної безпеки України складається з державних і недержавних установ, а також громадян України, які об'єднані спільною метою захисту національних інтересів у інформаційній сфері. Ця система являє собою багаторівневу структуру, що спрямована на досягнення спільної мети – забезпечення інформаційної безпеки України, водночас різні суб'єкти мають різні повноваження, можливості та засоби [81, с. 164].

Суб'єктами забезпечення інформаційної безпеки є:

– державні структури, які здійснюють функції у цій сфері через органи законодавчої, виконавчої та судової влади;

– комерційні, громадські та інші організації й об'єднання;

– громадяни, які, відповідно до законодавства, мають права й обов'язки участі в забезпеченні безпеки держави [57, с. 15].

Зверніть увагу! Центральна роль у цьому відводиться державі, яка, згідно з чинним законодавством, має забезпечувати інформаційну безпеку на трьох рівнях: на рівні особи (забезпечення дотримання прав і свобод особи в інформаційній сфері, сприяння формуванню раціонального, критичного мислення на основі принципів свободи вибору, захист конфіденційної інформації особи), суспільства (створення якісного інформаційно-аналітичного простору, забезпечення плюралізму, багатоканальності отримання інформації, незалежної діяльності ЗМІ) та держави (інформаційно-аналітичне забезпечення діяльності державних органів, інформаційне забезпечення внутрішньої та зовнішньої політики держави, функціонування системи захисту інформації з обмеженим доступом, протидія правопорушенням в інформаційній сфері, комп'ютерним злочинам та іншим аспектам) [57, с. 15].

2.2.3. Методи забезпечення інформаційної безпеки

Діяльність різних способів, засобів і прийомів щодо забезпечення інформаційної безпеки за своїм змістом та обсягом становлять методи забезпечення інформаційної безпеки.

Виділяють такі типи методів щодо забезпечення інформаційної безпеки:

– одноріневі підходи базуються на використанні єдиного принципу для керування інформаційною безпекою;

– багаторівневі методи ґрунтуються на декількох принципах управління інформаційною безпекою, водночас кожен з них спрямований на вирішення конкретних завдань. Ці методи не пов'язані між собою та фокусуються лише на певних аспектах інформаційних загроз;

– комплексні підходи є багаторівневими технологіями, що об'єднуються в одну систему з координуючими функціями на організаційному рівні для забезпечення інформаційної безпеки. Вони враховують аналіз сукупності чинників небезпеки, які мають семантичний зв'язок або генеруються з єдиного інформаційного центру впливу;

– інтегровані високоінтелектуальні підходи являють собою багаторівневі, багатокомпонентні технології, побудовані на основі потужних автоматизованих інтелектуальних засобів з організаційним керуванням [47, с. 184].

2.2.4. Принципи забезпечення інформаційної безпеки

Принципи забезпечення інформаційної безпеки:

– пріоритетними є права, свободи й законні інтереси кожної особи та громадянина;

– забезпечення верховенства права, рівності перед законом усіх учасників правовідносин;

– держава несе відповідальність перед громадянами за свою діяльність;

– використання комплексного підходу до вирішення завдань забезпечення інформаційної безпеки;

– співпраця та взаємозв'язок різних напрямів забезпечення інформаційної безпеки;

– чітке розмежування сфер відповідальності та повноважень державних органів і органів місцевого самоврядування у справах забезпечення інформаційної безпеки;

– участь у міжнародних і регіональних системах інформаційної безпеки;

– проведення оперативних, своєчасних, превентивних та адекватних заходів для запобігання й захисту від зовнішніх інформаційних загроз, а також нейтралізація джерел внутрішніх інформаційних загроз [62, с. 77].

Зверніть увагу! Вищезгадані принципи забезпечення інформаційної безпеки становлять базові принципи формування та функціонування системи інформаційної безпеки. Ця система є ключовим компонентом у загальній структурі національної безпеки й визначає норми та правила поведінки громадян, державних і суспільних інститутів України в сфері інформаційної безпеки [62, с. 77].

2.2.5. Загрози інформаційній безпеці

Загрози інформаційній безпеці – це суб'єктивні наміри й об'єктивні можливості, що можуть бути представлені як види загроз.

Основна інформаційна загроза для національної безпеки полягає в потенційному впливі іншої сторони на інформаційну інфраструктуру країни, її інформаційні ресурси, а також на суспільство та свідомість і підсвідомість особистостей. Мета цього впливу полягає в тому, щоб нав'язати державі певну систему цінностей, поглядів, інтересів і рішень у ключових сферах суспільного та державного життя, а також контролювати їх поведінку та розвиток у напрямі, який вигідний для цієї сторони [29, с. 69].

Загрози інформаційній безпеці можна класифікувати:

– за різними підставами або критеріями;

– життєво важливими інтересами людини (у сфері інформації);

– правовими галузями, що забезпечують безпеку людини в інформаційній сфері. Наприклад, можна виділити такі види загроз інформаційній безпеці, як: майнові, рейдерські, техногенні, медійні тощо [59, с. 55].

Сучасні загрози національній інформаційній безпеці можна поділити на внутрішні та зовнішні.

Зверніть увагу! Цей розподіл значною мірою є умовним, оскільки в одних випадках можуть переважати внутрішні аспекти юридичного характеру, а в інших – зовнішні. Наприклад, стосовно особи можна вказати на такі внутрішні (внутрішньоособові) юридичні особливості, як правовий інфантилізм, нігілізм, протиправні орієнтації, установки, соціально-правові, пасивні та інші. Зовнішніми можна вважати такі загрози, які походять від інших осіб, зокрема щодо зловживання правом на інформацію, соціально-правової пасивності, ухилення від виконання певних обов'язків тощо [59, с. 55].

До внутрішніх загроз в інформаційній сфері зараховуємо:

1. Постійне порушення принципів, що стосуються правил користування інформацією обмеженого доступу.

2. Недостатній рівень кваліфікації персоналу у використанні інформаційних і комп'ютерних пристроїв та інших потрібних засобів для забезпечення інформаційної безпеки.

3. Використання зарубіжних технологій і технічних засобів у процесах обробки інформації.

4. Порушення правових норм у сфері захисту авторських прав під час розробки та впровадження секретних розробок, створених включно, із замовленням держави.

5. Протиріччя та прогалини в національному законодавстві, які стосуються регулювання відносин у сфері інформаційної безпеки, інші проблеми [70, с. 495].

До зовнішніх загроз в інформаційній сфері належать:

1. Активні розвідувальні та контрнаступальні заходи іноземних органів спецслужб, зокрема РФ.

2. Безперервні інформаційні акти агресії за допомогою кібератак на об'єкти інформаційних інфраструктур.

3. Застосування методів і засобів інформаційної війни з боку РФ, використовуючи когнітивну зброю проти національних інтересів України.

4. Використання спеціальних прийомів в інформаційному просторі, які заторкують інтереси міждержавного співробітництва в галузі забезпечення інформаційної безпеки.

5. Застосування методів фільтрації цифрового контенту в інтернеті задля обмеження поширення достовірної інформації про політику держави та ініціативи, що просуваються нею (це стосується, зокрема, інформації, яка висвітлюється у фейсбуці тощо) [70, с. 495].

Згідно з Доктриною інформаційної безпеки України 2017 року серед актуальних загроз національній безпеці України в інформаційній сфері зазначаються такі виклики:

1. Спеціальні інформаційні операції, спрямовані на ослаблення обороноздатності, деморалізацію військовослужбовців Збройних сил України та інших військових формувань, стимулювання екстремізму, сприяння панічним настроям, загостренню суспільно-політичної та соціально-економічної ситуації, а також розпалюванню міжетнічних і міжконфесійних конфліктів в Україні.

2. Спеціальні інформаційні операції, проведені державою-агресором в інших країнах з метою дискредитації України в світовому співтоваристві.

3. Інформаційна експансія держави-агресора та контрольованих нею структур, охоплюючи розширення власної інформаційної інфраструктури на території України та інших країн.

4. Інформаційне панування держави-агресора на тимчасово окупованих територіях.

5. Недостатність розвитку національної інформаційної інфраструктури, що обмежує можливості України ефективно протидіяти інформаційній агресії.

6. Неефективність державної інформаційної політики, недосконалість законодавства, що регулює суспільні відносини в інформаційній сфері, відсутність чіткого стратегічного наративу, а також низький рівень медіакультури суспільства.

7. Поширення закликів до радикальних дій, пропаганда федералізму та сепаратизму в Україні [19].

2.2.6. Забезпечення національної безпеки в інформаційній сфері

Інформаційне забезпечення національної безпеки відіграє важливу та багатопланову роль у визначенні національних інтересів і пріоритетів забезпечення безпеки держави. Для забезпечення інформаційної безпеки держави потрібно:

1. Задовольняти всебічні потреби громадян, підприємств, установ і організацій у доступі до достовірної та об'єктивної інформації.

2. Зберігати та збільшувати духовні, культурні й моральні цінності українського народу.

3. Розвивати медіакультуру суспільства та сприяти виникненню соціально відповідального медіасередовища.

4. Формувати ефективну правову систему захисту особистості, суспільства та держави від деструктивних пропагандистських впливів.

5. Створювати систему та механізми захисту від негативних зовнішніх інформаційно-психологічних впливів на базі норм міжнародного права, насамперед у сфері пропаганди.

6. Сприяти розвитку інформаційного суспільства [67].

Зверніть увагу! У законах України «Про концепцію національної програми інформатизації», «Про основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007–2015 роки», «Про національну безпеку України», а також у Стратегії національної безпеки України подано особливості забезпечення національної інформаційної безпеки в Україні.

З метою реалізації Стратегії національної безпеки України Національна рада безпеки і оборони України ухвалила рішення про створення спеціального робочого органу – Національного координаційного центру кібербезпеки.

Основні цілі забезпечення інформаційної безпеки визначаються пріоритетами національної безпеки, які відображають інтереси суспільного розвитку. Ці цілі охоплюють:

– забезпечення інформаційного суверенітету України в умовах глобалізації інформаційних відносин і прагнень інших країн до інформаційного домінування;

– формування інформаційного середовища, спрямованого на духовний та інтелектуальний розвиток особистості й суспільства загалом;

– забезпечення достатньої кількості інформаційних ресурсів України, які підтримують зростання особистості та стійке функціонування суспільства й держави;

– захист інформації фізичних, юридичних осіб та держави від зовнішніх і внутрішніх інформаційних загроз, охоплюючи боротьбу з комп'ютерними злочинами;

– забезпечення законності та реалізація прав суб'єктів інформаційних відносин у галузі створення й використання національних інформаційних ресурсів, інформаційних технологій та інформаційної інфраструктури [86, с. 86– 87].

Основні напрями діяльності в забезпеченні інформаційної безпеки держави охоплюють широкий комплекс заходів, серед яких можна виділити:

1) продовження розвитку науково-практичних засад інформаційної безпеки;

2) посилення законодавчої та нормативно-правової бази, спрямованої на забезпечення інформаційної безпеки;

3) розроблення концептуальних, нормативно-правових та організаційно-методичних документів, спрямованих на збереження й розвиток інформаційних ресурсів;

4) формування правового статусу суб'єктів системи інформаційної безпеки;

5) розроблення законодавчих і нормативних актів, які регулюють порядок ліквідації наслідків загроз інформаційній безпеці;

6) покращення організації форм і методів запобігання та нейтралізації загроз інформаційній безпеці;

7) розвиток сучасних методів забезпечення інформаційної безпеки [87, с. 129].

У складі забезпечення інформаційної безпеки та створення відповідних умов існує виконання ряду основних завдань, зокрема:

1. Реалізація сталого неупередженого внутрішнього та зовнішнього моніторингу й регулярний аналіз результатів спостереження.

2. Скоординована діяльність у сфері інформації всіх державних інституцій України.

3. Реалізація принципів і методології стратегічних комунікацій у всіх державних інституціях, які займаються інформаційною діяльністю.

4. Виявлення, оцінка та передбачення наслідків небезпеки для національних інтересів і національної безпеки України у галузі інформації.

5. Протидія зовнішнім інформаційним впливам на населення України, охоплюючи воєнно-політичне керівництво та персонал усіх складових сектору безпеки й оборони.

6. Захист об'єктів критичної інформаційної інфраструктури України, зокрема від кібератак.

7. Підвищення медіаграмотності населення України [87, с. 132].

Заходи та засоби для забезпечення інформаційної безпеки являють собою комплекс реакцій суб'єкта безпеки на загрозу, який містить у собі застосування прийомів, інструментів і різноманітних ресурсів. Ці заходи спрямовані на правовий захист об'єкта та забезпечення юридичної діяльності щодо його захисту від порушень інформаційної безпеки [59, с. 55].

Зверніть увагу! Ефективне втілення національної інформаційної стратегії може значно сприяти досягненню успіху в різних сферах діяльності держави, охоплюючи політичну, військово-політичну, військову, соціальну, економічну та інші. Реалізація ефективної інформаційної політики може відігравати ключову роль у вирішенні внутрішньополітичних, зовнішньополітичних і військових конфліктів [34, с. 106].

Питання для самоконтролю

1. Дайте визначення поняття інформаційної безпеки як складової національної безпеки.

2. Вкажіть об'єкти інформаційної безпеки.

3. Назвіть суб'єкти забезпечення інформаційної безпеки України.

4. Перерахуйте компетенції суб’єктів забезпечення інформаційної безпеки України.

5. Вкажіть методи забезпечення інформаційної безпеки.

6. Назвіть принципи забезпечення інформаційної безпеки.

7. Проаналізуйте загрози в інформаційній безпеці.

8. Проаналізуйте викликів в інформаційній безпеці.

9. Назвіть заходи забезпечення національної безпеки в інформаційній сфері.

10. Інформаційна безпека як складової національної безпеки.

Тести для самоконтролю

1. Інформаційна безпека України – це:

а) стан захищеності життєво важливих інтересів людини й громадянина, суспільства та держави в кіберпросторі;

б) здатність людини, суспільства й держави запобігати та протидіяти цілеспрямованим негативним впливам і несанкціонованому управлінню інформаційними ресурсами із застосуванням телекомунікаційних та інформаційно-комунікаційних систем і мереж;

в) певний стан системи, за якого нейтралізуються загрози доступності, цілісності або конфіденційності даних, що циркулюють в інформаційних системах;

г) складова частина національної безпеки України, стан захищеності державного суверенітету, територіальної цілісності, демократичного конституційного ладу, інших життєво важливих інтересів людини, суспільства й держави, за якого у належний спосіб забезпечуються конституційні права та свободи людини на збирання, зберігання, використання й поширення інформації, доступ до достовірної та об’єктивної інформації, існує ефективна система захисту й протидії нанесенню шкоди через поширення негативних інформаційних впливів, зокрема скоординоване поширення недостовірної інформації, деструктивної пропаганди, інших інформаційних операцій, несанкціоноване розповсюдження, використання й порушення цілісності інформації з обмеженим доступом.

2. Інформаційна безпека – це:

а) складова частина національної безпеки України, стан захищеності державного суверенітету, територіальної цілісності, демократичного конституційного ладу, інших життєво важливих інтересів людини, суспільства й держави, за якого у належний спосіб забезпечуються конституційні права та свободи людини на збирання, зберігання, використання й поширення інформації, доступ до достовірної та об'єктивної інформації, існує ефективна система захисту й протидії нанесенню шкоди через поширення негативних інформаційних впливів, зокрема скоординоване поширення недостовірної інформації, деструктивної пропаганди, інших інформаційних операцій, несанкціоноване розповсюдження, використання й порушення цілісності інформації з обмеженим доступом;

б) здатність людини, суспільства й держави запобігати та протидіяти цілеспрямованим негативним впливам і несанкціонованому управлінню інформаційними ресурсами із застосуванням телекомунікаційних та інформаційно-комунікаційних систем і мереж;

в) стан захищеності життєво важливих інтересів людини й громадянина, суспільства і держави, у разі якого запобігається завдання шкоди через неповноту, несвоєчасність і недостовірність поширюваної інформації, порушення цілісності та доступності інформації, несанкціонований обіг інформації з обмеженим доступом, а також через негативний інформаційно-психологічний вплив та умисне спричинення негативних наслідків застосування інформаційних технологій;

г) захищеність життєво важливих інтересів людини й громадянина, суспільства та держави під час використання кіберпростору, за якої забезпечуються сталий розвиток інформаційного суспільства та цифрового комунікативного середовища, своєчасне виявлення, запобігання й нейтралізація реальних і потенційних загроз національній безпеці України у кіберпросторі.

3. Забезпечення інформаційної безпеки – це:

а) здатність людини, суспільства й держави запобігати та протидіяти цілеспрямованим негативним впливам і несанкціонованому управлінню інформаційними ресурсами із застосуванням телекомунікаційних та інформаційно-комунікаційних систем і мереж;

б) сукупність організаційних, правових, інженерно-технічних заходів, а також заходів криптографічного та технічного захисту інформації, спрямованих на запобігання кіберінцидентам, виявлення та захист від кібератак, ліквідацію їх наслідків, відновлення сталості й надійності функціонування комунікаційних, технологічних систем;

в) діяльність, спрямована на запобігання, своєчасне виявлення, припинення чи нейтралізацію реальних і потенційних загроз інформаційній безпеці України;

г) процес застосування заходів безпеки з метою забезпечення конфіденційності, цілісності та доступності комп'ютерних даних.

4. Загрози інформаційній безпеці – це:

а) наявні та потенційно можливі явища й чинники, які створюють небезпеку життєво важливим інтересам людини та громадянина, суспільства й держави в інформаційній сфері;

б) протиправні суспільно небезпечні діяння, які здійснюються з використанням комп'ютерних і телекомунікаційних технологій засобом щодо порушення конфіденційності, цілісності та доступності комп'ютерних даних і систем, умисного перехоплення комп'ютерних даних технічними засобами, пошкодження, знищення, погіршення, зміни або приховування комп'ютерної інформації, перешкоджання функціонуванню комп'ютерних і телекомунікаційних систем і технологій;

в) навмисна мотивована атака на інформацію, що обробляється комп'ютером, комп'ютерну систему або мережу, яка пов'язана з небезпекою для життя та здоров'я людей або настанням інших тяжких наслідків, якщо такі дії вчинені з метою порушення громадської безпеки, залякування населення, провокування військового конфлікту;

г) протиправні суспільно небезпечні діяння, які здійснюються з використанням комп'ютерних і телекомунікаційних систем і технологій засобом щодо свідомих і цілеспрямованих посягань на інформаційні ресурси та інформаційну інфраструктуру, що безпосередньо чи опосередковано створюють або створили небезпеку надзвичайних ситуацій, загрози для персоналу, населення та довкілля, передумови для аварій і катастроф техногенного характеру, провокування громадських і військових конфліктів або погрози вчинення таких дій з метою досягнення злочинних цілей.

5. Інформаційна загроза – це:

а) навмисна мотивована атака на інформацію, що обробляється комп'ютером, комп'ютерну систему або мережу, яка пов'язана з небезпекою для життя та здоров'я людей або настанням інших тяжких наслідків, якщо такі дії вчинені з метою порушення громадської безпеки, залякування населення, провокування військового конфлікту;

б) наявні та потенційно можливі явища й чинники, які створюють небезпеку життєво важливим інтересам людини та громадянина, суспільства й держави в інформаційній сфері;

в) протиправні суспільно небезпечні діяння, які здійснюються з використанням комп'ютерних і телекомунікаційних технологій засобом щодо порушення конфіденційності, цілісності та доступності комп'ютерних даних і систем, умисного перехоплення комп'ютерних даних технічними засобами, пошкодження, знищення, погіршення, зміни або приховування комп'ютерної інформації, перешкоджання функціонуванню комп'ютерних і телекомунікаційних систем і технологій;

г) потенційно або реально негативні явища, тенденції та чинники інформаційного впливу на людину, суспільство й державу, що застосовуються в інформаційній сфері з метою унеможливлення чи ускладнення реалізації національних інтересів і збереження національних цінностей України та можуть прямо чи опосередковано завдати шкоди інтересам держави, її національній безпеці й обороні.

Тема 2.3
Основні засади кібербезпеки

2.3.1. Поняття та основні елементи кібербезпеки. Принципи забезпечення кібербезпеки.

2.3.2. Виклики та кіберзагрози в національному кіберпросторі.

2.3.3. Пріоритети забезпечення кібербезпеки України та стратегічні цілі.

2.3.4. Стратегічні завдання кібербезпеки.

2.3.5. Національна система кібербезпеки: засади розбудови.

2.3.6. Об'єкти кібербезпеки та кіберзахисту. Основні завдання суб'єктів забезпечення кібербезпеки України.

2.3.1. Поняття та основні елементи кібербезпеки. Принципи забезпечення кібербезпеки

Відповідно до пункту 5 статті 1 Закону України «Про основні засади забезпечення кібербезпеки України» «кібербезпека – захищеність життєво важливих інтересів людини й громадянина, суспільства та держави під час використання кіберпростору, за якої забезпечуються сталий розвиток інформаційного суспільства та цифрового комунікативного середовища, своєчасне виявлення, запобігання й нейтралізація реальних і потенційних загроз національній безпеці України у кіберпросторі» [14].

Кібербезпека – це оптимальний стан інформаційної системи, який дозволяє їй ефективно протистояти подіям, що виникають у кіберпросторі та можуть нарушити доступність, цілісність або конфіденційність даних, які перебувають у цих системах, обробляються або передаються через них, а також пов'язаним з ними послугам [26, с. 55].

Кібербезпекою є захист інформаційних систем, які належать до кіберпростору, від різноманітних нападів, забезпечення конфіденційності, цілісності та доступності інформації, яка перебуває у цих системах, а також виявлення та протидія атакам і кіберінцидентам [26, с. 55].

Кібербезпека – це стан захищеності життєво важливих інтересів особистості, суспільства й держави, який забезпечується в

умовах використання комп'ютерних систем та/або телекомунікаційних мереж. Цей стан полягає у мінімізації можливості завдання шкоди використовуючи: достовірність, актуальність та достовірність використовуваної інформації; запобігання негативному інформаційному впливу; уникнення негативних наслідків функціонування інформаційних технологій; запобігання несанкціонованого поширення, використання та порушення цілісності, конфіденційності та доступності інформації [26, с. 61].

До основних елементів кібербезпеки належать: безпека додатків, інформація або безпека даних, безпека мережі, відновлення після кібератак, планування кіберзахисту, операційна безпека, хмарна безпека, критична безпека інфраструктури, фізична безпека, підготовка кінцевих користувачів [66, с. 31].

Забезпечення кібербезпеки в Україні ґрунтується на принципах:

1) верховенства права, законності, поваги до прав людини й основоположних свобод та їх захисту в порядку, визначеному законом;

2) забезпечення національних інтересів України;

3) відкритості, доступності, стабільності та захищеності кіберпростору, розвитку мережі «Інтернет» та відповідальних дій у кіберпросторі;

4) державно-приватної взаємодії, широкої співпраці з громадянським суспільством у сфері кібербезпеки та кіберзахисту, зокрема за допомогою обміну інформацією про інциденти кібербезпеки, реалізації спільних наукових і дослідницьких проєктів, навчання та підвищення кваліфікації кадрів у цій сфері;

5) пропорційності й адекватності заходів кіберзахисту реальним і потенційним ризикам, реалізації невід'ємного права держави на самозахист, відповідно до норм міжнародного права, у разі вчинення агресивних дій у кіберпросторі;

6) пріоритетності запобіжних заходів;

7) невідворотності покарання за вчинення кіберзлочинів;

8) пріоритетного розвитку та підтримки вітчизняного наукового, науково-технічного й виробничого потенціалу;

9) міжнародного співробітництва з метою зміцнення взаємної довіри у сфері кібербезпеки та вироблення спільних підходів у протидії кіберзагрозам, консолідації зусиль у розслідуванні та

запобіганні кіберзлочинам, недопущення використання кіберпростору в терористичних, воєнних, інших протиправних цілях;

10) забезпечення демократичного цивільного контролю за утвореними, відповідно до законів України, військовими формуваннями та правоохоронними органами, що провадять діяльність у сфері кібербезпеки [14].

2.3.2. Виклики та кіберзагрози в національному кіберпросторі

Викликами для України у сфері кібербезпеки є:

– активне використання кіберзасобів у міжнародній конкуренції;

– змагальний характер розвитку засобів кібербезпеки в умовах швидких прогресуючих змін інформаційно-комунікаційних технологій, зокрема хмарних і квантових обчислень, 5G-мереж, великих даних, інтернету-речей, штучного інтелекту тощо;

– мілітаризація кіберпростору та розвиток кіберзброї, що дає змогу приховано проводити кібератаки для підтримки бойових дій і розвідувально-підривної діяльності в кіберпросторі;

– вплив пандемії COVID-19 на економічну діяльність і соціальну поведінку, що спричинив стрімку трансформацію й організацію значного сегмента суспільних відносин у дистанційному режимі із широким використанням електронних сервісів та інформаційно-комунікаційних систем;

– упровадження нових технологій, цифрових послуг і механізмів електронної взаємодії громадян з державою, що здійснюється безсистемно в частині заходів з кібербезпеки та без належної оцінки ризиків [20].

Загрозами кібербезпеці України є:

– гібридна агресія Російської Федерації проти України в кіберпросторі. Держава-агресор невпинно нарощує арсенал кіберзброї наступального призначення, застосування якої може викликати невиправні, незворотні руйнівні наслідки. Кібератаки Російської Федерації спрямовані насамперед на інформаційно-комунікаційні системи державних органів України й об’єкти критичної інформаційної інфраструктури з метою виведення їх з ладу (кібердиверсія), отримання прихованого доступу й контролю, здійснення розвідувальної та розвідувально-підривної діяльності. Кібератаки

також активно використовуються державою-агресором як елемент спеціальних інформаційних операцій з метою маніпулятивного впливу на населення, втручання у виборчі процеси та дискредитації української державності;

– кіберзлочинність, що завдає шкоди інформаційним ресурсам, суспільним процесам, особисто громадянам, знижує довіру суспільства до інформаційних технологій і призводить до значних матеріальних втрат. Набуває поширення використання кіберпростору для вчинення злочинів проти основ національної безпеки України, а також кримінальних правопорушень, пов'язаних із легалізацією доходів, одержаних злочинним шляхом, торгівлею людьми, незаконним поводженням зі зброєю, бойовими припасами або вибуховими речовинами, незаконним обігом наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів та інших предметів і речовин, які загрожують життю та здоров'ю людей тощо;

– організовані та спонсоровані урядами інших держав кібератаки, що пов'язані з викраденням у політичних, економічних або військових цілях чутливої інформації (кібершпигунство) та здійсненням розвідувально-підривної діяльності. Особливостями таких кібератак є їх тривалість, складність і прихований характер, що ускладнює їх попередження, виявлення та нейтралізацію;

– використання терористичними організаціями кіберпростору для вчинення актів кібертероризму, фінансової та іншої підтримки терористичної діяльності [20].

2.3.3. Пріоритети забезпечення кібербезпеки України та стратегічні цілі

Пріоритетами забезпечення кібербезпеки України є:

– убезпечення кіберпростору для захисту суверенітету держави та розвитку суспільства;

– захист прав, свобод і законних інтересів громадян України в кіберпросторі;

– європейська та євроатлантична інтеграція у сфері кібербезпеки [стратегія кібербезпеки].

2.3.4. Стратегічні завдання кібербезпеки

Розбудова національної системи кібербезпеки на засадах стримування, кіберстійкості та взаємодії має здійснюватися за допомогою виконання стратегічних завдань, спрямованих на досягнення визначених цілей:

1. Формування системи дієвої кібероборони.

2. Забезпечення ефективної протидії розвідувально-підривній діяльності в кіберпросторі та кібертероризму.

3. Посилення спроможності в протидії кіберзлочинності.

4. Запровадження асиметричних інструментів стримування.

5. Забезпечення співпраці із суб'єктами приватного сектору, академічною спільнотою та громадськістю для посилення національної кіберготовності та кіберзахисту.

6. Проведення наукових досліджень у сфері кібербезпеки, реформування системи підготовки та підвищення кваліфікації кадрів, а також розгортання навчальних програм, курсів, тренінгів з кібернавчання для всіх верств населення.

7. Забезпечення надійності та безпеки цифрових послуг.

8. Забезпечення Національним координаційним центром кібербезпеки скоординованої діяльності усіх зацікавлених сторін у процесі розбудови та функціонування національної системи кібербезпеки.

9. Взаємодія з приватним сектором для формування ефективної моделі відносин у сфері кібербезпеки, заснованої на довірі.

10. Розвиток міжнародного співробітництва у сфері кібербезпеки, спрямованого передусім на забезпечення незалежності та державного суверенітету, відновлення територіальної цілісності України [20].

2.3.5. Національна система кібербезпеки: засади розбудови

Для подальшої розбудови національної системи кібербезпеки на засадах стримування, кіберстійкості, взаємодії потрібним є:

– посилення спроможності національної системи кібербезпеки для унеможливлення збройної агресії проти України в кіберпросторі або з його використанням, нейтралізації розвідувально-підривної діяльності, мінімізації загроз кіберзлочинності та кібертероризму (стримування);

– набуття здатності швидко адаптуватися до внутрішніх і зовнішніх загроз у кіберпросторі, підтримувати та відновлювати стале функціонування національної інформаційної інфраструктури, насамперед об'єктів критичної інформаційної інфраструктури (кіберстійкість);

– забезпечення розвитку комунікації, координації та партнерства між суб'єктами забезпечення кібербезпеки на національному рівні, розвиток стратегічних відносин у сфері кібербезпеки із ключовими іноземними партнерами, передусім з Європейським Союзом, Сполученими Штатами Америки та іншими державами-членами НАТО, співробітництво у цій сфері з іншими державами та міжнародними організаціями на основі національних інтересів України (взаємодія) [20].

Україна розбудовуватиме національну систему кібербезпеки, ґрунтуючись на:

– всеохоплюючому розумінні та постійному аналізі глобальних трендів кібербезпекового середовища, неухильному захисті національних інтересів України у сфері кібербезпеки;

– перманентності заходів з перегляду й уточнення повноважень і відповідальності суб'єктів забезпечення кібербезпеки держави, вдосконалення законодавства у сфері кібербезпеки й оперативності дій щодо його актуалізації відповідно до безпекових умов, що змінюються;

– пріоритетності економічного та соціального розвитку суспільства;

– збалансованому забезпеченні потреб держави і прав громадян, дотриманні законності, повазі до основоположних цінностей, прав людини й громадянина;

– чіткому визначенні ролей і механізмів взаємодії під час розв'язання завдань кібербезпеки, стимулюванні до обміну інформацією, знаннями й досвідом;

– ризик-орієнтованому підході до забезпечення кібербезпеки;

– співпраці й інклюзивному діалозі всіх суб'єктів забезпечення кібербезпеки, зміцненні довіри, зокрема в рамках державно-приватного партнерства;

– впровадженні сучасних принципів, методів, підходів і механізмів публічного управління у сфері кібербезпеки;

– збалансованому розподілі наявних матеріальних, фінансових та інших ресурсів;

– проактивному підході до нейтралізації кіберзагроз;

– забезпеченні демократичного цивільного контролю за функціонуванням національної системи кібербезпеки [20].

2.3.6. Об'єкти кібербезпеки та кіберзахисту. Основні завдання суб'єктів забезпечення кібербезпеки України

Об'єктами кібербезпеки є:

1) конституційні права та свободи людини й громадянина;

2) суспільство, сталий розвиток інформаційного суспільства та цифрового комунікативного середовища;

3) держава, її конституційний лад, суверенітет, територіальна цілісність і недоторканність;

4) національні інтереси в усіх сферах життєдіяльності особи, суспільства та держави;

5) об'єкти критичної інфраструктури [14].

Об'єктами кіберзахисту є:

1) комунікаційні системи всіх форм власності, в яких обробляються національні інформаційні ресурси та/або які використовуються в інтересах органів державної влади, органів місцевого самоврядування, правоохоронних органів і військових формувань, утворених відповідно до закону;

2) об'єкти критичної інформаційної інфраструктури;

3) комунікаційні системи, які використовуються для задоволення суспільних потреб та/або реалізації правовідносин у сферах електронного урядування, електронних державних послуг, електронної комерції, електронного документообігу [14].

Відповідно до частини 1 статті 5 Закону України «Про основні засади забезпечення кібербезпеки України» «координацію діяльності у сфері кібербезпеки як складової національної безпеки України здійснює Президент України через очолювану ним Раду національної безпеки і оборони України. Національний координаційний центр кібербезпеки як робочий орган Ради національної безпеки і оборони України здійснює координацію та контроль за діяльністю суб'єктів сектору безпеки і оборони, які забезпечують кібербезпеку, вносить Президентові України пропозиції щодо формування та уточнення Стратегії кібербезпеки України. Кабінет Міністрів України забезпечує формування та реалізацію державної політики у сфері кібербезпеки, захист прав і свобод людини й громадянина, національних інтересів України в кіберпросторі, боротьбу з кіберзлочинністю; організовує та забезпечує необхідними силами, засобами й ресурсами функціонування національної системи кібербезпеки; формує вимоги та забезпечує функціонування системи аудиту інформаційної безпеки на об'єктах критичної інфраструктури (крім об'єктів критичної інфраструктури в банківській системі України та на ринках небанківських фінансових послуг, державне регулювання та нагляд за діяльністю яких здійснює Національний банк, операторів платіжних систем та/або учасників платіжних систем, технологічних операторів платіжних послуг)» [14].

Суб'єктами, які безпосередньо здійснюють у межах своєї компетенції заходи із забезпечення кібербезпеки, є:

1) міністерства та інші центральні органи виконавчої влади;

2) місцеві державні адміністрації;

3) органи місцевого самоврядування;

4) правоохоронні, розвідувальні та контррозвідувальні органи, суб'єкти оперативно-розшукової діяльності;

5) Збройні сили України, інші військові формування, утворені відповідно до закону;

6) Національний банк України;

7) підприємства, установи та організації, віднесені до об'єктів критичної інфраструктури;

8) суб'єкти господарювання, громадяни України та об'єднання громадян, інші особи, які провадять діяльність та/або надають послуги, пов'язані з національними інформаційними ресурсами, інформаційними електронними послугами, здійсненням електронних правочинів, електронними комунікаціями, захистом інформації та кіберзахистом [14].

Суб'єкти забезпечення кібербезпеки у межах своєї компетенції:

1) здійснюють заходи щодо запобігання використанню кіберпростору у воєнних, розвідувально-підривних, терористичних та інших протиправних і злочинних цілях;

2) здійснюють виявлення й реагування на кіберінциденти та кібератаки, усунення їх наслідків;

3) здійснюють інформаційний обмін щодо реалізованих і потенційних кіберзагроз;

4) розробляють і реалізують запобіжні, організаційні, освітні та інші заходи у сфері кібербезпеки, кібероборони та кіберзахисту;

5) забезпечують проведення аудиту інформаційної безпеки, зокрема на підпорядкованих об'єктах та об'єктах, що належать до сфери їх управління;

6) здійснюють інші заходи із забезпечення розвитку та безпеки кіберпростору [14].

Питання для самоконтролю

1. Розкрийте зміст кібербезпеки в глобальному контексті.

2. Які існують виклики й кіберзагрози в національному кіберпросторі?

3. Назвіть засади розбудови забезпечення кібербезпеки України.

4. Вкажіть пріоритети забезпечення кібербезпеки України.

5. Які пріоритети забезпечення кібербезпеки України та стратегічні цілі?

6. Перерахуйте стратегічні завдання кібербезпеки.

7. Вкажіть напрями зовнішньополітичної діяльності України у сфері кібербезпеки.

8. Яке завдання Національної системи забезпечення кібербезпеки України?

9. Назвіть основні завдання суб'єктів забезпечення кібербезпеки України.

10. Вкажіть пріоритети та напрями забезпечення кібербезпеки України згідно з чинним законодавством.

Тести для самоконтролю

1. Захищеність життєво важливих інтересів людини й громадянина, суспільства та держави під час використання кіберпростору, за якої забезпечуються сталий розвиток інформаційного суспільства та цифрового комунікативного середовища, своєчасне виявлення, запобігання й нейтралізація реальних і потенційних загроз національній безпеці України у кіберпросторі, – це:

а) кібероборона;

б) кіберзахист;

в) інформаційна безпека;

г) кібербезпека.

2. Здатність людини, суспільства й держави запобігати та протидіяти цілеспрямованим негативним впливам і несанкціонованому управлінню інформаційними ресурсами із застосуванням телекомунікаційних та інформаційно-комунікаційних систем і мереж – це:

а) кібербезпека;

б) забезпечення інформаційної безпеки;

в) кіберзахист;

г) кібероборона.

3. Кібербезпека – це:

а) сукупність політичних, економічних, соціальних, військових, наукових, науково-технічних, інформаційних, правових, організаційних та інших заходів, які здійснюються в кіберпросторі та спрямовані на забезпечення захисту суверенітету й обороноздатності держави, запобігання виникненню збройного конфлікту та відсіч збройній агресії;

б) дії, спрямовані на підвищення рівня кіберзахисту за допомогою нейтралізації кібератак держави-агресора, його систем і мереж, а також джерел походження кіберзагроз і кібератак, які використовуються для завдання шкоди національній безпеці України;

в) захищеність життєво важливих інтересів людини й громадянина, суспільства та держави під час використання кіберпростору, за якої забезпечуються сталий розвиток інформаційного суспільства та цифрового комунікативного середовища, своєчасне виявлення, запобігання й нейтралізація реальних і потенційних загроз національній безпеці України у кіберпросторі;

г) сукупність організаційних, правових, наукових і технічних заходів, спрямованих на підвищення рівня кіберзахисту держави засобом щодо здійснення впливу на інформаційні (автоматизовані), електронно-комунікаційні, інформаційно-комунікаційні системи держави-агресора, джерела походження кіберзагроз і кібератак.

4. Кіберзлочинність (комп'ютерна злочинність) – це:

а) протиправні суспільно небезпечні діяння, які здійснюються з використанням комп'ютерних і телекомунікаційних систем і технологій за допомогою свідомих і цілеспрямованих посягань на інформаційні ресурси й інформаційну інфраструктуру, що безпосередньо чи опосередковано створюють або створили небезпеку надзвичайних ситуацій, загрози для персоналу, населення та довкілля, передумови для аварій і катастроф техногенного характеру, провокування громадських і військових конфліктів або погрози вчинення таких дій з метою досягнення злочинних цілей;

б) використання комп'ютерних мережевих інструментів для припинення функціонування критичних об'єктів національної інфраструктури (зокрема, енергетичних, транспортних, урядових) або для примусу чи залякування уряду або цивільного населення;

в) протиправні суспільно небезпечні діяння, які здійснюються з використанням комп'ютерних і телекомунікаційних технологій засобом щодо порушення конфіденційності, цілісності та доступності комп'ютерних даних і систем, умисного перехоплення комп'ютерних даних технічними засобами, пошкодження, знищення, погіршення, зміни або приховування комп'ютерної інформації, перешкоджання функціонуванню комп'ютерних і телекомунікаційних систем і технологій;

г) навмисна мотивована атака на інформацію, що обробляється комп'ютером, комп'ютерну систему або мережу, яка пов'язана з небезпекою для життя та здоров'я людей або настанням інших тяжких наслідків, якщо такі дії вчинені з метою порушення громадської безпеки, залякування населення, провокування військового конфлікту.

5. Кібертероризм – це:

а) протиправні суспільно небезпечні діяння, які здійснюються з використанням комп'ютерних і телекомунікаційних технологій засобом щодо порушення конфіденційності, цілісності та доступності комп'ютерних даних і систем, умисного перехоплення комп'ютерних даних технічними засобами, пошкодження, знищення, погіршення, зміни або приховування комп'ютерної інформації, перешкоджання функціонуванню комп'ютерних і телекомунікаційних систем і технологій;

б) злочини, які вчиняються з використанням електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж і мереж електрозв'язку;

в) злочинність, пов'язана як з використанням комп'ютерів, так і з використанням інформаційних технологій і глобальних мереж;

г) протиправні суспільно небезпечні діяння, які здійснюються з використанням комп'ютерних і телекомунікаційних систем і технологій засобом щодо свідомих і цілеспрямованих посягань на інформаційні ресурси та інформаційну інфраструктуру, що безпосередньо чи опосередковано створюють або створили небезпеку надзвичайних ситуацій, загрози для персоналу, населення та довкілля, передумови для аварій і катастроф техногенного характеру, провокування громадських та військових конфліктів або погрози вчинення таких дій з метою досягнення злочинних цілей.

Тема 2.4
Кримінологічна безпека як один із більш важливих видів, а також самостійних компонентів (складових) національної безпеки. Злочини проти основ національної безпеки України

2.4.1. Поняття, види та мета кримінологічної безпеки.

2.4.2. Класифікація рівнів кримінологічної безпеки.

2.4.3. Поняття та загальна характеристика злочинів проти основ національної безпеки України.

2.4.4. Злочини проти основ національної безпеки, їх кваліфікуючі ознаки.

2.4.5. Юридичний аналіз окремих складів злочинів проти основ національної безпеки.

2.4.1. Поняття, види та мета кримінологічної безпеки

Одним з найважливіших видів, самостійних компонентів (складових) національної безпеки є кримінологічна безпека.

Кримінологічна безпека означає стан захищеності життєво важливих та інших суттєвих інтересів особистості, суспільства й держави від злочинних посягань і загроз, які породжуються різними криміногенними чинниками. Це також означає усвідомлення людьми цієї своєї захищеності [46, с. 14].

Кримінологічна безпека в ідеальному вигляді – це стан суспільства та держави, який забезпечує абсолютну безпеку від злочинності. Це означає відсутність будь-яких загроз правам, свободам або інтересам конкретних осіб, груп чи держави, а також відсутність страху перед суспільно небезпечними діями, оскільки вони повністю контрольовані. Цей стан досягається за допомогою запобігання суспільно небезпечним діям та утримання осіб, які схильні до них, від вчинення таких дій [91, с. 160].

Мета кримінологічної безпеки полягає в створенні таких умов, за яких особа відчуватиме, що вона захищена від суспільно небезпечних дій [91, с. 160].

2.4.2. Класифікація рівнів кримінологічної безпеки

Рівень кримінологічної безпеки відображає ступінь ефективності її забезпечення, що визначається мірою впливу на об'єкт різних чинників небезпеки та загроз, або результатів протистояння цим чинникам за допомогою відповідних заходів [74, с. 79].

Виділяють п'ять рівнів кримінологічної безпеки.

Перший рівень – охоплює міжнародний (глобальний) рівень, що містить у собі безпеку людства, або міжнародну безпеку.

Другий рівень – являє собою державний (національний) рівень, який складається з безпеки держави як організації влади та управління, а також безпеки суспільства (нації).

Третій рівень – класифікує регіональний рівень. Регіональна безпека означає стан міждержавного співробітництва та відносин між народами певного регіону, що забезпечує соціально-політичну стабільність у регіоні й успішну протидію військовим загрозам як ззовні, так і всередині нього, а також тиску чи агресії проти держав регіону.

Четвертий рівень – муніципальний рівень, або рівень захищеності на муніципальному рівні, коли створюються спеціальні структури в адміністрації муніципалітетів.

П'ятий рівень – описує індивідуальний рівень, або безпеку окремої особистості [54, с. 254–255].

Зверніть увагу! Як критерій для визначення ступеня безпеки, використовується міра реальної можливості впливу на об'єкт чинників небезпеки та загроз або оцінка результату зіткнення двох протилежно спрямованих сил: чинників небезпеки й загроз і заходів, спрямованих на їх упередження [54, с. 255].

Так, згідно з критерієм як ступенем безпеки виокремлюють: абсолютний, реальний, достатній, граничний (межовий) та ілюзорний рівні безпеки.

Абсолютний рівень безпеки означає ідеальну або повну відсутність небезпек і загроз для об'єкта.

Реальний рівень безпеки відображає актуальні небезпеки й загрози, які існують для об'єкта, незважаючи на заходи, що використовуються для їх запобігання.

Достатній рівень безпеки відповідає потребам сталого розвитку об'єкта, де наявність небезпек і загроз не ставить під загрозу його істотних властивостей.

Граничний рівень безпеки вказує на критичний стан, коли подальший вплив небезпек і загроз може призвести до втрати істотних характеристик об'єкта.

Ілюзорний рівень безпеки є уявною або помилковою перцепцією відсутності небезпек і загроз, коли насправді вони присутні або мають неправильну оцінку [54, с. 256].

2.4.3. Поняття та загальна характеристика злочинів проти основ національної безпеки України

Злочини проти основ національної безпеки посягають не тільки на державну безпеку, а й на національну безпеку загалом.

Злочини проти основ національної безпеки України описуються в Кримінальному кодексі України як умисні та спеціально націлені дії, які становлять загрозу для різних аспектів національної безпеки країни. Ці дії порушують відносини, які забезпечують захист основ національної безпеки України в політичній, економічній, територіальній та оборонній сферах, а також у сферах науки, техніки, інформації та екології, здатності держави протистояти зовнішнім і внутрішнім загрозам [49, с. 205].

Під час визначення видів злочинів проти основ національної безпеки України потрібно виходити з того, що загроза національній безпеці України може здійснюватися в різних сферах. Залежно від цього розрізняють злочини (додаток Д).

Зверніть увагу! Злочини, визначені у Розділі I Особливої частини Кримінального кодексу України, є протиправними, шкідливими для суспільства, доведеними винними та підлягають покаранню дії або бездіяльності, що завдають або можуть завдати шкоду безпеці держави в різних сферах, як-от зовнішньополітична, внутрішньополітична, економічна, екологічна, військова та інші, вчинені суб'єктом злочину [89, с. 20].

Такі злочини заподіюють шкоду або створюють загрозу заподіяння такої шкоди безпеці держави (додаток Е).

2.4.4. Злочини проти основ національної безпеки, їх кваліфікуючі ознаки

Стаття 109 Кримінального кодексу України. Дії, спрямовані на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу або захоплення державної влади.

Кваліфікуючі ознаки передбачених у ч. 2 ст. 109 Кримінального кодексу України дій:

– учинення їх особою, яка є представником влади (наприклад, народним депутатом, головою суду, працівником прокуратури);

– учинення цих самих дій повторно (ст. 32 Кримінального кодексу України);

– учинення їх організованою групою (ст. 28 Кримінального кодексу України);

– здійснення їх із використанням засобів масової інформації (наприклад, по телебаченню, у радіопрограмі, в газеті, Інтернеті тощо).

Стаття 110 Кримінального кодексу України. Посягання на територіальну цілісність і недоторканність України.

Кваліфікуючими ознаками злочину є вчинення дій представником влади; повторно; за попередньою змовою групою осіб; поєднання цих дій із розпалюванням національної чи релігійної ворожнечі.

Особливо кваліфікуючими ознаками злочину є настання суспільно небезпечних наслідків як загибелі людей чи інших тяжких наслідків. Загибеллю людей вважається смерть двох і більше осіб. Іншими тяжкими наслідками можуть визнаватися настання біологічної смерті однієї особи, заподіяння тяжких тілесних ушкоджень, знищення чи пошкодження важливих об’єктів, заподіяння значної майнової шкоди, ускладнення або припинення дипломатичних відносин тощо.

Зверніть увагу! Законодавець зазначив у ст. 110 Кримінального кодексу України чотири ознаки, які обтяжують, і дві ознаки, що особливо обтяжують кримінальну відповідальність за цей злочин.

Стаття 110-2 Кримінального кодексу України. Фінансування дій, вчинених з метою насильницької зміни чи повалення конституційного ладу або захоплення державної влади, зміни меж території або державного кордону України.

Кваліфікуючими ознаками є вчинення цього злочину повторно, з корисливих мотивів, за попередньою змовою групою осіб, у великому розмірі або заподіяння ним значної майнової шкоди.

Стаття 114-1 Кримінального кодексу України. Перешкоджання законній діяльності Збройних сил України та інших військових формувань.

Кваліфікуючі ознаки злочину згідно із ч. 2 ст. 114-1 КК України – те саме діяння, яке призвело до загибелі людей або інших тяжких наслідків.

2.4.5. Юридичний аналіз окремих складів злочинів проти основ національної безпеки

Родовим об'єктом злочинів є суспільні відносини з охорони основ національної безпеки України: її конституційного ладу, суверенітету, територіальної недоторканності, обороноздатності.

Стаття 109 Кримінального кодексу України. Дії, спрямовані на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу або захоплення державної влади.

Безпосередній об'єкт – це конституційний лад, створення й функціонування вищих органів державної влади.

Об'єктивна сторона злочину полягає в активних діях, а саме:

зміною конституційного ладу є дії, які всупереч установленому Конституцією України порядку змінюють основоположні засади існування й функціонування держави та суспільства;

поваленням конституційного ладу є дії, спрямовані на ліквідацію закріплених у Конституції України основоположних засад (усіх чи окремих) існування та функціонування держави й суспільства.

Захоплення державної влади полягає у здобутті вищої державної влади (встановлення контролю над нею) всупереч визначеному Конституцією України та законами України порядку.

Змовою про вчинення дій є досягнення домовленості між двома або більше особами про вчинення таких дій.

Публічні заклики полягають у повідомленні будь-якими засобами невизначеному колу осіб інформації про потребу в насильницькій зміні чи поваленні конституційного ладу. Важливою є публічність (масовість) повідомлення. Під матеріалами із закликами розуміють: фотографії, листівки, відео- та аудіо- носії, носії цифрової інформації, комп'ютерні програми, за допомогою яких передається чи відтворюється така інформація тощо.

Злочин вважається закінченим з моменту вчинених дій (формальний склад злочину). Змова – з моменту досягнення домовленості (надання або отримання згоди) про спільне вчинення дій; публічні заклики – з моменту вчинення хоча б одного публічного повідомлення, адресованого невизначеному колу осіб; розповсюдження матеріалів із закликами – з моменту їх передання хоча б одній особі, яка до цього моменту не вступила в змову для вчинення дій.

Суб'єкт злочину – загальний (16 років).

Суб'єктивна сторона злочину характеризується виною у формі умислу та спеціальною метою (насильницька зміна чи повалення конституційного ладу або захоплення державної влади) [2].

Стаття 110 Кримінального кодексу України. Посягання на територіальну цілісність і недоторканність України.

Безпосередній об'єкт – це територіальна цілісність і недоторканість території України в межах існуючих кордонів.

Об'єктивна сторона злочину характеризується активними діями: вчинення дій з метою зміни меж території або державного кордону України на порушення порядку, встановленого Конституцією України; публічні заклики до вчинення таких дій; розповсюдження матеріалів із закликами на вчинення таких дій.

Суб'єкт злочину – загальний (16 років).

Суб'єктивна сторона – прямий умисел і спеціальна мета – зміна меж території чи державного кордону України. Така мета є обов'язковою тільки у разі вчинення дій, спрямованих на зміну меж території чи державного кордону України, тоді як публічні заклики до вчинення таких дій і розповсюдження матеріалів із

такими закликами можуть відбуватися з будь-якою метою. Ставлення особи до наслідків можуть бути як умисними, так і необережними» [2].

Стаття 110-2 Кримінального кодексу України. Фінансування дій, вчинених з метою насильницької зміни чи повалення конституційного ладу або захоплення державної влади, зміни меж території або державного кордону України.

Основний безпосередній об'єкт – суспільні відносини у сфері охорони територіальної цілісності та державного кордону України й суспільні відносини у сфері охорони конституційного ладу та створення й функціонування вищих органів державної влади. Додатковим потрібним безпосереднім об'єктом є суспільні відносини, які забезпечують порядок фінансування певних видів діяльності.

Об'єктивна сторона злочину полягає у вчиненні активних дій, а саме фінансування.

Фінансовим забезпеченням варто визнавати надання грошових коштів у національній або іноземній валюті, а так само передання коштовних металів, каменів, цінних паперів або інших засобів оплати товарів чи послуг. Під матеріальним забезпеченням потрібно розуміти надання речей матеріального світу (засобів) для здійснення відповідної діяльності. Це можуть бути: автомобільний транспорт, бронетехніка, бойові приписи, зброя, засоби захисту, лікарські та медичні засоби, будівельні матеріали, комп'ютерна техніка тощо.

Злочин вважається закінченим з моменту вчинення діянь, тобто з моменту передання відповідних коштів чи засобів (формальний склад злочину).

Суб'єкт злочину – загальний (16 років).

Суб'єктивна сторона характеризується прямим умислом. Особа повинна усвідомлювати, що саме вона фінансує, та бажати здійснити таке фінансування [2].

Стаття 111 Кримінального кодексу України. Державна зрада.

Безпосереднім об'єктом злочину є суспільні відносини у сфері забезпечення охорони національної безпеки: державний суверенітет, територіальна цілісність і недоторканість, обороноздатність, державна, економічна чи інформаційна безпека України.

Об’єктивна сторона полягає в таких діяннях: перехід на бік ворога в умовах воєнного стану або в період збройного конфлікту; шпигунство; надання іноземній державі, іноземній організації або їх представникам допомоги в проведенні підривної діяльності проти України.

Суб’єкт державної зради – спеціальний. Ним може бути тільки осудний громадянин України, який досяг 16-річного віку.

Суб’єктивна сторона характеризується прямим умислом.

Звільняється від кримінальної відповідальності громадянин України, якщо він на виконання злочинного завдання іноземної держави, іноземної організації або їх представників ніяких дій не вчинив і добровільно заявив органам державної влади про свій зв’язок з ними та про отримане завдання [2].

Стаття 112 Кримінального кодексу України. Посягання на життя державного чи громадського діяча.

Основним безпосереднім об’єктом злочину є суспільні відносини у сфері забезпечення охорони національної безпеки, додатковим потрібним безпосереднім об’єктом – суспільні відносини у сфері забезпечення охорони життя людини.

Потерпілими від злочину можуть бути тільки особи, безпосередньо зазначені в цій статті. Наведений перелік є вичерпним: Президент України, Голова Верховної Ради України, народний депутат України, Прем’єр-міністр України, член Кабінету Міністрів України, Голова чи член Вищої ради правосуддя, Голова чи член Вищої кваліфікаційної комісії суддів України, Голова чи судді Конституційного Суду України або Верховного Суду, або вищих спеціалізованих судів, Генеральний прокурор, Директор Національного антикорупційного бюро України, Уповноважений Верховної Ради України з прав людини, Голова або інший член Рахункової палати, голови Національного банку України, керівник політичної партії.

Об’єктивна сторона злочину полягає у посяганні на життя (вбивство чи замах на вбивство) державного або громадського діяча. Вбивство у цьому контексті варто розуміти як умисне протиправне заподіяння смерті переліченим особам. Замах на вбивство

полягає у вчиненні діянь, безпосередньо спрямованих на заподіяння смерті державному чи громадському діячу, якщо водночас її не було заподіяно з причин, що не залежали від волі винного.

Посягання на життя вважається закінченим з моменту вчинення замаху на вбивство незалежно від фактичних наслідків, які настали (усічений склад злочину).

Суб'єкт злочину – фізична осудна особа, яка досягла 14-річного віку.

Суб'єктивна сторона характеризується виною у формі прямого умислу. Особа усвідомлює, що своїми діяннями спричиняє смерть саме державному чи громадському діячу і бажає її настання. Мотивами можуть бути або перешкоджання здійсненню відповідною особою державної чи громадської діяльності, або помста потерпілому за цю діяльність [2].

Стаття 113 Кримінального кодексу України. Диверсія.

Основним безпосереднім об'єктом є суспільні відносини у сфері забезпечення охорони національної безпеки, додатковим потрібним безпосереднім об'єктом – суспільні відносини у сфері забезпечення охорони життя та здоров'я людей, власності, громадської безпеки, довкілля тощо.

Предмет злочину становлять об'єкти, які мають важливе народногосподарське чи оборонне значення: приміщення, споруди, устаткування, об'єкти інфраструктури. Це можуть бути електростанцій, лінії електропередач, газопроводи, насосні станції, залізниця, аеропорти, морські порти та ін. Предметом диверсії можуть бути приміщення органів вищої державної влади.

Об'єктивна сторона полягає в активних діях: вчинення вибухів; здійснення підпалів; інших діях, спрямованих на масове знищення людей, заподіяння тілесних ушкоджень чи іншої шкоди здоров'ю, зруйнуванню або пошкодження об'єктів, які мають важливе народногосподарське чи оборонне значення; а також у діях, спрямованих на радіоактивне забруднення, масове отруєння, поширення епідемій.

Диверсія вважається закінченою з моменту вчинення діянь незалежно від того, чи фактично настали наслідки, на спричинення яких спрямовувались такі діяння (формальний склад злочину).

Суб'єкт злочину – загальний, а саме фізична осудна особа, яка досягла 14-річного віку.

Суб'єктивна сторона характеризується у формі прямого умислу. Крім того, особа діє зі спеціальною, чітко визначено метою – ослаблення держави. Водночас не важливо, чи відбулось таке ослаблення в дійсності та яким є його ступінь. Основним є прагнення (мета) особи ослабити державу [2].

Стаття 114 Кримінального кодексу України. Шпигунство.

Безпосереднім об'єктом злочину є суспільні відносини у сфері забезпечення національної безпеки.

Предметом є відомості, які становлять державну таємницю, що охоплює відомості у сфері оборони, економіки, науки й техніки, зовнішніх відносин, державної безпеки та охорони правопорядку, розголошення яких може завдати шкоди національній безпеці України та які визнані у порядку, встановленому цим Законом, державною таємницею й підлягають охороні державою.

Об'єктивна сторона характеризується активними діями, які полягають у передачі іноземній державі, іноземній організації чи їх представникам відомостей, що становлять державну таємницю, або у збиранні вказаних відомостей з метою передачі цим суб'єктам.

Злочин вважається закінченим з моменту вчинення дій (формальний склад злочину).

Суб'єкт шпигунства – спеціальний, а саме осудні іноземець чи особа без громадянства, які на момент вчинення досягли 16-річного віку.

Суб'єктивна сторона характеризується прямим умислом [2].

Стаття 114-1 Кримінального кодексу України. Перешкоджання законній діяльності Збройних сил України та інших військових формувань.

Основним безпосереднім об'єктом злочину є суспільні відносини у сфері забезпечення національної та державної безпеки, обороноздатності, державного суверенітету, територіальної цілісності та недоторканості. Додатковим потрібним безпосереднім об'єктом є суспільні відносини, які виникають у зв'язку із законною діяльністю Збройних сил України та інших військових формувань в особливий період.

Об’єктивна сторона – це перешкоджання законній діяльності Збройних сил України та інших військових формувань.

Під перешкоджанням розуміються діяння (дія, бездіяльність), спрямовані на створення будь-яких перепон, утруднення, недопущення чи запобігання виконанню законних функцій Збройних сил України та інших військових формувань під час особливого періоду, тобто період, який настає з моменту оголошення рішення про мобілізацію (крім цільової) або доведення його до виконавців стосовно прихованої мобілізації чи з моменту введення воєнного стану в Україні або в окремих її місцевостях та охоплює час мобілізації, воєнний час і частково відбудований період після закінчення воєнних дій (Закон України «Про оборону України»). У разі відсутності особливого періоду перешкоджання Збройним силами України та іншим військовим формуванням не утворює складу злочину за цією статтею.

Злочин є закінченим з моменту вчинення діяння (формальний склад).

Суб’єкт злочину – загальний, тобто фізична осудна особа, яка досягла 16-річного віку.

Суб’єктивна сторона характеризується виною у формі прямого умислу [2].

Питання для самоконтролю

1. Дайте поняття кримінологічної безпеки.
2. Вкажіть зміст кримінологічної безпеки.
3. Перерахуйте ознаки кримінологічної безпеки.
4. Вкажіть значення кримінологічної безпеки.
5. Яка існує класифікація рівнів кримінологічної безпеки?
6. Дайте поняття злочинів проти основ національної безпеки України.
7. Які види злочинів проти основ національної безпеки України?
8. Назвіть загальну характеристику злочинів проти основ національної безпеки України.

9. Вкажіть злочини проти основ національної безпеки, їх кваліфікуючі ознаки.

10. Дайте аналіз окремих складів злочинів проти основ національної безпеки.

Тести для самоконтролю

1. Добровільне зайняття громадянином України посади в незаконних судових або правоохоронних органах, створених на тимчасово окупованій території, а також добровільна участь громадянина України в незаконних збройних чи воєнізованих формуваннях, створених на тимчасово окупованій території, та/або в збройних формуваннях держави-агресора чи надання таким формуванням допомоги у веденні бойових дій проти Збройних сил України та інших військових формувань, утворених відповідно до законів України, добровольчих формувань, що були утворені або самоорганізовувалися для захисту незалежності, суверенітету та територіальної цілісності України, – це:

а) пособництво державі-агресору;

б) державна зрада;

в) дії, спрямовані на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу або на захоплення державної влади;

г) колабораційна діяльність.

2. Діяння, умисно вчинене громадянином України на шкоду суверенітетові, територіальній цілісності та недоторканності, обороноздатності, державній, економічній чи інформаційній безпеці України: перехід на бік ворога в період збройного конфлікту, шпигунство, надання іноземній державі, іноземній організації або їх представникам допомоги в проведенні підривної діяльності проти України, – це:

а) колабораційна діяльність;

б) пособництво державі-агресору;

в) державна зрада;

г) диверсія.

3. Передача або збирання з метою передачі іноземній державі, іноземній організації або їх представникам відомостей, що становлять державну таємницю, якщо ці дії вчинені іноземцем або особою без громадянства, – це:

а) колабораційна діяльність;

б) пособництво державі-агресору;

в) шпигунство;

г) державна зрада.

4. Державна зрада – це:

а) несанкціоноване поширення інформації про направлення, переміщення зброї, озброєння та бойових припасів в Україну, рух, переміщення або розміщення Збройних сил України чи інших утворених, відповідно до законів України, військових формувань, вчинене в умовах воєнного або надзвичайного стану;

б) діяння, умисно вчинене громадянином України на шкоду суверенітетові, територіальній цілісності та недоторканності, обороноздатності, державній, економічній чи інформаційній безпеці України: перехід на бік ворога в період збройного конфлікту, шпигунство, надання іноземній державі, іноземній організації або їх представникам допомоги в проведенні підривної діяльності проти України;

в) передача або збирання з метою передачі іноземній державі, іноземній організації або їх представникам відомостей, що становлять державну таємницю, якщо ці дії вчинені іноземцем або особою без громадянства;

г) передача матеріальних ресурсів незаконним збройним чи воєнізованим формуванням, створеним на тимчасово окупованій території, та/або збройним чи воєнізованим формуванням держави-агресора, та/або провадження господарської діяльності у взаємодії з державою-агресором, незаконними органами влади, створеними на тимчасово окупованій території, зокрема окупаційною адміністрацією держави-агресора.

5. Публічне заперечення громадянином України здійснення збройної агресії проти України, встановлення та утвердження тимчасової окупації частини території України або публічні заклики громадянином України до підтримки рішень та/або дій держави-агресора, збройних формувань та/або окупаційної адміністрації держави-агресора, до співпраці з державою-агресором, збройними формуваннями та/або окупаційною адміністрацією держави-агресора, до невизнання поширення державного суверенітету України на тимчасово окуповані території України – це:

а) колабораційна діяльність;

б) державна зрада;

в) дії, спрямовані на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу або на захоплення державної влади;

г) пособництво державі-агресору.

Тема 2.5
Тероризм як глобальна загроза міжнародній і національній безпеці

2.5.1. Тероризм як соціальне явище: поняття та ознаки. Приклади тероризму.

2.5.2. Основні принципи боротьби з тероризмом.

2.5.3. Види тероризму.

2.5.4. Причини виникнення тероризму. Суб'єкти та правові основи боротьби з тероризмом в Україні.

2.5.5. Держава або організація-спонсор тероризму: поняття та приклади.

2.5.6. Кримінальна відповідальність за вчинення терористичного акту та інших злочинів, які сприяють тероризму.

2.5.1. Тероризм як соціальне явище: поняття та ознаки. Приклади тероризму

У Законі України «Про боротьбу з тероризмом» наводиться офіційне визначення дефініції, яке полягає у такому: «Тероризм – це суспільно небезпечна діяльність, яка полягає у свідомому, цілеспрямованому застосуванні насильства засобом щодо захоплення заручників, підпалів, убивств, тортур, залякування населення та органів влади або вчинення інших посягань на життя чи здоров'я ні в чому не винних людей або погрози вчинення злочинних дій з метою досягнення злочинних цілей» [3].

Характерні рисами сучасного тероризму:

1. Масовість.

2. Тероризм належить до релігійної, а не політичної сфери.

3. Основна мета відрізняється: не політична ліквідація, а прагнення до завоювання світу та створення нової держави.

4. Висока рівень технологічності (від методів набору до методів нейтралізації); сучасний тероризм відрізняється не лише своєю об'ємністю, але й більшою жорстокістю, оскільки його жертвами стають люди незалежно від віку, статі, релігійної чи національної належності.

5. Підтримка міжнародного тероризму з боку держав. Спецслужби країн все частіше втручаються з метою звернути дії державних режимів поза межами їх юрисдикції.

6. Основними джерелами фінансування міжнародного тероризму є:

– фінансування через кримінальну діяльність терористичних організацій і груп;

– спонсорство крупними міжнародними корпораціями, які мають інтереси в усуненні конкурентів або зміні бізнес-клімату в певних регіонах світу;

– допомога країн, які прагнуть досягти своїх цілей через терористичні групи;

– тіньова економіка, пов'язана з незаконною торгівлею зброєю, наркотиками та людьми;

– спонсорство приватними особами через посередництво релігійних організацій і гуманітарних товариств.

7. Взаємодія міжнародного тероризму з кримінальною та організованою злочинністю [31].

Ознаками тероризму як соціально-політичного явища є:

– незаконне використання або загроза використання насильства;

– являє собою певну ідеологію, що використовується для досягнення політичних, релігійних, сепаратистських, національних та інших цілей;

– його ціль – змусити державні та міжнародні органи приймати або відмовлятися від певних політичних рішень;

– характеризується публічністю своєї діяльності;

– спеціально створює середовище страху та напруги на соціальному рівні, а не лише серед окремих осіб або вузьких груп;

– може бути здійснений членом законспірованої або структурованої організації (політичної, релігійної, екстремістської, створеної державними органами) або іншими особами, які є членами такої організації та беруть участь у вчиненні одного чи декількох терористичних актів;

– наявність «спеціального» або «випадкового» потерпілого, який використовується як засіб досягнення політичної мети [75, с. 297].

Прояви тероризму об’єктивно диференціюються за такими критеріями (підставами):

– за територією вчинення тероризму (транснаціональний, тотальний, селективний, локальний);

– за рівнем організації актів тероризму (тероризм під керівництвом органів влади, тероризм опозиційних антирежимних груп, заколотницький тероризм, державний міжнародний тероризм, системний внутрішньодержавний, інший внутрішньодержавний, стихійний, індивідуально-груповий тероризм);

– за елементами характеристики тероризму (за суб’єктами, за видами мотивів, за видами цілей, за засобами діяльності, за видами способів вчинення, за видами об’єктів, за змістом діяльності, за характером наслідків) [36, с. 275–276].

Отже, тероризму XXI столітті:

– став одним із найнебезпечніших викликів міжнародній безпеці;

– перетворився на глобальну проблему;

– став соціально більш небезпечним для суспільства, багатогранним за цілями та видами проявів;

– отримав можливість використовувати у своїх злочинних цілях досягнення науки й техніки;

– у ряді випадків став проводитися за участю державних органів, отримав «статус» міжнародного тероризму [90, с. 100–101].

Приклади терористичних атак, які сталися за останні роки:

Атаки: 11 вересня 2001 року терористи, пов’язані з Аль-Каїдою, захопили чотири літаки та здійснили напади терористів-смертників на об’єкти в Сполучених Штатах, у результаті чого загинуло майже 3 000 осіб.

Паризькі теракти: 13 листопада 2015 року в результаті серії скоординованих терористичних атак у Парижі (Франція) загинули 130 осіб і сотні отримали поранення.

Вибух на Манчестер Арені: 22 травня 2017 року терорист-смертник підірвав бомбу біля стадіону «Манчестер Арена» в Манчестері (Англія), в результаті чого загинуло 22 людини та десятки отримали поранення.

Атаки в Мумбаї: 26 листопада 2008 року терористи здійснили серію скоординованих нападів у Мумбаї (Індія). У результаті загинуло 166 осіб і сотні отримали поранення.

Повстання Боко Харам: Боко Харам – терористичне угруповання в Нігерії, відповідальне за численні напади на цивільних осіб, охоплюючи вибухи, стрілянину та викрадення.

Вибухи на Балі: 2002 року на острові Балі (Індонезія) відбулася серія вибухів у популярних туристичних місцях. Напади були здійснені екстремістським угрупуванням «Джемаа Ісламія» з Південно-Східної Азії та призвели до загибелі 202 осіб, переважно іноземних туристів.

Напади в Мумбаї: 2008 року група з десяти терористів здійснила серію нападів у Мумбаї (Індія) на популярні туристичні райони, залізничний вокзал і два лакшері готелі. У результаті нападів загинуло 166 осіб і понад 300 отримали поранення [82].

2.5.2. Основні принципи боротьби з тероризмом

Згідно зі статтею 3 Закону України «Про боротьбу з тероризмом» боротьба з тероризмом ґрунтується на принципах:

– законності та неухильного додержання прав і свобод людини і громадянина;

– комплексного використання з цією метою правових, політичних, соціально-економічних, інформаційно-пропагандистських та інших можливостей, пріоритетності попереджувальних заходів;

– невідворотності покарання за участь у терористичній діяльності;

– пріоритетності захисту життя і прав осіб, які наражаються на небезпеку внаслідок терористичної діяльності;

– поєднання гласних і негласних методів боротьби з тероризмом;

– нерозголошення відомостей про технічні прийоми й тактику проведення антитерористичних операцій, а також про склад їх учасників;

– єдиноначальності в керівництві силами й засобами, що залучаються для проведення антитерористичних операцій;

– співробітництва у сфері боротьби з тероризмом з іноземними державами, їх правоохоронними органами та спеціальними службами, а також з міжнародними організаціями, які здійснюють боротьбу з тероризмом;

– антитерористична операція може здійснюватися одночасно із відсіччю збройної агресії в порядку статті 51 Статуту Організації Об'єднаних Націй та/або в умовах запровадження воєнного чи надзвичайного стану відповідно до Конституції України та законодавства України [3].

2.5.3. Види тероризму

Тероризм класифікується: за територією вчинення; за елементами проявів (за суб'єктами, мотивами, цілями, засобами, методами, об'єктами, змістом діяльності, характером наслідків); за рівнем організації; за видами терористичних груп (організацій) [83, с. 89].

За територією вчинення тероризму виділяють такі види:

1) транснаціональний (міжнародний) – вчинення терористичними злочинними групами й організаціями крізь державні кордони актів тероризму, причому суб'єктом не є держава;

2) тотальний (внутрішній) – розповсюдженість тероризму на всій території країни;

3) селективний – розповсюджений на певній території, яка є складовою держави;

4) локальний – полягає в тому, що тероризм вчинюється або на досить малій місцевості, або на якомусь окремому об'єкті, чи проти певної визначеної категорії осіб, але за умови, що наслідки цієї дії повинні мати вплив не лише на жителів цієї місцевості або у більш загальному плані на об'єкт впливу й викликати резонанс, занепокоєння, залякувати невизначене коло осіб [83, с. 89–92].

За суб'єктами розрізняють: а) акти тероризму, що вчиняються особами, які перебувають на державній службі та спеціально підготовлені для цієї мети; б) акти тероризму, що вчиняються

пригнобленими етнічними меншинами (баски, корсиканці, північні ірландці, палестинці та інші), які прагнуть до культурної та політичної автономії, так званий «іредентизм»; в) акти тероризму, що вчиняються релігійними фанатиками (ваххабізм тощо); г) акти тероризму визвольних рухів у державах «третього світу», як приклад – герилья (партизанська війна в країнах Латинської Америки); д) акти тероризму, що вчиняються окремими індивідами чи організаціями осіб [83, с. 93].

Види тероризму за видами мотивів: 1) політичні; 2) релігійні; 3) націоналістичні; 4) помсти; 5) прагнення до самоствердження [83, с. 93].

За видами цілей: а) підрив – придушення або знесилення супротивника з метою отримання поступок, (наприклад, звільнення засуджених терористів-однодумців тощо); б) провокування до дій чи бездіяльності певних сил з метою зміни політики, яка проводиться у державі, здійснення вигідних терористам певних дій (утримання від таких); в) демонстративність – збудження та притягнення уваги громадськості до тієї справи, за яку ведуть боротьбу терористи [83, с. 93].

За засобами діяльності, які поділяють на матеріальні та нематеріальні.

До матеріальних засобів належать:

1) інформаційна (демагогія, пропаганда помилкових ідей, залякування за допомогою засобів масової інформації);

2) економічна (санкції, ембарго, кредити міжнародного валютного фонду);

3) геноцидна (алкоголь, наркотики, хімічні отруйні речовини тощо);

4) фізична (убивства, вибухи, підпали, викрадення заручників);

5) технологічна (ядерна, хімічна, бактеріологічна (біологічна), інша зброя масового ураження), йдеться про так званий технологічний тероризм, якого розкрито у ст. 1 Закону України «Про боротьбу з тероризмом» [83, с. 93–94].

До нематеріальних належать:

1) не зафіксовані на матеріальних носіях погрози; 2) хибні повідомлення про вибухи, які готуються, вбивства, отруєння тощо [83, с. 94].

За способами вчинення розрізняють:

а) провокування збройного заколоту, повстання чи військового перевороту для захоплення влади;

б) порушення системи державного управління за допомогою вбивств політичних лідерів, шантажу, навіювання жаху, відчаю;

в) руйнування основ цивілізованого життя та створення хаосу у функціонуванні систем зв'язку та життєзабезпечення, транспортних засобів, роботі організацій та установ сучасного суспільства [83, с. 94].

За об'єктом спрямованості розрізняють:

а) акти тероризму, що вчиняються проти безпеки держави;

б) акти тероризму, що вчиняються проти безпеки осіб;

в) акти тероризму, які вчиняються щодо майна або окремих фізичних чи юридичних осіб [83, с. 94].

За змістом діяльності розмежовують:

– діяльність терористичної групи (особи, організації), спрямовану на зміни в зовнішньому (навколишньому) світі;

– внутрішню діяльність терористичних груп, спрямовану на забезпечення власного існування [83, с. 94].

За характером наслідків поділяються на такі, що спричиняють:

а) шкоду здоров'ю – психічний розлад здоров'я, втрата працездатності, тілесне ушкодження тощо;

б) створення загрози чи заподіяння шкоди життю людей або їх здоров'ю, матеріальної, моральної чи всіх видів у сукупності;

в) людські жертви, які можуть бути груповими (двоє і більше осіб);

г) матеріальну шкоду (з практичного досвіду відомо, що матеріальна шкода, спричинена актами тероризму, найчастіше призводить до неможливості використання повністю або частково за цільовим призначенням певних предметів) [83, с. 96–97].

2.5.4. Причини виникнення тероризму. Суб'єкти та правові основи боротьби з тероризмом в Україні

Коріння тероризму є складним і багатогранним, і його можна простежити в різноманітних соціальних, політичних, економічних та історичних чинниках. Деякі з ключових чинників тероризму включають політичні невдоволення, етнічну або релігійну напруженість, бідність і нерівність, а також відчуття несправедливості або дискримінації [82].

Причини виникнення тероризму:

– неузгодженість у політичній, ідеологічній, соціальній, правовій, економічній та етнонаціональній сферах;

– бажання деяких груп, осіб і організацій отримувати всі переваги життя засобом щодо насильства та небажання користуватися встановленою, звичайною системою повсякденного життя;

– наміри застосовування терористичних методів заради досягнення успіху політичній, соціальній та економічній сфері.

Також причинами, які сприяють поширенню тероризму, можуть бути:

– зростання криміналізації суспільства;

– намагання організованої злочинності впливати на владу, а для цього часто застосовують методи терору;

– висока ступінь корумпованості владних структур, що призводить до використання в політичному протиборстві суто кримінальних методів боротьби [93, с. 274].

Організація боротьби з тероризмом в Україні та забезпечення її необхідними силами, засобами та ресурсами здійснюються Кабінетом Міністрів України у межах його компетенції. Правила антитерористичної безпеки затверджуються Кабінетом Міністрів України.

Державні органи беруть участь у боротьбі з тероризмом у межах своєї компетенції, визначеної законами та виданими на їх основі іншими нормативно-правовими актами.

Суб'єкти безпосередньо здійснюють боротьбу з тероризмом у межах своєї компетенції (додаток Е).

До участі у здійсненні заходів, пов'язаних з попередженням, виявленням і припиненням терористичної діяльності, залучаються, відповідно до статті 2 Закону України «Про боротьбу з тероризмом», за погодженням з керівниками відповідних державних органів у разі потреби також (додаток Є): Конституція України, Кримінальний кодекс України, цей Закон, інші закони України, Європейська конвенція про боротьбу з тероризмом (1977 р.), Міжнародна конвенція про боротьбу з бомбовим тероризмом (1997 р.), Міжнародна конвенція про боротьбу з фінансуванням тероризму (1999 р.), інші міжнародні договори України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, резолюції Ради Безпеки ООН та інших міжнародних безпекових організацій, укази і розпорядження Президента України, постанови та розпорядження Кабінету Міністрів України, а також інші нормативно-правові акти, що ухвалюються на виконання законів України [3].

Системи нормативно-правових актів, що регулюють питання боротьби з тероризмом в Україні:

1. Національні: Конституція України; Кримінальний кодекс України; Закон України «Про боротьбу з тероризмом», «Про національну безпеку України», «Про Національну поліцію», «Про Службу безпеки України», «Про контррозвідувальну діяльність», «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом».

2. Міжнародні: Європейська конвенція про боротьбу з тероризмом; Міжнародна конвенція про боротьбу з бомбовим тероризмом; Міжнародна конвенція про боротьбу з фінансуванням тероризму; Конвенція Ради Європи про запобігання тероризму; Протокол, що вносить зміни до Європейської конвенції про боротьбу з тероризмом; Глобальна контртерористична стратегія Організації Об'єднаних Націй; Резолюція Генеральної Асамблеї ООН.

3. Відомчі підзаконні акти: Указ Президента України від 05.03.2019 № 53 «Про Концепцію боротьби з тероризмом в Україні»; постанова Кабінету Міністрів України від 18.02.2016 № 92 «Про затвердження Положення про єдину державну систему запобігання, реагування і припинення терористичних актів та мінімізації їх наслідків»; Указ Президента України від 7 травня 2019 року

№ 200 «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України «Про заходи щодо зміцнення обороноздатності держави»; акти, накази, рішення, розпорядження, інструкції, правила, положення Служби безпеки України, Міністерства внутрішніх справ України, Національної поліції України, Міністерства оборони України.

2.5.5. Держава або організація-спонсор тероризму: поняття та приклади

Держава або організація-спонсор тероризму – це уряд або група, які надають підтримку, зокрема фінансову, матеріальну або логістичну, особам або групам, які беруть участь у терористичній діяльності. Ця підтримка може містити в собі навчання, зброю та безпечні притулки. Ці спонсори часто мають політичні або ідеологічні мотиви для підтримки тероризму та можуть використовувати його як інструмент для досягнення своїх цілей. Такий спонсорований державою тероризм є серйозною загрозою для глобальної безпеки й стабільності, оскільки він може увічнити конфлікти та дестабілізувати регіони. Для запобігання й протидії цьому явищу докладаються міжнародні зусилля включно із санкціями, дипломатичним тиском та військовими діями, а також співпрацею між країнами в обміні розвідувальними даними та правоохоронними заходами [82].

Тероризм, підтримуваний державою, означає участь уряду в плануванні, фінансуванні та виконанні терористичних актів. Існує декілька держав та організацій, які були звинувачені у спонсоруванні тероризму, зокрема:

Іран: Іранський уряд звинувачують у наданні фінансової та матеріально-технічної підтримки кількома терористичним угрупуванням, охоплюючи Хезболлу та Хамас.

Північна Корея: Північну Корею звинувачують у підтримці терористичної діяльності, зокрема вибух південнокорейського авіалайнера 1983 року й кібератаку на Sony Pictures 2014 року.

Сирія: Сирійський уряд звинувачують у підтримці різних терористичних угруповань, охоплюючи Хезболлу, Хамас і Народний фронт визволення Палестини.

Пакистан: Пакистан звинувачують у наданні підтримки різним терористичним угрупованням включно із Талібан і Лашкар-е-Таїба.

Аль-Каїда: Хоча Аль-Каїда не є державою, вона є організацією, яка несе відповідальність за численні терористичні атаки по всьому світу, зокрема за теракти 11 вересня в Сполучених Штатах Америки.

Російська Федерація на чолі з Володимиром Путіним та його урядом має всі шанси бути звинуваченою у спонсоруванні тероризму через почату гібридну війну на сході України (2014) та підтримку терористичних формувань так званих ДНР та ЛНР. Також на це звинувачення може повпливати використання Росією неточного та невибіркового озброєння по цивільних об'єктах в Україні під час повномасштабного вторгнення 2022 року.

Участь держав та організацій у спонсоруванні тероризму залишається значною загрозою для глобальної безпеки та стабільності. Потрібно притягнути цих суб'єктів до відповідальності та працювати над зменшенням їхньої здатності підтримувати терористичну діяльність [82].

2.5.6. Кримінальна відповідальність за вчинення терористичного акту та інших злочинів, які сприяють тероризму

Кримінальний кодекс визначає тероризм як небезпечну форму злочинного посягання, в основу якого покладено прагнення суб'єкта злочину запровадити в населення страх і порушити нормальне функціонування життя, що є основною метою [31, с. 74].

Відповідно до статті 258 Кримінального кодексу України терористичний акт, тобто застосування зброї, вчинення вибуху, підпалу чи інших дій, які створювали небезпеку для життя чи здоров'я людини або заподіяння значної майнової шкоди чи настання інших тяжких наслідків, якщо такі дії були вчинені з метою порушення громадської безпеки, залякування населення, провокації воєнного конфлікту, міжнародного ускладнення, або з метою впливу

на прийняття рішень чи вчинення або невчинення дій органами державної влади чи органами місцевого самоврядування, службовими особами цих органів, об'єднаннями громадян, юридичними особами, міжнародними організаціями, або привернення уваги громадськості до певних політичних, релігійних чи інших поглядів винного (терориста), а також погроза вчинення зазначених дій з тією самою метою [2].

Зверніть увагу! «З аналізу тексту ст. 258 Кримінального кодексу України випливає, що терористичний акт вчиняється виключно за допомогою дії, тобто скоєння цього злочину не може відбуватися засобом щодо бездіяльності особи, погроза вчинення таких дій теж визнається терористичним актом, метою вчинення таких дій є залякування, провокації конфлікту, привернення уваги (Кримінальний кодекс України) [31, с. 74].

У порядку, передбаченому законом, особи, винні в терористичній діяльності, притягаються до кримінальної відповідальності.

У Кримінальному кодексі України закріплені склади злочинів терористичного характеру, до яких варто віднести: посягання на життя державного чи громадського діяча (ст. 112), захоплення заручників (ст. 147), створення злочинної організації (ст. 255), терористичний акт (ст. 258), втягнення у вчинення терористичного акту (ст. 258-1), публічні заклики до вчинення терористичного акту (ст. 258-2), створення терористичної групи чи терористичної організації (ст. 258-3), сприяння вчиненню терористичного акту (ст. 258-4), завідомо неправдиве повідомлення про загрозу безпеці громадян, знищення чи пошкодження об'єктів власності (ст. 259), створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань (ст. 260), напад на об'єкти, на яких є предмети, що становлять підвищену небезпеку для оточення (ст. 261), погроза вчинити викрадання або використати радіоактивні матеріали (ст. 266), посягання на життя представника іноземної держави (ст. 443), злочини проти осіб та установ, що мають міжнародний захист (ст. 444), та деякі інші діяння. За відповідної мотивації терористичну спрямованість можуть отримати й злочини, передбачені стст. 441 (екоцид), 442 (геноцид), 447 (найманство) та ін.

Склади інших кримінальних правопорушень терористичної спрямованості (стст. 258-1–258-5 КК України) відрізняються за об'єктивними та суб'єктивними ознаками. Вони мають спільний безпосередній об'єкт – громадську безпеку. Однак аналіз ознак об'єктивної сторони дозволяє зробити висновки про окремі специфічні ознаки аналізованих складів злочинів. Так, злочин, склад якого визначено в диспозиції ст. 2581 КК України, може бути вчинено у двох формах: 1) втягнення у вчинення терористичного акту (одна обов'язкова ознака: суспільно небезпечне діяння); 2) примушування до вчинення терористичного акту (дві обов'язкові ознаки: суспільно небезпечне діяння та спосіб) [45, с. 206].

Об'єктивна сторона складу злочину, що визначається у диспозиції ст. 258-2 КК України, виражається у двох формах: 1) публічні заклики до вчинення терористичного акту; 2) розповсюдження, виготовлення чи зберігання з метою розповсюдження матеріалів з такими закликами. Варто вказати, що під публічними закликами до вчинення терористичного акту потрібно розуміти звернення до широкого кола людей з проханням, переконанням, запрошенням, підкупом, вимогою вчинити терористичний акт. Публічні заклики до вчинення терористичного акту є окремим злочином незалежно від реакції на осіб, до яких були звернення вчинити терористичний акт) [45, с. 206–207].

Об'єктивна сторона складу злочину, відповідальність за який передбачена диспозицією ст. 258-3 КК України, може виражатися у таких формах: 1) створення терористичної групи чи терористичної організації; 2) керівництво терористичною групою чи терористичною організацією; 3) участь у терористичній групі чи терористичній організації; 4) сприяння створенню чи діяльності терористичної групи або терористичної організації [45, с. 207].

Сприяння вчиненню терористичних актів (ст. 258-4 КК України) об'єктивно проявляється у чотирьох формах: 1) вербування осіб для вчинення терористичних актів; 2) озброєння інших осіб для вчинення терористичних актів; 3) навчання осіб для вчинення терористичних актів; 4) з використанням осіб для вчинення терористичного акту [45, с. 207].

Об’єктивна сторона складів злочинів, передбачених диспозицією ст. 258-5 КК України, передбачає активні дії з надання матеріальної чи економічної підтримки: 1) окремим терористам; 2) терористичним групам (організаціям); 3) організації, підготовці або здійсненню терористичних актів; 4) участі у вчиненні теракту; 5) публічних закликів до вчинення терористичного акту; 6) сприяння вчиненню терористичного акту; 7) створення терористичної організації [45, с. 207].

Зверніть увагу! Суб’єктом складів злочинів, передбачених стст. 258-1–258-5 КК України, є фізична осудна особа, яка досягла 16-річного віку. Тобто законодавець не понизив вік кримінальної відповідальності за вчинення злочинів терористичної спрямованості [45, с. 207].

Суб’єктивна сторона аналізованих складів злочинів характеризується умисною формою вини. У деяких складах мотив і мета мають обов’язкові ознаки – під час виготовлення та зберігання матеріалів, що відкрито закликають до терористичних актів, повинна бути чітко визначена мета розповсюджених цих матеріалів і спрямованість розповсюдження матеріалів на підбурювання до вчинення терористичного акту (ст. 258-2 КК України); передумовою для створення, керівництва чи участі в терористичній групі чи терористичній організації, є мета вчинення терористичного злочину (ст. 258-3 КК України); вербування, озброєння, навчання осіб здійснюється з метою вчинення терористичного акту (ст. 258-4 КК України); фінансування тероризму має дві мети – первинну (фінансове чи матеріальне забезпечення терористів) та кінцеву (вчинення теракту) [45, с. 207].

Питання для самоконтролю

1. Дайте визначення поняття тероризму.
2. Вкажіть передумови виникнення терористичних організацій.
3. Назвіть види терористичної діяльності.
4. Які особливості сучасного тероризму?
5. Назвіть чинники сучасного тероризму, які можуть сприяти його розповсюдженню в Україні.

6. Перерахуйте суб’єктів щодо боротьби з тероризмом в Україні.

7. Вкажіть керівні документи щодо боротьби з тероризмом в Україні.

8. Назвіть особливості кримінальної відповідальності за вчинення терористичного акту.

9. Яка існує кримінальна відповідальність за вчинення інших злочинів, що сприяють тероризму?

10. Охарактеризуйте ситуацію з тероризмом в Україні.

Тести для самоконтролю

1. Суспільно небезпечна діяльність, яка полягає у свідомому, цілеспрямованому застосуванні насильства засобом щодо захоплення заручників, підпалів, убивств, тортур, залякування населення та органів влади або вчинення інших посягань на життя чи здоров’я ні в чому невинних людей або погрози вчинення злочинних дій з метою досягнення злочинних цілей – це:

а) терористичний акт;

б) пособництво державі-агресору;

в) тероризм;

г) колабораційна діяльність.

2. Стійке об’єднання трьох і більше осіб, яке створене з метою здійснення терористичної діяльності, у межах якого здійснено розподіл функцій, встановлено певні правила поведінки, обов’язкові для цих осіб під час підготовки і вчинення терористичних актів, –

а) терористична організація;

б) організація-спонсор тероризму;

в) злочинна організація;

г) терористична група.

3. Кримінальні правопорушення, які вчиняються з терористичною метою із застосуванням ядерної, хімічної, бактеріологічної (біологічної) та іншої зброї масового ураження або її компонентів, інших шкідливих для здоров'я людей речовин, засобів електромагнітної дії, комп'ютерних систем та комунікаційних мереж включно із захопленням, виведенням з ладу й руйнуванням потенційно небезпечних об'єктів, які прямо чи опосередковано створили або загрожують виникненню небезпеки надзвичайної ситуації внаслідок цих дій і становлять ризик для персоналу, населення та довкілля; створюють умови для аварій і катастроф техногенного характеру, – це:

а) кібертероризм;

б) терористичний злочин;

в) терористична діяльність;

г) технологічний тероризм.

4. Застосування зброї, вчинення вибуху, підпалу чи інших дій, які створювали небезпеку для життя чи здоров'я людини або заподіяння значної майнової шкоди чи настання інших тяжких наслідків, якщо такі дії були вчинені з метою порушення громадської безпеки, залякування населення, провокації воєнного конфлікту, міжнародного ускладнення, або з метою впливу на прийняття рішень чи вчинення або невчинення дій органами державної влади чи органами місцевого самоврядування, службовими особами цих органів, об'єднаннями громадян, юридичними особами, міжнародними організаціями, або привернення уваги громадськості до певних політичних, релігійних чи інших поглядів винного (терориста), а також погроза вчинення зазначених дій з тією самою метою, – це:

а) пособництво державі-агресору;

б) колабораційна діяльність;

в) тероризм;

г) терористичний акт.

5. Захищеність об’єктів можливих терористичних посягань від терористичних загроз – це:

а) антитерористичне забезпечення об’єктів можливих терористичних посягань;

б) антитерористична операція;

в) боротьба з тероризмом;

г) антитерористична безпека держави.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

Базовий

1. Конституція України від 23.07.1996. *Відомості Верховної Ради України (ВВР).* № 30. Ст. 141.

2. Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 року № 2341-III. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2001. № 25–26. Ст. 131.

3. Про боротьбу з тероризмом : закону України від 20.03.2003 № 638-IV // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/638-15 (дата звернення: 16.04.2024).

4. Про демократичний цивільний контроль над Воєнною організацією і правоохоронними органами держави : Закон України від 19 червня 2003 р. № 975-IV. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2003 № 46. Ст. 366.

5. Про державну охорону органів державної влади України та посадових осіб : Закон України від 04.03.1998 № 160/98-ВР. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 1998. № 35. Ст. 236.

6. Про державну таємницю : Закон України від 21 січня 1994 року № 3855-XII. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*. 1994. № 16. Ст. 93.

7. Про запобігання корупції : Закон України від 14.10.2014 № 1700-VII. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2014. № 49. Ст. 3186.

8. Про Збройні сили України : Закон України від 06.12.1991 № 1934-XII. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1934-12# Text (дата звернення: 14.04.2024).

9. Про Кабінет Міністрів України : Закон України від 28.03.2014 № 794-VII. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2014. № 13. Ст. 222.

10. Про Концепцію Національної програми інформатизації : Закон України від 4 лютого 1998 р. № 75/98-ВР. URL : http://zakon.rada.gov.ua (дата звернення: 15.04.2024).

11. Про національну безпеку України : Закон України від 21 червня 2018 р. № 2469-VIII. *Відомості Верховної Ради України (ВВР).* 2018. № 31. Ст. 241.

12. Про Національний банк України : Закон України від 20 травня 1999 р. № 679-XIV. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 1999. № 29. Ст. 238.

13. Про Національне агентство України з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів : Закон України від 10.11.2015 № 772-VIII. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2016. № 1. Ст. 9.

14. Про основні засади забезпечення кібербезпеки України : Закон України від 5 жовтня 2017 р. № 2163-VIII. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2163-19#Text (дата звернення: 16.04.2024).

15. Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007–2015 роки : Закон України від 09.01.2007 № 537-V. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. України. 2007. № 12. Ст. 102.

16. Про Службу безпеки України : Закон України від 25.03.1992 № 2229-XII. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2013. № 9–10, № 11–12, № 13. Ст. 382.

17. Про центральні органи виконавчої влади : Закон України від 17.03.2011 № 3166-VI. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2011. № 38. Ст. 385.

18. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України «Про Концепцію розвитку сектора безпеки і оборони України» : Указ Президента України від 04.03.2016 № 92/2016. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/92/2016#Text (дата звернення: 14.04.2024).

19. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 29 грудня 2016 року «Про Доктрину інформаційної безпеки України» : Указ Президента України від 25.02.2017 № 47/2017.

20. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 травня 2021 р. «Про Стратегію кібербезпеки України» : Указ Президента України від 6 серпня 2021 р. № 447/2021. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/447/2021#n7 (дата звернення: 16.04.2024).

21. Про Стратегію воєнної безпеки України : Указ Президента України від 25.03.2021 № 121. URL : https://www.president.gov.ua/ documents/1212021-37661 (дата звернення: 16.04.2024).

22. Стратегія національної безпеки України : Указ Президента України від 14.09.2020 № 392/2020. URL : https://www.president.gov.ua/documents/3922020-35037 (дата звернення: 14.04.2024).

23. Освітньо-професійна програма «забезпечення внутрішньої безпеки держави правоохоронними органами» від 03.04.2023 № 358. URL : drive.google.com/file/d/1ImnAT4sV22fmg7TbiPvWXOkJ6p7nppUa/view (дата звернення: 16.04.2024).

Допоміжний

24. Альван А. Наукові підходи до системи понять «національна безпека»: міжнародно-правовий аспект. *Аспекти публічного управління*. 2020. № 7 (12). С. 70–77. URL : https://doi.org/10.15421/151966 (дата звернення: 14.04.2024).

25. Антонов В. О. Конституційно-правові засади національної безпеки України : монографія / наук. ред. Ю. С. Шемшученко. Київ : ТАЛКОМ, 2017. 576 с.

26. Баранов О. А. Про тлумачення та визначення поняття «кібербезпека». *Правова інформатика*. 2014. № 2 (42). С. 54–62.

27. Башкатова В. В. Правова політика у сфері запобігання і протидії корупції в Україні. *Вісник університету імені Альфреда Нобеля*. 2020. № 1 (1). С. 118–122.

28. Білий В. І., Михальчук В. М. Основні напрями забезпечення національної безпеки держави. *Інвестиції: практика та досвід.* 2021. № 17. С. 92–98.

29. Боднар І. Р. Інформаційна безпека як основа національної безпеки. *Механізм регулювання економіки*. 2014. № 1. С. 68–75.

30. Гаврильців М. Т. Інформаційна безпека держави у системі національної безпеки України. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 2. С. 200–203. URL : https://dspace.lvduvs.edu.ua/handle/1234567890/2927 (дата звернення: 16.04.2024).

31. Гбур З. В. Теоретико-методологічні засади поняття «міжнародного тероризму». *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2021. № 2. URL : http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=1962 (дата звернення: 16.04.2024).

32. Головкін Б. М. Механізм запобігання корупції. *Часопис Київського університету права.* 2018. № 4. С. 254–260.

33. Гончаренко Г. А. Система суб'єктів державного контролю над сектором безпеки: поняття та основні види. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2020. № 3. С. 209–213. URL : http://www.lsej.org.ua/3_2020/52.pdf (дата звернення: 15.04.2024).

34. Горулько В. В. Роль і місце інформаційної безпеки в загальній системі національної безпеки держави. *Вісник Харківського національного В. Н. Каразіна. Серія «Право».* 2022. Вип. 34. С. 103–108.

35. Демократичний цивільний контроль над сектором безпеки і оборони: теорія і практика : навчальний посібник / Ященко В. А., Пилипчук В. Г., Богуцький П. П., Довгань О. Д., Доронін І. М., Петришин О. В. ; за заг. ред. В. Г. Пилипчука / Науково-дослідний інститут інформатики і права НАПрН України. Київ ; Одеса : Фенікс, 2020. 224 с.

36. Жеребець О. М. Типологія сучасного тероризму. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2021. № 3. С. 274–276. URL : http://lsej.org.ua/3_2021/72.pdf (дата звернення: 16.04.2024).

37. Клочко А. М., Неклонський І. М., Коханенко В. Б. Національна безпека: поняття, сутність, характеристика. *Вісник Національного університету цивільного захисту України.* 2020. № 2. (13). С. 57–66.

38. Колодій А., Клодій О., Халюк С. Перспективи створення та реалізації концепції національної безпеки України. *Economic security in the Global environment (ESGE-2022)* : lnternational Conference, June 29–30, 2022 / М-во освіти і науки України, Київ. нац. екон. ун-т ім. В. Гетьмана ; ed. board : Lukyanenko D. et al. Electronic text data. Київ : КНЕУ, 2022. P. 32–43. URL : https://ir.kneu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/dedb682d-e4b6-4060-8233-02c6b5298959/content (дата звернення: 15.04.2024).

39. Копанчук В. О. Нормативно-правове забезпечення державної політики національної безпеки та громадського порядку України. *Державне управління: удосконалення та розвиток.* 2017. № 12. URL : http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=1610 (дата звернення: 14.04.2024).

40. Корж І. Ф. Безпека: медотологічні підходи до поняття. *Jurnalul juridic national: teorie şi practică.* 2019. № 4 (38). P. 68–72.

41. Державна політика забезпечення національної безпеки України: основні напрямки та особливості здійснення : монографія / Криштанович М. Ф., Пушак Я. Я., Флейчук М. І., Франчук В. І. Львів : Сполом, 2020. 418 с.

42. Кулєшов М. М., Садковий В. П., Тютюник В. В. Державна система цивільного захисту : навч. посіб. Х. : НУЦЗУ, 2020. 232 с.

43. Ларін С. В. Сутність та зміст поняття «національні цінності» в контексті сучасних дослідницьких підходів. *Вісник Національної академії державного управління при Президентові України. Серія: Державне управління.* 2016. № 2. С. 44–49. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/vnaddy_2016_2_8 (дата звернення: 14.04.2024).

44. Лемак О. В. Забезпечення національної безпеки як функція держави : *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право.* 2016. Т. 2, вип. 38. С. 64–67.

45. Лисько Т. Д., Шилова К. Р. Злочини терористичної спрямованості за КК України: кримінально-правовий аналіз. *Юридичний вісник*. 2023. № 2 (67). С. 203–209.

46. Литвинов О. Злочинність в контексті національних безпекових орієнтирів. *Публічне право.* 2018. № 1 (29). С. 9–16.

47. Ліпкан В. А. Національна безпека України : навчальний посібник. Кондор, 2006. 552 с.

48. Ліпкан В. А. Національна безпека України : навчальний посібник. 2-е вид. К. : КНТ, 2009. 576 с. URL : http://politics.ellib.org.ua/pages-cat-154.html (дата звернення: 17.04.2024).

49. Лозинська К. Злочини проти основ національної безпеки України у вимірі кримінального права. *Правова система України в умовах Європейської інтеграції : погляд студентської молоді* : матер. ІІІ Міжнародної студентської наукової конференції, Тернопіль, 15 травня 2019 р. / Тернопіл. нац. екон. ун-т, юрид. ф-т та ін. Тернопіль : ТНЕУ, 2019. С. 202–205.

50. Матета О. А. Шлях успіху і перспективи розвитку (до 26 річниці заснування Харківського національного університету внутрішніх справ) : матер. Міжнар. наук.-практ. конф., м. Харків, 20 листоп. 2020 р. / редкол. : Д. В. Швець (голова), О. М. Бандурка, С. М. Гусаров та ін. ; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків : ХНУВС, 2020. 548, [315–317] с.

51. Мейко О. В., Іщук Ю. В. Механізми реалізації демократичного цивільного контролю у Державній прикордонній службі України. *Право та державне управління.* 2021. № 4. С. 72–76.

52. Мельниченко Б., Фігель Н. Основні підходи до розуміння поняття «національна безпека». *Вісник Національного університету «Львівська політехніка».* 2021. № 2 (30). С. 68–72.

53. Мельниченко Б. Б. Організаційно-правові засади функціонування системи забезпечення національної безпеки. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2022. № 12. С. 301–304. URL : http://lsej.org.ua/12_2022/70.pdf (дата звернення: 14.04.2024).

54. Мозоль С. А. Класифікація рівнів кримінологічної безпеки. *Форум права : електронне наукове фахове видання.* 2017. № 5. С. 252–258. URL : http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2017_5_40.pdf (дата звернення: 16.04.2024).

55. Мотайло О. В. Основні концептуальні підходи до сутності поняття «національна безпека. *Право та державне управління.* 2019. № 4. С. 288–293.

56. Мотайло О. В. Система національної безпеки держави. *Публічне управління і адміністрування в Україні*. 2020. Вип. 16. С. 171–174.

57. Мужанова Т. М. Інформаційна безпека держави : навчальний посібник / ДУТ, Навчально-науковий ін-т захисту інформації. Електрон. текст. дані. Київ : (б./в.), 2019. 131 с. URL : https://nubip.edu.ua/sites/default/files/u34/posibnik_ibd_muzhanova_2019.pdf (дата звернення: 16.04.2024).

58. Назарова Г. В., Дем’яненко А. А. Теоретичні аспекти визначення сутності поняття «безпека». Економічний розвиток і спадщина Семена Кузнеця : матер. Міжнар. наук.-практ. конф. : тези доповідей, 31 травня – 1 червня 2018 р. Х. : ХНЕУ ім. С. Кузнеця, 2018. С. 109–110.

59. Настюк В. Я., Бєлєвцева В. В. Національні інтереси у сфері інформаційної безпеки України. *Правова інформатика*. 2014. № 1. С. 52–57. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pinform_2014_1_9 (дата звернення: 16.04.2024).

60. Нашинець-Наумова А. Ю. Принципи забезпечення системи національної безпеки: конституційно-правовий аспект. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету.* 2018. № 35, т. 1. С. 50–53.

61. Нікітін А. А. Нормативні засади забезпечення національної безпеки національною поліцією України в умовах проведення антитерористичної операції / операцій об'єднаних сил. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2022. № 3. С. 221–226.

62. Олійник О. В. Принципи забезпечення інформаційної безпеки України. *Юридичний вісник. Повітряне і космічне право*. 2016. № 4. С. 72–78. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npnau_2016_4_14 (дата звернення: 16.04.2024).

63. Основи національної безпеки. *Бізнес і безпека*. URL : https://bsm.com.ua/index.php/advanced-stuff/menedzhment/126-osnovy-natsionalnoi-bezpeky (дата звернення: 14.04.2024).

64. Павленко В. П. Щодо визначення поняття «безпека держави»: проблеми теорії та практики у сучасних умовах війни. *Нове українське право.* 2022. Вип. 3. С. 103–110.

65. Павленко В. П. Національні інтереси та загрози державній безпеці держави. *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права*. *Серія економічна. Серія юридична.* 2022. Вип. 34. С. 84–92.

66. Павленко В. С. Сутність кібербезпеки у теорії інформаційного права. *Право та державне управління.* 2021. № 2. С. 28–33.

67. Панченко О. Інформаційна складова національної безпеки. *Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України*. 2019. Вип. 3. URL : https://ktpu.kpi.ua/wp-content/uploads/2016/02/st-14_AA_Osoblivosti-rozuminnya-IB_BI.pdf (дата звернення: 15.04.2024).

68. Пархоменко-Куцевіл О. І. Формування та розвиток сучасних антикорупційних органів державної влади як основа запобігання та подолання корупції: теоретико-методологічний аналіз : монографія / О. І. Пархоменко-Куцевіл. Київ : ДП «Вид. дім «Персонал», 2019. 308 с.

69. Пархоменко-Куцевіл О. Теоретичні засади формування та розвитку воєнної безпеки України. *Літопис Волині.* 2023. № 28. С. 367–371.

70. Подорожна Т. С. Забезпечення інформаційної безпеки України в умовах сучасних викликів та загроз з боку РФ. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2023. № 6. С. 491–497.

71. Пригунов П. Я., Вінник І. Ю. Концептуальні підходи до реформування системи національної безпеки України. *Стратегічна аналітика та антикорупційний аудит в системі забезпечення фінансово-економічної безпеки держави, регіону, суб'єктів господарювання* : матер. VI Міжнародної науково-практичної конференції, м. Харків, 26–27 жовтня 2017 р. Харків, 2017. С. 194–198.

72. Пучков О. Концепція національної безпеки: теоретико-правовий аспект. *Теорія і практика :* національний юридичний журнал. 2018. С. 16–20. Лютий.

73. Редькіна А. Українські національні інтереси й цінності : суспільне усвідомлення та переоцінка. *Політичні дослідження / Political Studies.* 2023. № 1 (5). С. 144–162. URL : http://pd.ipiend.gov.ua/article/view/280397 (дата звернення: 14.04.2024).

74. Сазонов В. В. Рівні кримінологічного забезпечення. *Європейські перспективи*. 2019. № 3. С. 78–85.

75. Сидоренко О. І. Сутність та ознаки тероризму. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2021. № 3. С. 294–297. URL : http://lsej.org.ua/3_2021/77.pdf (дата звернення: 16.04.2024).

76. Ситник Г. П., Орел М. Г. Національна безпека в контексті європейської інтеграції України : підручник / за ред. Г. П. Ситника. Київ : Міжрегіональна Академія управління персоналом, 2021. 372 с.

77. Ситник Г. П. Основи теорії управління у сфері національної безпеки : курс лекцій. Київ : ТОВ САК Лтд, 2023. 178 с.

78. Скакун І. В. Кримінально-правова охорона основ національної безпеки України. *Актуальні проблеми кримінального права (пам'яті професора П. П. Михайленка)* : тези доп. V Міжвуз. наук.-теорет. конф., м. Київ, 21 листоп. 2014 р. / ред. кол. : Чернєй В. В., Костицький М. В., Гусарєв С. Д., Чернявський С. С. та ін. К. : Нац. акад. внутр. справ, 2014. С. 85–88.

79. Скорук О. В. Основи національної безпеки : конспект лекцій / укладач О. В. Скорук. Луцьк : ПП «Поліграфія», 2018. 131 с.

80. Степаненко Н. В., Безкровний А. В. Законодавчі основи забезпечення Національної безпеки України. *Legal Bulletin.* 2022. № 3. С. 10–17. URL : https://doi.org/10.31732/2708-339X-2022-03-10-17 (дата звернення: 14.04.2024).

81. Стоєцький О. Суб'єкти забезпечення інформаційної безпеки України: адміністративно-правові засади. *Інформаційне право*. 2009. № 11. С. 161–164.

82. Тероризм – що це таке, види, причини і наслідки. Хто такі терористи. URL : https://termin.in.ua/teroryzm (дата звернення: 15.04.2024).

83. Тероризм: теоретико-прикладні аспекти : навчальний посібник / Мовчан А. В., Грищук В. К., Марін О. К., Щур Б. В., Канцір В. С., Красницький І. В., Шишко В. В., Благута Р. І. ; за заг. ред. проф. В. К. Грищука. Львів : ЛьвДУВС, 2011. 328 с.

84. Ткаля О. В. Національні інтереси та цінності як основа існування і розвитку національної держави. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 4. С. 58–61. URL : http://lsej.org.ua/4_2022/12.pdf (дата звернення: 14.04.2024).

85. Турченко О. Г., Груценко Ю. І. Національна безпека і державна безпека: поліваріантність визначення та співвідношення. *Правничий часопис Донецького національного університету імені Василя Стуса.* 2023. № 2. С. 66–74.

86. Управління інформаційною безпекою: конспект лекцій : навч. посіб. для студ. спец. 125 «Кібербезпека» / уклад. : С. О. Носок, О. М. Фаль, В. М. Ткач ; КПІ ім. Ігоря Сікорського. Київ : КПІ ім. Ігоря Сікорського, 2021. 258 с.

87. Федченко О. Аналіз факторів та сучасних загроз інформаційній безпеці держави у контексті забезпечення національної безпеки України. *Journal of Scientific Papers «Social Development and Security».* 2022. Vol. 12, №. 3. С. 128–134.

88. Чижов Д. А. Національна безпека як елемент системи забезпечення прав і свобод людини та громадянина. *Держава та регіони.* 2021. № 4 (74). С. 96–101.

89. Чорний Р. Л. Поняття, система та кримінально-правова характеристика складів злочинів проти основ національної безпеки України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра юрид. наук : 12.00.08 ; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2021. 42 с.

90. Шанда А. С. Види тероризму та його вражаючі фактори. *Безпека життя і діяльності людини: теорія та практика* : збірник наук. праць Всеук. наук.-практ. конф., присвяченої Всесвітньому Дню цивільної оборони та Всесвітньому Дню охорони праці, м. Полтава, 25–26 квітня 2019 р. / упоряд. і ред. : В. П. Титаренко, А. М. Хлопов. Полтава : ПНПУ, 2019. С. 101–101.

91. Шевченко Т. В. Поняття та значення кримінологічної безпеки. *Право і суспільство*. 2016. № 6. С. 156–161.

92. Шевчук І. В. Корупційна складова як чинник дестабілізації та загроза економічній безпеці України. *Державне управління: удосконалення та розвиток.* 2017. № 12. URL : http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=1192 (дата звернення: 15.04.2024).

93. Шилова Т. Р. Види тероризму, його первинні, вторинні та каскадні вражаючі факти. *Безпека життя і діяльності людини: теорія та практика* : збірник наук. праць Всеук. наук.-практ. конф., присвяченої Всесвітньому Дню цивільної оборони та Всесвітньому Дню охорони праці, м. Полтава, 25–26 квітня 2019 р. / упоряд. і ред. : В. П. Титаренко, А. М. Хлопов. Полтава : ПНПУ, 2019. 329 с.

ГЛОСАРІЙ

Б

Безпека – це стан стійкої (стабільної) динамічної рівноваги предмета, явища чи процесу з метою збереження основних характеристик і параметрів, стабільності розвитку і функціонування.

Безпека – це стійкий стан суспільного організму, що зберігає свою цілісність і здатність до саморозвитку, незважаючи на несприятливий зовнішній та внутрішній вплив.

Безпека – це збалансований стан функціонування соціальної системи (людини, держави, світового співтовариства), антропогенних, природних систем тощо, за якого людина завдяки знанням про навколишнє природне середовище й тенденції його розвитку своїми діями спроможна своєчасно виявити та мінімізувати негативний вплив наявних і потенційних загроз або уникнути їх, що зі свого боку дає їй можливість зберігати систему своїх цінностей і забезпечувати подальший їх розвиток.

Безпека держави – це захищеність від зовнішніх і внутрішніх загроз її конституційного ладу, суверенітету й територіальної цілісності.

Безпека особи – це збереження й удосконалення її фізичних, розумових, соціальних і морально-психологічних якостей людини.

Безпека суспільства – це захищеність життєво важливих інтересів соціальних груп і суспільства загалом, за якої в громадському суспільстві забезпечується їх всебічний прогресивний розвиток.

В

Внутрішня безпека – це міра (рівень, ступінь) захищеності буття людини (індивіду), соціальних груп, суспільства та державних інститутів від небезпек, джерелами яких є процеси, явища, події тощо, а також дії (бездіяльність) юридичних і фізичних осіб, які розміщені в межах території держави та перебувають під її юрисдикцією.

Воєнна безпека – це захищеність державного суверенітету, територіальної цілісності та демократичного конституційного ладу й інших життєво важливих національних інтересів від воєнних загроз.

Воєнна безпека – це складова частина, найважливіший компонент національної безпеки, що визначає стан обороноздатності країни та її можливості щодо забезпечення захисту національних інтересів засобами збройного насильства.

Воєнна безпека як складова частина національної безпеки – це складна категорія, яка характеризує стан суспільних відносин цієї соціальної та військово-політичної системи, її компонентів, за якого забезпечується ефективна протидія впливу зовнішніх і внутрішніх військових загроз (збройного насильства), у такий спосіб у військовій сфері створюються умови для стабільного динамічного розвитку цього суспільства.

Воєнна загроза – це стан, який характеризується існуванням потенційної можливості застосування воєнної сили проти держави для досягнення політичних та інших цілей суб'єктом військово-політичних відносин.

Г

Головна інформаційна загроза національній безпеці – це загроза впливу іншої сторони на інформаційну інфраструктуру країни, інформаційні ресурси, на суспільство, свідомість, підсвідомість особистості з метою нав'язати державі бажану (для іншої сторони) систему цінностей, поглядів, інтересів і рішень у життєво важливих сферах суспільної та державної діяльності, керувати їх поведінкою та розвитком у бажаному для іншої сторони напрямі.

Д

Демократичний цивільний контроль – це комплекс здійснюваних, відповідно до Конституції і законів України, правових, організаційних, інформаційних, кадрових та інших заходів для забезпечення верховенства права, законності, підзвітності, прозорості органів сектору безпеки й оборони та інших органів, діяльність яких пов'язана з обмеженням у визначених законом випадках прав і свобод людини, сприяння їх ефективній діяльності й виконанню покладених на них функцій, зміцненню національної безпеки України.

Демократичний цивільний контроль над сектором безпеки й оборони – це комплекс наглядово-перевірочних і моніторингових заходів, спрямованих на формування та розвиток суспільних відносин у сфері національної безпеки, які втілюють інтереси людини, суспільства й держави, забезпечують ефективне функціонування та відкритість діяльності суб'єктів сектору безпеки й оборони відповідно до вимог законодавства.

Держава або організація-спонсор тероризму – це уряд або група, які надають підтримку, зокрема фінансову, матеріальну або логістичну, особам або групам, які беруть участь у терористичній діяльності.

Державна безпека – це захищеність державного суверенітету, територіальної цілісності й демократичного конституційного ладу та інших життєво важливих національних інтересів від реальних і потенційних загроз невоєнного характеру.

Державна безпека – це збалансований стан функціонування держави як політичного інституту влади, який досягається за допомогою прогнозування, попередження, виявлення та мінімізації негативного впливу наявних і ймовірних загроз основним ознакам держави (насамперед інститутам державної влади, територіальній цілісності, суверенітету, грошово-кредитній і податковій системам) та дає змогу державі ефективно реалізовувати своє соціальне призначення щодо забезпечення подальшого розвитку особи (громадянина), суспільства й держави.

Державна охорона органів державної влади України та посадових осіб – це система організаційно-правових, режимних, оперативно-розшукових, інженерно-технічних та інших заходів, які здійснюються спеціально уповноваженими державними органами з метою забезпечення нормального функціонування органів державної влади України, безпеки посадових осіб та об'єктів, визначених Законом України «Про державну охорону органів державної влади України та посадових осіб».

Доктрина національної безпеки – це фундаментальний документ, який містить керівні погляди, принципи, цільові установки та напрями забезпечення національної безпеки в конкретній сфері життєдіяльності й окреслює механізм функціонування системи безпеки у цій сфері.

З

Загрози національній безпеці України – це явища, тенденції і чинники, що унеможливлюють чи ускладнюють або можуть унеможливити чи ускладнити реалізацію національних інтересів та збереження національних цінностей України.

Загрози інформаційній безпеці – це суб'єктивні наміри й об'єктивні можливості, що можуть бути представлені як види загроз.

Злочини проти основ національної безпеки України – це передбачені Кримінальним кодексом України, вчинені з прямим умислом і спеціальною метою суспільно небезпечні діяння (злочини), що посягають на відносини, які забезпечують умови з охорони основ національної безпеки України в політичної та економічній сферах, у сфері державного суверенітету, територіальної цілісності, недоторканості й обороноздатності держави, у сфері науково-технічної, інформаційної, екологічної безпеки України від зовнішніх і внутрішніх загроз.

Зовнішня безпека – це міра (рівень, ступінь) захищеності буття людини (індивіду), соціальних груп, суспільства та державних інститутів від небезпек, але джерелами їх є процеси, явища, події тощо, дії (бездіяльність) юридичних і фізичних осіб, які перебувають поза межами території держави і не підпадають під її юрисдикцію.

І

Інформаційна безпека – це стан захищеності життєво важливих інтересів людини, суспільства та держави, у разі якого запобігається нанесення шкоди через: неповноту, невчасність і невірогідність інформації, що використовується; негативний інформаційний вплив; негативні наслідки застосування інформаційних технологій; несанкціоноване розповсюдження, використання й порушення цілісності, конфіденційності та доступності інформації.

Інформаційна безпека як складова національної безпеки – це стан захищеності життєво важливих інтересів людини, суспільства й держави, коли запобігається нанесення шкоди через:

неповноту, невчасність і невірогідність інформації, що використовується; негативний інформаційний вплив; негативні наслідки застосування інформаційних технологій; несанкціоноване розповсюдження, використання й порушення цілісності, конфіденційності та доступності інформації.

Інформаційна безпека – це важлива складова національної безпеки держави, що виражає систему суспільних відносин, зв'язок між інтересами особи, суспільства й держави у сфері інформації та правовим забезпеченням її захисту й охоплює стан захищеності інформаційного простору, інформації та інформаційних ресурсів держави, інформаційної інфраструктури та телекомунікацій від можливих внутрішніх і зовнішніх загроз.

К

Кібербезпека – це захищеність життєво важливих інтересів людини та громадянина, суспільства й держави під час використання кіберпростору, за якої забезпечуються сталий розвиток інформаційного суспільства та цифрового комунікативного середовища, своєчасне виявлення, запобігання й нейтралізація реальних і потенційних загроз національній безпеці України в кіберпросторі.

Кібербезпека – це бажаний стан інформаційної системи, за якого вона може протистояти подіям з кіберпростору, що можуть поставити під загрозу доступність, цілісність або конфіденційність даних, які зберігаються, обробляються або передаються, і пов'язаних з ними послуг, які ці системи пропонують або роблять доступними.

Кібербезпека – це захист інформаційних систем, які входять до складу кіберпростору, від нападів, забезпечення конфіденційності, цілісності та доступності інформації, яка обробляється в цьому просторі, виявлення та протидія атакам і кіберінцидентам.

Кібербезпека – це такий стан захищеності життєво важливих інтересів особистості, суспільства та держави в умовах використання комп'ютерних систем та/або телекомунікаційних мереж, за якого мінімізується завдання їм шкоди через: неповноту, невчасність і невірогідність інформації, що використовується; негативний

інформаційний вплив; негативні наслідки функціонування інформаційних технологій; несанкціоноване поширення, використання й порушення цілісності, конфіденційності та доступності інформації.

Кіберпростір – середовище (віртуальний простір), яке надає можливості для здійснення комунікацій та/або реалізації суспільних відносин, утворене в результаті функціонування сумісних (з'єднаних) комунікаційних систем і забезпечення електронних комунікацій з використанням мережі «Інтернет» та/або інших глобальних мереж передачі даних.

Концепція національної безпеки України – це документ, яким регулюється та охороняється складний феномен – національна безпека України із застосуванням діалектичного, системного, синергетичного та інших підходів і методів.

Концепція національної безпеки – це основа для визначення політики у сфері національної безпеки, основна функція якої полягає у встановленні основних пріоритетів нації, розробленні стратегій подолання поточних і прогнозуванні майбутніх загроз.

Концепція національної безпеки України – це нормативно-правовий або праворекомендаційний (модельний, зразковий) акт, у якому в найбільш загальному, системному та концентрованому вигляді офіційно викладені норми, принципи та положення про сучасне розуміння потреб, цінності, інтереси особи, суспільства й держави, потенційні та реальні загрози й небезпеки, що можуть або уже спричиняють їм шкоду, а також напрями, завдання, мету, цілі, функції, засоби, способи, методи, об'єкти, суб'єкти, механізми, які покликані їх долати, в різних умовах їх існування і розвитку.

Корупція – це протиправна дія або бездіяльність посадової особи (або особи, яка наділена певними адміністративно-розпорядчими повноваженнями та функціями), яка спрямована на отримання власного інтересу (як матеріального, так і нематеріального, зокрема певної послуги, привілеїв, пільг тощо) через здійснення своїх функціональних обов'язків та несе негативний наслідок для держави, суспільства й органу державної влади.

Кримінологічна безпека – це об'єктивний стан захищеності життєво важливих та інших істотних інтересів особистості, суспільства й держави від злочинних посягань і загроз таких посягань, породжуваних різними криміногенними чинниками (явищами та процесами), а також усвідомлення людьми такої своєї захищеності.

Кримінологічна безпека в чистому вигляді – це такий ідеальний стан існування суспільства і держави, що дає абсолютну безпеку від злочинності, тобто виключені будь-які загрози правам, свободам чи інтересам конкретної особи, групи осіб чи держави, а соціум позбавлений страху перед суспільно небезпечними посяганнями, оскільки останні є повною мірою контрольованими, такий стан забезпечується повним утриманням від вчинення суспільно небезпечних діянь особами, які схильні до цього.

М

Мета кримінологічної безпеки – створення необхідних умов існування людини, за яких остання усвідомлюватиме свою захищеність від суспільно небезпечних посягань.

Механізм запобігання корупції – це імплементація міжнародних антикорупційних стандартів у правову систему України, практична реалізація державної антикорупційної політики, втілення антикорупційних ініціатив, міжнародна співпраця й діяльність громадських об'єднань у сфері запобігання та протидії корупції з метою захисту особи, суспільства, держави й бізнесу від корупційних посягань.

Механізм запобігання корупції – це засоби досягнення мети, забезпечення конкретного результату у сфері протидії корупції. Механізм запобігання корупції складається з таких елементів: цілі та завдання запобігання корупції; об'єкти запобігання корупції; суб'єкти запобігання корупції; методи запобігання корупції.

Н

Національна безпека України – це захищеність державного суверенітету, територіальної цілісності, демократичного конституційного ладу та інших національних інтересів України від реальних і потенційних загроз.

Національна безпека – це складне явище являє собою систему взаємопов'язаних елементів, яка включає в себе певну сукупність концептуальних установок і положень, соціально-політичних і правових інститутів та установ, визначених засобів, методів і форм, що дозволяють не допускати, уникати та реагувати на внутрішні й зовнішні небезпеки та загрози.

Національна безпека – це захист життєво важливих інтересів особи, суспільства та держави у різних сферах життєдіяльності від загроз зовнішніх і внутрішніх, який забезпечує стабільний розвиток країни загалом.

Національна безпека – це найважливіший складник правопорядку та гарантія національного суверенітету держави, гарантія захисту національних інтересів.

Національна безпека загалом та її складники – це коли відсутня небезпека, а бажаний рівень національної безпеки як мета, спосіб або необхідна умова життєдіяльності людини, соціальної групи, суспільства й держави.

Національна безпека – це такий стан захищеності особистості, суспільства та держави від широкого спектра внутрішніх і зовнішніх загроз, у разі якого забезпечуються реалізація конституційних прав і свобод громадян, гідні якість і рівень їх життя, суверенітет, незалежність, державна та територіальна цілісність, стійкий соціально-економічний розвиток держави.

Національна безпека – це багаторівневе й багатокомпонентне явище, що відображає стан захищеності життєво важливих інтересів особи, суспільства та держави від реальних і потенційних загроз. Вона тісно пов'язана з усіма аспектами життя людини, суспільства й держави та є складовою їх існування й розвитку.

Національна безпека – це системна характеристика розвитку людини (особи), суспільства, держави та досить складне соціально-політичне явище, яке відображає наслідки багатогранної життєдіяльності, накопичений історичний досвід, уподобання та культуру кожної людини (індивіда), суспільства, держави, земної цивілізації загалом.

Національна розвідувальна програма – це документ довгострокового планування, в якому визначаються основні напрями розвідувальної діяльності, пріоритети реформування та зовнішньої розвідки, комплекс завдань і заходів, спрямованих на підвищення ефективності розвідувальних органів та інших суб'єктів, що можуть залучатися до виконання окремих розвідувальних завдань, посилення розвідувальних спроможностей держави, а також потреби в бюджетному фінансуванні, достатні для досягнення визначених цілей і виконання передбачених завдань, та основні напрями використання фінансових ресурсів.

Національні інтереси України – життєво важливі інтереси людини, суспільства й держави, реалізація яких забезпечує державний суверенітет України, її прогресивний демократичний розвиток, а також безпечні умови життєдіяльності та добробут її громадян.

Національні інтереси – це сукупність загальних для нації інтересів і потреб, задоволення та захист яких є необхідною умовою її існування як суб'єкта історії.

Національні інтереси – це комплексна система життєво важливих потреб держави та суспільства з внутрішньо властивими народу культурно-духовними цінностями, які дають змогу забезпечити його добробут і мінімізувати (ліквідувати) загрози державній безпеці.

Національні цінності – це основоположні матеріальні, інтелектуальні й духовні надбання народу України, визначальні умови існування та розвитку людини, суспільства й держави.

Нормативно-правова база – це організаційно-функціональний образ системи національної безпеки, виражений юридичною мовою, який відповідає її цільовому призначенню.

Нормативно-правове забезпечення національної безпеки – це процес створення та підтримки в потрібних межах конструктивних організаційно-функціональних характеристик системи національної безпеки за допомогою впорядковуючого впливу нормативно-правових засобів.

О

Об’єкти національної безпеки – національні інтереси України (сукупність внутрішніх і зовнішніх потреб держави в забезпеченні захищеності та сталого розвитку особистості, суспільства та держави).

Оборонно-промисловий комплекс України – сукупність органів державного управління, підприємств, установ та організацій промисловості й науки, що розробляють, виробляють, модернізують та утилізують продукцію військового призначення, надають послуги в інтересах оборони для оснащення та матеріального забезпечення сил безпеки й сил оборони, а також здійснюють постачання товарів військового призначення та подвійного використання, надання послуг військового призначення під час виконання заходів військово-технічного співробітництва України з іншими державами.

П

Планування у сфері національної безпеки – це функція державного управління з визначення пріоритетів, завдань і заходів із забезпечення національної безпеки України, збалансованого розвитку складових сектору безпеки й оборони на основі оцінки безпекової обстановки та з урахуванням фінансово-економічних можливостей держави.

Принципи національної безпеки – ідеї, загальні норми, покладені в основу формування та функціонування системи національної безпеки.

Р

Рівень кримінологічної безпеки – характеризує ступінь якості її забезпечення, тобто величину, яка виражає міру реальної можливості впливу на об’єкт чинників небезпек і загроз або характеризує результат зіткнення двох протилежно спрямованих сил: чинників небезпек і загроз та заходів, які протистоять цим чинникам.

С

Сили безпеки – правоохоронні та розвідувальні органи, державні органи спеціального призначення з правоохоронними функціями, сили цивільного захисту та інші органи, на які Конституцією та законами України покладено функції із забезпечення національної безпеки України.

Сили оборони – Збройні сили України, а також інші утворені, відповідно до законів України, військові формування, правоохоронні та розвідувальні органи, органи спеціального призначення з правоохоронними функціями, на які Конституцією та законами України покладено функції із забезпечення оборони держави.

Система демократичного цивільного контролю над сектором безпеки й оборони України – це комплекс організаційно-правових заходів здійснення контрольних функцій суб'єктами демократичного цивільного контролю над органами державного та військового управління, відповідно до Конституції і законів України, з метою неухильного дотримання законності, прозорості, ефективності в діяльності сектору безпеки й оборони, його відповідності суспільним потребам.

Система забезпечення національної безпеки України – це механізм взаємодії її складових частин, заснованих на національних інтересах і цінностях українського суспільства, спрямованих для забезпечення реалізації стратегічних завдань держави, визначених політикою національної безпеки.

Система забезпечення воєнної безпеки – це сукупність сил, засобів та органів, на які покладено обов'язок реалізовувати прийняті в країні концептуальні погляди у сфері забезпечення воєнної безпеки.

Система нормативно-правового забезпечення національної безпеки – це сукупність законів і підзаконних нормативних актів, які створюють нормативно-правове поле для функціонування системи національної безпеки.

Стратегія воєнної безпеки України – документ, у якому викладається система поглядів на причини виникнення, сутність і характер сучасних воєнних конфліктів, принципи та засоби щодо запобігання їх виникненню, підготовку держави до можливого

воєнного конфлікту, а також на застосування воєнної сили для захисту державного суверенітету, територіальної цілісності, інших життєво важливих національних інтересів.

Стратегія громадської безпеки та цивільного захисту України – документ довгострокового планування, що розробляється на основі Стратегії національної безпеки України за результатами огляду громадської безпеки та цивільного захисту й визначає напрями державної політики щодо гарантування захищеності життєво важливих для держави, суспільства й особи інтересів, прав і свобод людини та громадянина, цілі й очікувані результати їх досягнення з урахуванням актуальних загроз.

Стратегія кібербезпеки України – документ довгострокового планування, що визначає загрози кібербезпеці України, пріоритети та напрями забезпечення кібербезпеки України з метою створення умов для безпечного функціонування кіберпростору, його використання в інтересах особи, суспільства й держави.

Стратегія національної безпеки України – документ, який визначає актуальні загрози національній безпеці України й відповідні цілі, завдання, механізми захисту національних інтересів України та є основою для планування й реалізації державної політики у сфері національної безпеки.

Стратегія розвитку оборонно-промислового комплексу України – документ, який розробляється за результатами огляду оборонно-промислового комплексу України та визначає пріоритетні напрями державної військово-промислової політики, цілі реформи оборонно-промислового комплексу й очікувані результати їх досягнення з урахуванням актуальних воєнно-політичних загроз і викликів.

Суб'єкти державного контролю над сектором безпеки – це система державних органів (посадових осіб) у сфері управління сектору безпеки, що наділені державно-владними повноваженнями, які здійснюють контрольні дії, в певній послідовності та в межах їх компетенції, відповідно до норм правових актів з питань організації сектору безпеки, з метою забезпечення національної безпеки та захисту національних інтересів держави.

Суб'єкти забезпечення національної безпеки – державні органи, які організують забезпечення національної безпеки (Президент України, Верховна Рада України та інші державні органи), і сили, що забезпечують національну безпеку (Збройні сили України, інші війська, військові формування, а також органи державної влади, які беруть участь у забезпеченні національної безпеки держави на підставі законодавства України).

Т

Тероризм – це суспільно небезпечна діяльність, яка полягає у свідомому, цілеспрямованому застосуванні насильства за допомогою захоплення заручників, підпалів, убивств, тортур, залякування населення й органів влади або вчинення інших посягань на життя чи здоров'я ні в чому не винних людей або погрози вчинення злочинних дій з метою досягнення злочинних цілей.

Терористичний акт – це застосування зброї, вчинення вибуху, підпалу чи інших дій, які створювали небезпеку для життя чи здоров'я людини або заподіяння значної майнової шкоди чи настання інших тяжких наслідків, якщо такі дії були вчинені з метою порушення громадської безпеки, залякування населення, провокації воєнного конфлікту, міжнародного ускладнення, або з метою впливу на прийняття рішень чи вчинення або невчинення дій органами державної влади чи органами місцевого самоврядування, службовими особами цих органів, об'єднаннями громадян, юридичними особами, міжнародними організаціями, або привернення уваги громадськості до певних політичних, релігійних чи інших поглядів винного (терориста), а також погроза вчинення зазначених дій з тією самою метою.

У

Управління системою національної безпеки – це свідомий цілеспрямований вплив суб'єкта управління на множину потреб, інтересів і цінностей особи, суспільства та держави, загроз і небезпек, внутрішніх і зовнішніх, об'єктивних і суб'єктивних, природних, техногенних та антропогенних чинників, які впливають на

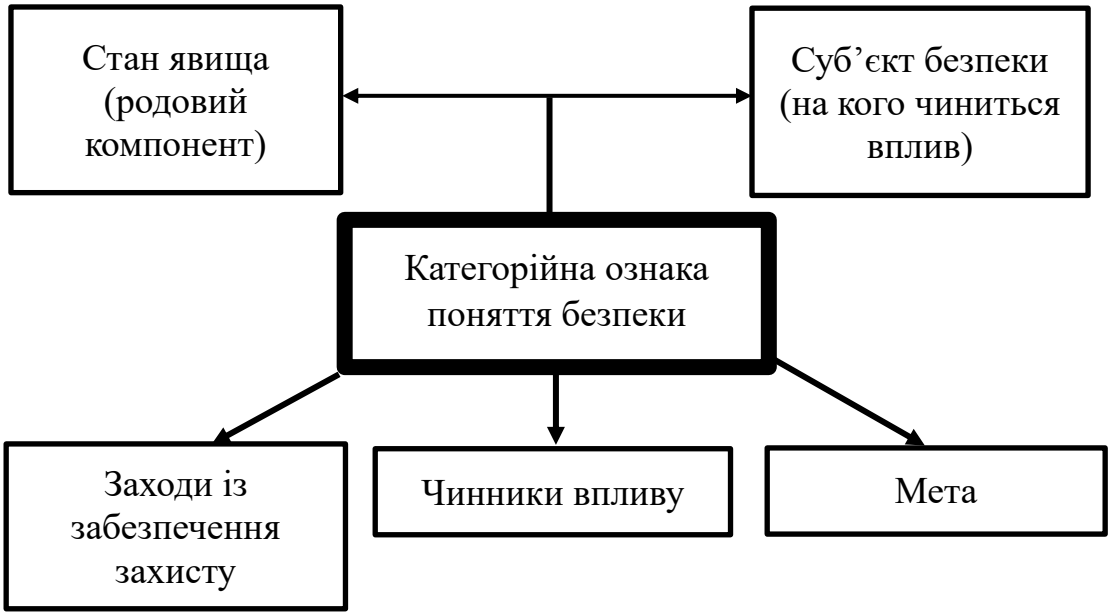
стан національної безпеки умов їх генези, еволюції та балансу, державні й недержавні інституції, об'єднані цілями та завданнями щодо просування забезпечених недоторканністю національних потреб, інтересів і цінностей, які взаємодіють один з одним і здійснюють відповідну діяльність у межах законодавства України з метою підвищення ефективності її функціонування для розв'язання завдань із забезпечення національної безпеки.

Управління системою забезпечення національної безпеки – це як особливий вид діяльності державних і недержавних суб'єктів з упорядкування системи забезпечення національної безпеки, забезпечення її оптимального функціонування та стійкого розвитку з організації управління системою національної безпеки.

ДОДАТКИ

Додаток А

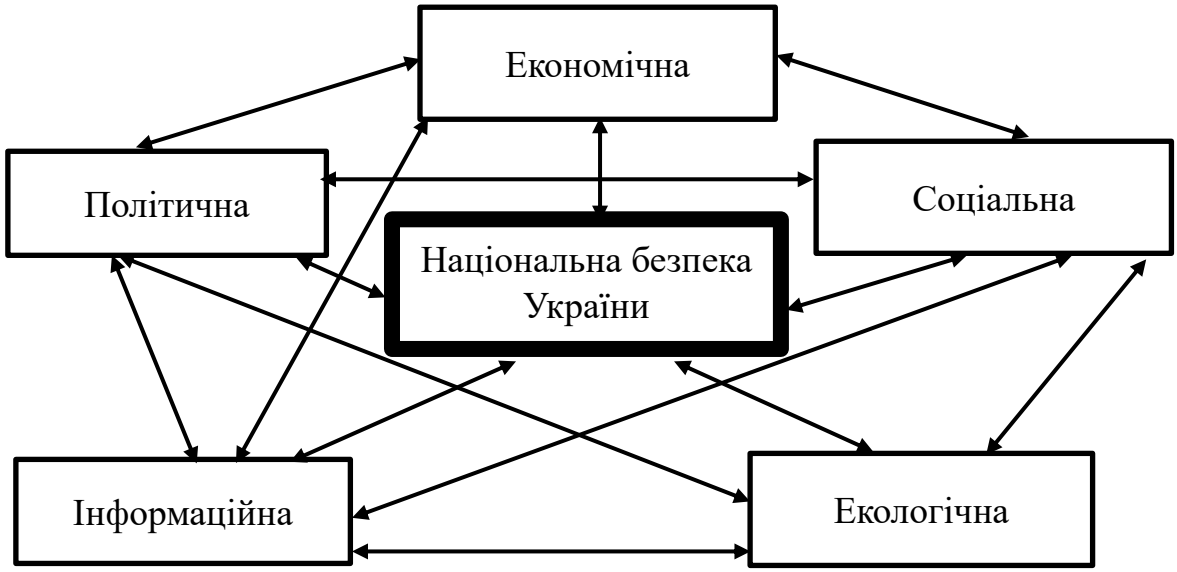
Категорійна ознака поняття безпеки

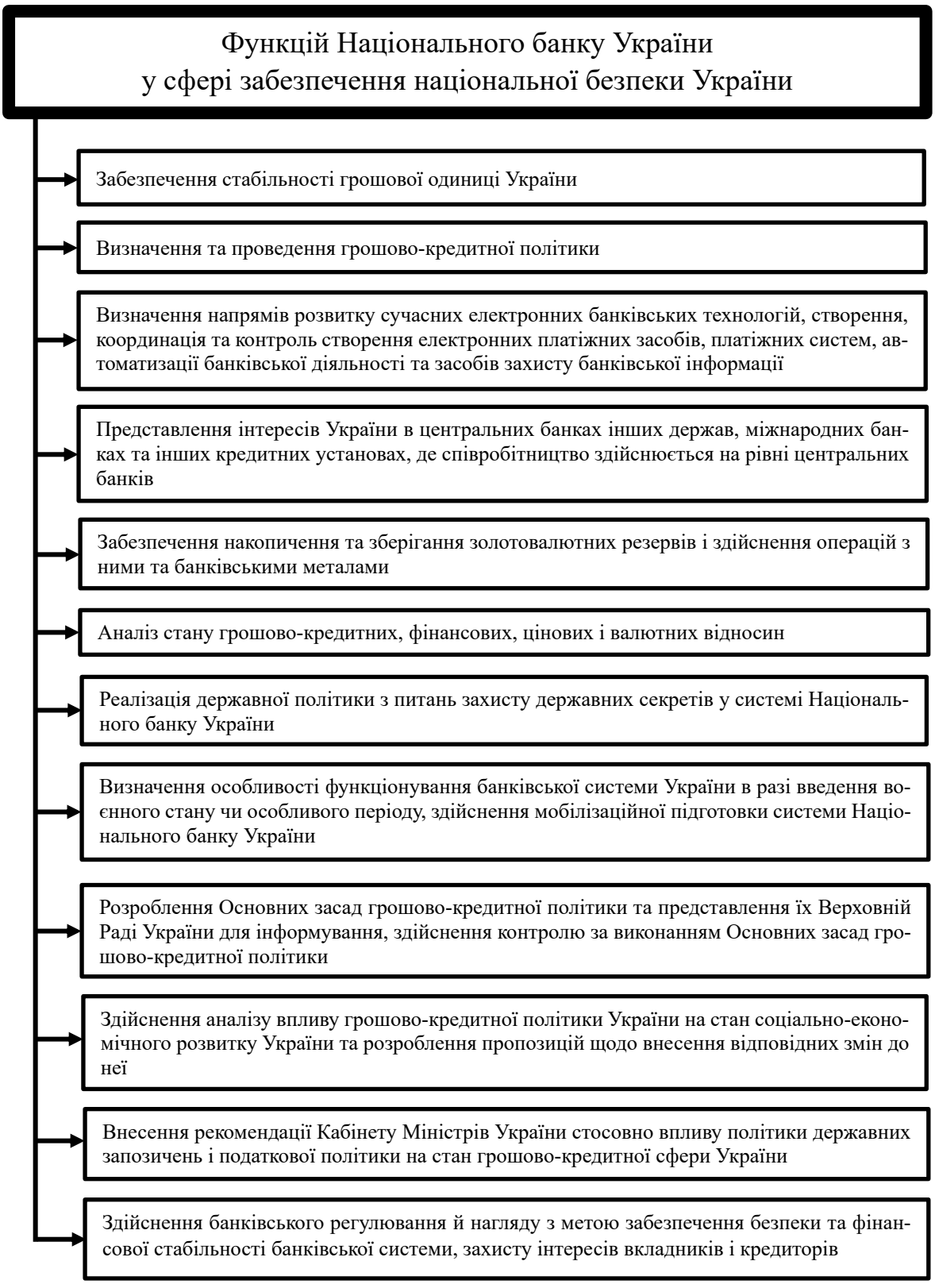
Джерело: [58].

Додаток Б

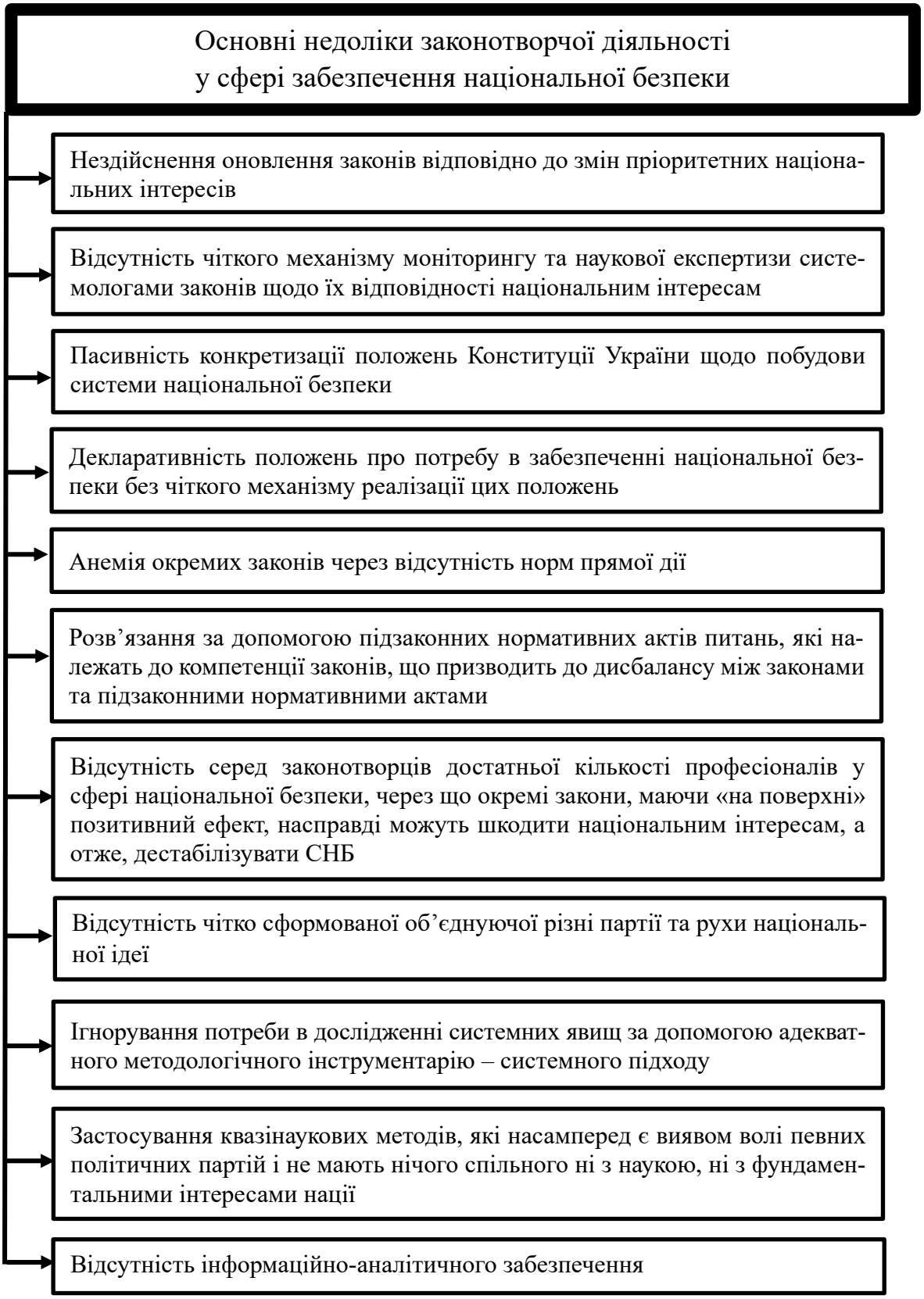
Основні складові національної безпеки України

Додаток В

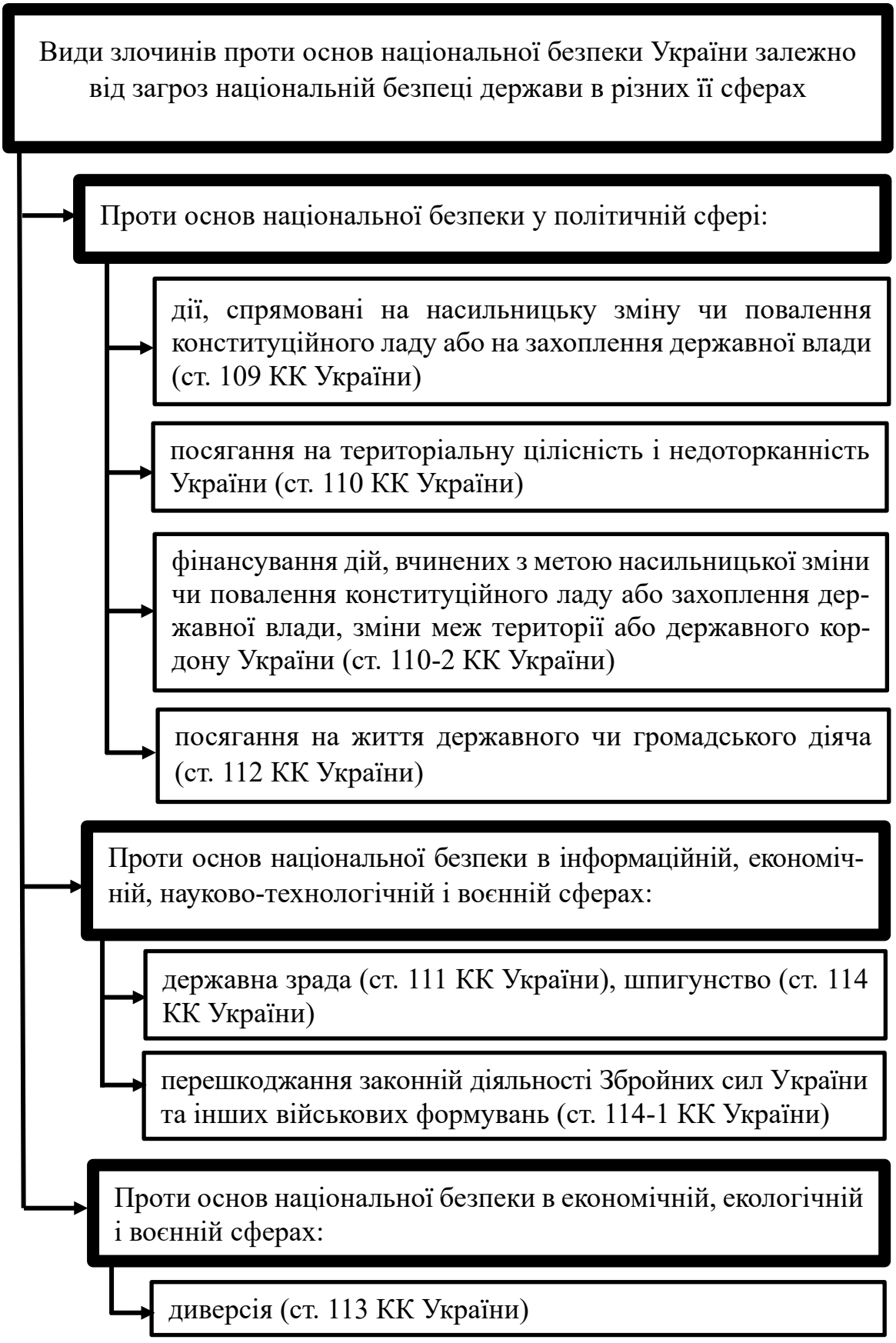

Джерело: [12].

Джерело: [47, с. 121–122].

Додаток Д

Джерело: [78, с. 85–86].

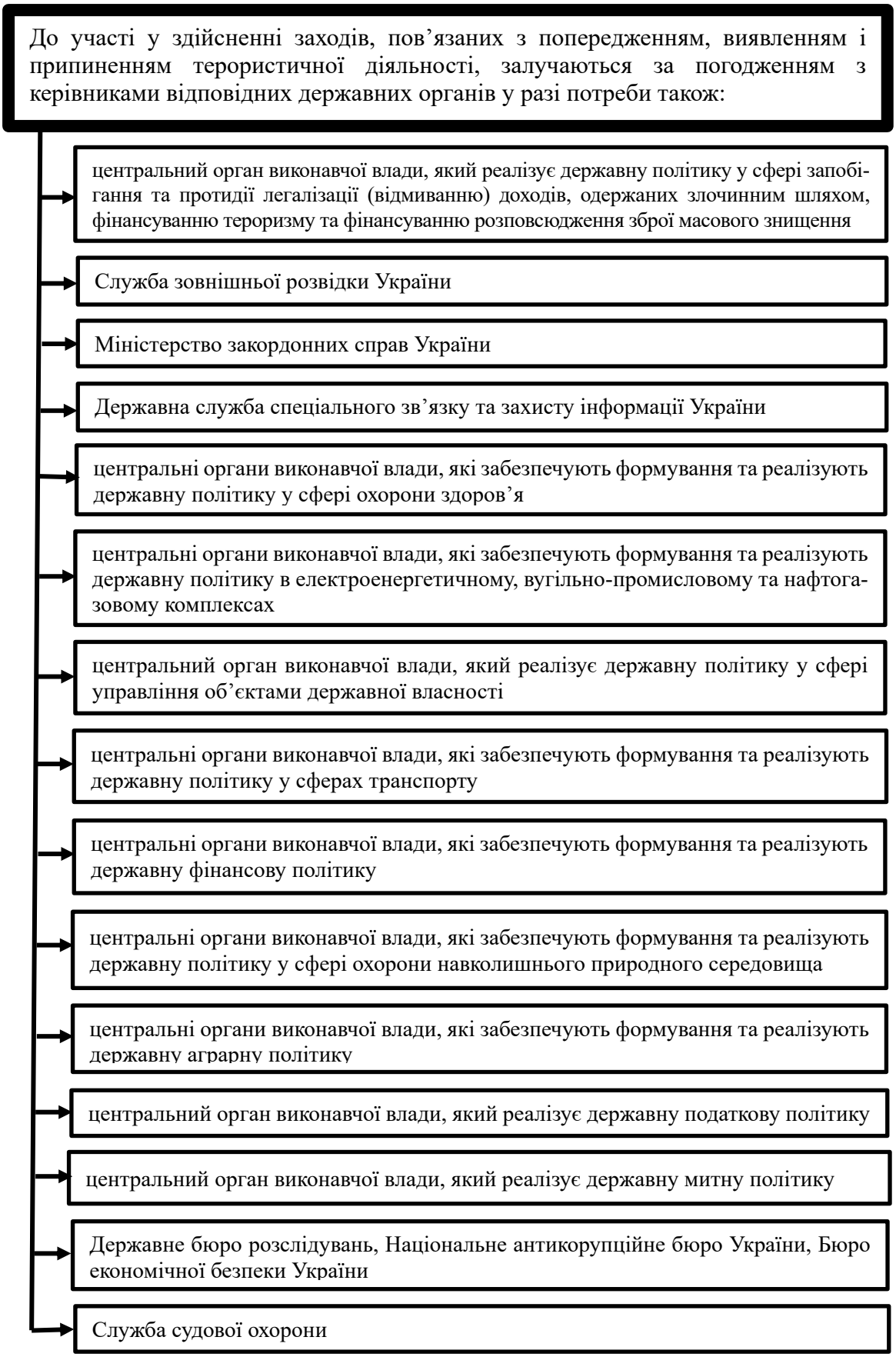

Злочини, які заподіюють шкоду або створюють загрозу заподіяння такої шкоди безпеці держави
Злочини проти безпеки конституційного ладу (стст. 109, 110, 110-2, 111, 114, 114-1 КК України)
Злочини проти людського, економічного, оборонного та екологічного потенціалів держави (ст. 113 КК України)
Злочини, які створюють загрозу безпеці держави в інформаційній сфері (стст. 328, 329, 330, 422 КК України)
Злочини, які заподіюють шкоду безпеці держави в політичній сфері (стст. 112, 344, 346, 351 КК України)
Злочини проти зовнішнього суверенітету держави (стст. 443, 444 КК України)
Злочини проти стабільності бюджетної системи держави як складової її економічної сфери (стст. 199, 210, 211, 212, 216, 222 КК України)
Злочини проти виконання громадянами України військового обов'язку захисту держави (стст. 335, 336, 336-1, 337, 402, 403, 404, 405, 406, 407, 408, 409, 418, 419, 420, 427, 428, 429, 430, 431 КК України)

Джерело: [2].

Додаток Ж

Джерело: [3].

До участі у здійсненні заходів, пов'язаних з попередженням, виявленням і припиненням терористичної діяльності, залучаються за погодженням з керівниками відповідних державних органів у разі потреби також:
центральний орган виконавчої влади, який реалізує державну політику у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення
Служба зовнішньої розвідки України
Міністерство закордонних справ України
Державна служба спеціального зв'язку та захисту інформації України
центральні органи виконавчої влади, які забезпечують формування та реалізують державну політику у сфері охорони здоров'я
центральні органи виконавчої влади, які забезпечують формування та реалізують державну політику в електроенергетичному, вугільно-промисловому та нафтогазовому комплексах
центральний орган виконавчої влади, який реалізує державну політику у сфері управління об'єктами державної власності
центральні органи виконавчої влади, які забезпечують формування та реалізують державну політику у сферах транспорту
центральні органи виконавчої влади, які забезпечують формування та реалізують державну фінансову політику
центральні органи виконавчої влади, які забезпечують формування та реалізують державну політику у сфері охорони навколишнього природного середовища
центральні органи виконавчої влади, які забезпечують формування та реалізують державну аграрну політику
центральний орган виконавчої влади, який реалізує державну податкову політику
центральний орган виконавчої влади, який реалізує державну митну політику
Державне бюро розслідувань, Національне антикорупційне бюро України, Бюро економічної безпеки України
Служба судової охорони

Джерело: [3].

Навчальне видання

Боднарчук Олег Григорович,
Боднарчук Оксана Іванівна,
Глух Марина Василівна,
Гарбінська-Руденко Альона Валеріївна

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ

Навчальний посібник

Відповідальний за випуск *А. В. Лавренюк*

Відповідальний редактор *М. М. Грабарчук*
Редактор *М. П. Клименко*

Форматування та
комп'ютерна верстка *Д. П. Завальніцька*

Здано до друку 05.07.2024. Формат 60×84/14
Папір офсетний № 1. Гарнітура «Times New Roman»
Ум. друк. арк. 11.66
Наклад 300 прим. Замовлення № 1106

Підготовлено до друку редакційно-видавничим відділом
Державного податкового університету
08205, вул. Університетська, 31, м. Ірпінь, Київська область,
Україна

*Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до державного реєстру видавців, виготовлювачів і
розповсюджувачів видавничої продукції
Серія ДК № 7669 від 20.09.2022*

Боднарчук Олег Григорович – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри фінансового та податкового права ННІ права Державного податкового університету. Автор понад 180 наукових та навчально-методичних праць з правового регулювання зовнішньоекономічної діяльності, земельного, господарського права. Член громадських організацій «Союз юристів України», «Інститут захисту інформаційних прав громадян», Національної спілки краєзнавців України. Є членом редакційної колегії наукового фахового видання «Ірпінський юридичний часопис».

Боднарчук Оксана Іванівна – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри фінансового та податкового права ННІ права Державного податкового університету. Автор понад 80 наукових та навчально-методичних праць з фінансового, господарського, земельного права.

Глух Марина Василівна – кандидат юридичних наук, професор, завідувач кафедри фінансового та податкового права ННІ права Державного податкового університету. Автор понад 100 наукових та навчально-методичних праць з фінансового, податкового права, порівняльного правознавства та публічного управління.

Гарбінська-Руденко Альона Валеріївна – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри фінансового та податкового права ННІ права Державного податкового університету. Автор близько 50 наукових праць з фінансового, валютного та бюджетного права.